

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«B.R.I.C.S.:ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΑ-ΕΞ.ΠΟΛΙΤΙΚΗ»

Διπλωματική Εργασία

**«Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΑΝΣΛΑΒΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ»**

ΣΟΥΚΑ ΣΟΦΙΑ-ΑΘΗΝΑ

Πειραιάς, 2018

Ο/Η βεβαιώνω ότι το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην υποβαλλόμενη διπλωματική εργασία είναι αποκλειστικά ατομικό δικό μου. Όποιες πληροφορίες και υλικό που περιέχονται έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Επιπλέον τελώ εν γνώσει ότι σε περίπτωση διαπίστωσης ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνονται από μέρους μου, μου αφαιρείται ανά πάσα στιγμή αμέσως ο τίτλος.

(υπογραφή)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη	3
1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΑΝΣΛΑΒΙΣΜΟΥ	4-23
2. Ο ΠΑΝΣΛΑΒΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	24-45
2.1 Σλαβοφιλικές επιτροπές και λοιπές οργανώσεις	24-26
2.2 Επιρροή στο πολιτικό σύστημα.....	26-28
2.3 Τύπος.....	29-32
2.4 Τέχνες.....	32-40
2.4.1 Μουσική	33-35
2.4.2 Ζωγραφική.....	35-38
2.4.3 Λογοτεχνία	38-40
2.5 Ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877	40-45
3. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΑΝΣΛΑΒΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΡΩΣΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....	46-80
3.1 Σύγχρονη Ρωσική Εξωτερική πολιτική.....	49-57
3.2 Σχέσεις Ρωσίας-Ουκρανίας	57-80
3.2.1 «Πορτοκαλί Επανάσταση»	58-65
3.2.2 Ενεργειακές Κρίσεις.....	65-73
3.2.3 Η Προσάρτηση της Κριμαίας.....	73-80
4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	81-83
Βιβλιογραφία	84-91

Περίληψη

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο την ανίχνευση της επίδρασης ή μη του Πανσλαβισμού στην σύγχρονη ρωσική κοινωνία και εξωτερική πολιτική. Αρχικά αυτό το οποίο επιχειρείται είναι μια πρώτη επαφή με τις ρίζες του συγκεκριμένου φαινομένου σε ιδεολογικό και σε χρονικό επίπεδο. Επιτυγχάνεται δηλαδή ο ορισμός του ιστορικού-κοινωνικού πλαισίου μέσα στο οποίο έκανε την πρώτη εμφάνισή του ενώ παράλληλα ορίζονται τα αρχικά του χαρακτηριστικά και η εξέλιξη του μέχρι την πλήρη διατύπωση της ιδέας του Πανσλαβισμού προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, όταν και άρχισε να παρατηρείται η έντονη παρουσία του στο εσωτερικό της ρωσικής κοινωνίας.

Πριν από τη μετάβαση στην αναζήτηση της παρουσίας ή μη του Πανσλαβισμού στην σημερινή κοινωνία, παρουσιάστηκαν όλες οι πτυχές της ρωσικής ζωής στις οποίες και κατάφερε να αφήσει το στίγμα της αυτή η τάση στον αιώνα της εμφάνισής της. Πτυχές οι οποίες δεν καλύπτουν μόνο το πολιτικό φάσμα του οποίου ο Πανσλαβισμός είναι κομμάτι αλλά, διατρέχουν το σύνολο της ρώσικης κοινωνικής ζωής δείχνοντας έτσι το μέγεθος της επίδρασής του.

Τέλος, έχοντας παρακολουθήσει την τάση του Πανσλαβισμού από τη γέννηση της ιδέας και τη δράση της στη διάρκεια ενός περίπου αιώνα μεταφερόμαστε στη σύγχρονη πολιτική σκηνή για να εξετάσουμε το εάν η τάση αυτή είναι ακόμα παρούσα, με ποιον τρόπο και σε ποιο βαθμό έχει διατηρηθεί αναλλοίωτη στο χρόνο. Γίνεται μια παρουσίαση των επιλογών του σύγχρονου ρωσικού κράτους στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής προκειμένου να αναζητηθούν κοινά σημεία με τον Πανσλαβισμό που αποτέλεσε και αυτός ένα δόγμα εξωτερικής πολιτικής στον 19^ο αιώνα. Εις επίρρωσιν αυτών εξετάζονται χωριστά τρία γεγονότα εξωτερικής πολιτικής που σημάδεψαν την πορεία της Ρωσίας και αποτελούν έγκυρες πηγές για το χαρακτηρισμό της σύγχρονης ρωσικής εξωτερικής πολιτικής και το βαθμό που αυτή προσιδιάζει ή όχι στα Πανσλαβικά πρότυπα.

Λέξεις κλειδιά: Πανσλαβισμός, Γ'Ρώμη, ρώσικη ψυχή, ρωσική μοναδικότητα.

1.Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΑΝΣΛΑΒΙΣΜΟΥ

«Η ιστορική εμπειρία δεν υπάρχει για μας...απομονωμένοι στον κόσμο, δεν του έχουμε προσφέρει τίποτα και ούτε του έχουμε διδάξει κάτι· δεν έχουμε προσθέσει ούτε μια ιδέα στο σωρό των ανθρώπινων ιδεών· δεν έχουμε συνεισφέρει σε τίποτα στην πρόοδο του ανθρώπινου πνεύματος ...Από την πρώτη κιόλας στιγμή της κοινωνικής μας παρουσίας, τίποτα δεν πήγασε από εμάς που να στοχεύει στο κοινό καλό της ανθρωπότητας· ούτε η παραμικρή χρήσιμη σκέψη δεν βλάστησε στο άγονο έδαφος της χώρας μας· καμία μεγάλη αλήθεια δεν πήγασε από εμάς...»¹

Με τα λόγια αυτά ο Chaadayev², στις «Φιλοσοφικές Επιστολές»³ το 1829, προκάλεσε τεράστια αναταραχή στους κόλπους της ρωσικής ιντελιγκέντσιας⁴ καταγγέλοντας τη μέχρι τότε πορεία της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και συγκρίνοντάς τη με εκείνη του Δυτικού κόσμου. Ο Chaadayev ισχυριζόταν πως ο βασικός υπαίτιος για την «τραγική» κατάσταση της Ρωσίας ήταν η προσκόλληση της στις παραδοσιακές της αξίες και παραδόσεις και κυρίως στη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία που μετά το Σχίσμα και την αποκοπή της από τον παπισμό σταμάτησε να ακολουθεί τη Δυτική Εκκλησία και συνάμα τα δυτικά επιτεύγματα. Ο ίδιος υμνούσε τις προσπάθειες του Μεγάλου Πέτρου για τον εκδυτικισμό και την ανάπτυξη της Ρωσίας αλλά έκρινε πως το μέλλον της χώρας δεν ήταν ελπιδοφόρο. Παρ'όλα αυτά

¹Chaadayev [1836] 1976:116 καιDuncan 2000:20.

²Chaadayev, Pyotr (1794-1856). Συγγραφέας και στρατιωτικός. Θεωρείται από τους κορυφαίους φιλελεύθερους του 1820. Ο A.Pushkin του αφιέρωσε ένα από τα ποιήματά του. Βλέπε σχετικά: Young, "Russian Thought Lecture 1: Petr Chaadaev and the Russian Question." (2012), <http://sarahjyoung.com/site/2012/10/10/russian-thought-lecture-1-petr-chaadaev-and-the-russian-question/> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

³Δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα «Teleskop» το 1836 και ξεσήκωσαν μεγάλες αντιδράσεις ακόμα και από τον τσάρο Νικόλαο Α' ο οποίος έπαψε από τα καθήκοντά τους όσους είχαν σχέση με την έκδοσή τους. Βλέπε Westgate, "Slavophilism and Westernism in 19th Century Russia." (2014), <http://docplayer.net/24318224-Slavophilism-and-westernism-in-19th-century-russia-sasha-westgate-hist-470-dr-pantsov.html> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

⁴Το σύνολο των διανοουμένων μιας κοινωνίας (ακαδημαϊκοί, καλλιτέχνες, εκπαιδευτικοί, συγγραφείς). Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον C.Limbelt προκειμένου να περιγράψει το μορφωμένο και «ανήσυχο» κομμάτι των αστών που ήταν σε θέση να καταστούν πνευματικοί οδηγοί μιας χώρας.

αναγνώριζε πως το ρωσικό έθνος «είναι από εκείνα που υπάρχουν για να δώσουν ένα μεγάλο μάθημα στην ανθρωπότητα».⁵

Η αντίδραση των φιλοσοφικών-λογοτεχνικών κύκλων ήταν τεράστια, μετά την επίσημη κυκλοφορία της επιστολής. Σύμφωνα με τον Herzen⁶: «ήταν ένας πυροβολισμός που ήχησε μέσα στη σκοτεινή νύχτα, είτε ήταν κάτι που βυθιζόταν και διακήρυξε το ναυάγιό του, είτε ήταν ένα σημάδι, μια κραυγή βοήθειας, είτε ήταν τα νέα για μια ανατολή, ή τα νέα ότι δεν θα χάραζε καμία ανατολή-ήταν ένα πράγμα μόνο: κάποιος έπρεπε να ξυπνήσει»⁷. Όντως η επιστολή αυτή λειτούργησε αφυπνιστικά καθώς επέβαλε στη ρωσική инτελλιγέντσια να οργανωθεί, να αξιολογήσει τη μέχρι τότε πορεία της και να αναζητήσει απαντήσεις για το μέλλον της Ρωσίας. Η επιστολή αυτή έφερε στην επιφάνεια φλέγοντα ζητήματα σχετικά με τις ανταγωνιστικές σχέσεις Ευρώπης-Ρωσίας, με τον μοιραίο ρόλο της Ρωσίας στο ευρωπαϊκό σκηνικό και με το ρόλο της Εκκλησίας στο εσωτερικό της χώρας.

Ο πνευματικός κόσμος διχάστηκε και σχηματίστηκαν δύο τάσεις: οι «πρώιμοι Σλαβόφιλοι» και οι «Δυτικιστές»⁸. Αμφότερες οι τάσεις διαφοροποιούνταν-σε μικρό ή μεγάλο βαθμό- από την κεντρική αυτοκρατορική εξουσία. Το κίνημα των Σλαβόφιλων ήρθε ως μια άμεση αντίδραση στα λόγια του Chaadayev περί ανώτερης Δύσης και αναχρονιστικών ρωσικών παραδόσεων. Συγκεκριμένα, στην καρδιά της σλαβοφιλικής σκέψης βρίσκονταν:

1)η αντίδραση στη δυτική ευρωπαϊκή κουλτούρα. Υπό την επιρροή του Φίχτε⁹ και του ρομαντισμού οι Σλαβόφιλοι κήρυτταν πως κανένας πολιτισμός δεν είχε το δικαίωμα πολιτικής ή πολιτισμικής κυριαρχίας πάνω σε άλλα έθνη. Ο ρωσικός λαός μετά από 150 χρόνια σταδιακού εκδυτικισμού έπρεπε να αγωνιστεί για μια δική του ταυτότητα, ενάντια στην «ξένη διανοητική αθεντία» και με στόχο την «πνευματική

⁵Duncan 2000: 19-21.

⁶Herzen, Alexandr(1812-1870). Ο πρωτεργάτης του ρωσικού σοσιαλισμού. «Αντιτάχθηκε στη γνώση της επιφάνειας, που ήταν αποκλειστικά στραμμένη στο παρελθόν χωρίς να έχει καμία σχέση με τα σύγχρονα ζητήματα του ανθρώπου και προσέφερε μια καθαρά θεωρητική κατασκευή της ιστορικής πραγματικότητας. Εισηγήθηκε μια φιλοσοφία της πράξης στην οποία η θεωρία συνδυάζεται με τις ανθρώπινες ανάγκες», Πελεγρίνης [2004] 2005, 1304.

⁷Herzen1927 :261(β' τόμος).

⁸Αλλιώς «Σλαβόφιλοι και Ζαπάντικοι». Αποτελέσαν τα δύο αντίθετα φιλοσοφικά στρατόπεδα του 19^{ου} στη Ρωσία. Οι απόψεις τους διέφεραν ως προς το «δρόμο» που θα έπρεπε να ακολουθήσει η Ρωσία για να αναπτυχθεί καθώς και ως προς τη θέση της και τον ρόλο της στο παγκόσμιο σκηνικό. Όσον αφορά στην ονοματοδοσία των δύο πλευρών αυτή δόθηκε με απόλυτα δηκτική διάθεση από τη μία στην άλλη πλευρά. Οι Σλαβόφιλοι θέλησαν να ειρωνευτούν την ομάδα ανθρώπων που πήγαινε ενάντια στις ρωσικές αρχές καθώς και να τονίσουν το αντί-ρωσικό τους στοιχείο, γι'αυτό τους ονόμασαν «Δυτικιστές». Οι Δυτικιστές από την άλλη θέλησαν να στηλιτεύσουν την προσκόλλησή τους στους δεσμούς τους με τους άλλους Σλάβους (Σλάβος+φιλῶ=αγαπῶ). Βλέπε Westgate, "Slavophilism and Westernism in 19th Century Russia." (2014) , <http://docplayer.net/24318224-Slavophilism-and-westernism-in-19th-century-russia-sasha-westgate-hist-470-dr-pantsov.html> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018) , Kolstø 2005: 559-562, Duncan 2000: 18-19 και Muskin A. "Of Russian origin: Slavophiles and Zapadniki." <https://russiapedia.rt.com/of-russian-origin/slavophiles-and-zapadniki/> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

⁹Fichte,Johann(1762-1814).Οπαδός της διδασκαλίας του ιδεαλισμού.Επηρέασε ιδιαίτερα τη Σλαβοφιλική σκέψη με την «έννοια του καθήκοντος» αλλά και την δυναμίτισε με την άποψή του περί ανωτερότητας του γερμανικού έθνους.

Βλέπε σχετικά Πελεγρίνης [2004]2005, 1270.

αυτοδυναμία»· όπως έγραφε και ο Κ.Αksakov: «Ο ρωσικός λαός έχει απευθείας δικαίωμα να συμμετέχει στο πανανθρώπινο, όχι με τις ευλογίες και ούτε διαμέσου της Ευρώπης»¹⁰. Τα όπλα του ρωσικού έθνους προκειμένου να επιτύχει τη διαμόρφωση μιας νέας εθνικής ταυτότητας βρίσκονταν στο σύστημα αξιών της «Παλαιάς Ρωσίας», πριν από τον εξευρωπαϊσμό του Μεγάλου Πέτρου.

2) Η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία. Ο ρωσικός λαός ήταν το μοναδικό ελεύθερο έθνος που μπορούσε να απολαμβάνει την άσκηση της Ορθοδοξίας όπως ήταν στο τελευταίο μεγάλο ορθόδοξο κέντρο, την Κωνσταντινούπολη (προτού το Βυζαντινό κράτος αρχίσει να φθίνει και πριν ενωθεί με την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία). Ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός ήταν συνώνυμο της ενότητας, της ελευθερίας, της ηθικότητας και της αμοιβαίας αγάπης. Για την Καθολική Εκκλησία όμως, η έννοια της ελευθερίας ήταν ανταγωνιστική με εκείνη της ενότητας γι' αυτό και αναδύθηκε ο Προτεσταντισμός και κατ' επέκταση ο σκεπτικισμός και ο ορθολογισμός (φαινόμενα που πέρασαν και στην κοινωνικο-πολιτική ζωή). Πέραν της καθολικής εκκλησιαστικής φιλοσοφίας που είχε διαστρεβλώσει την προσφορά της Εκκλησίας στο λαό υπήρχαν εκείνη την εποχή στην Ευρώπη και άλλα ρεύματα που απέρριπταν εντελώς τον θρησκευτικό παράγοντα (Χεγκελιανισμός, Σοσιαλισμός, Κομμουνισμός) και τα οποία, σύμφωνα με τους Σλαβόφιλους, επρόκειτο πολύ σύντομα να καταρρεύσουν. Η μόνη λύση βρισκόταν στην Ορθοδοξία και κατ' επέκταση στον μοναδικό φορέα της, το ρωσικό έθνος.

3) ο ρωσικός Μεσσιανισμός. Το ρωσικό έθνος είχε μια ιδιαίτερη θέση ανάμεσα σε όλα τα υπόλοιπα καθώς και μια ιδιαίτερη αποστολή, να σώσει την πνευματικά παραπαίουσα Καθολική Ευρώπη. Ο Ρωσικός Μεσσιανισμός εδράζονταν όχι μόνο στο χριστιανικό ορθόδοξο θρήσκευμα της Ρωσίας αλλά και σε παράγοντες όπως η μακραίωνη ταλαιπωρία του ρωσικού λαού (ο ρωσικός λαός είχε ταλανιστεί αρκετά-κάτι που για τους Σλαβόφιλους δεν ήταν επί ματαίω- προκειμένου να διασώσει τη θρησκεία του· επιπλέον στην ορθόδοξη διδασκαλία το «βασάνισμα» είναι το προστάδιο της λύτρωσης) ή ακόμα είχε και μια γεωπολιτική χροιά (ο ρωσικός λαός είχε μια μοναδική γεωγραφική θέση ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ασία που είχε επηρεάσει τόσο την εθνική του αυτοαντίληψη όσο και την αντίληψη των άλλων λαών προς αυτόν)¹¹. Τέλος, η πιο συχνή μορφή απόδοσης του μεσσιανικού χαρακτήρα ήταν η ευρεία χρήση του δόγματος της «Γ' Ρώμης». Ήταν γνωστό ότι το Βυζάντιο αποτελούσε ένα δυνατό οικουμενικό κράτος και μαζί με την οικουμενική εκκλησία είχε δομήσει την εικόνα της «Νέας Ρώμης» και της «Νέας Ιερουσαλήμ» για την Κωνσταντινούπολη (Βυζαντινός Μεσσιανισμός). Η ιδέα πως η Μόσχα θα μπορούσε να αποτελέσει την «Γ' Ρώμη» είχε αρχίσει να εμφανίζεται ήδη από τον 11^ο αιώνα όταν η Ρωσία χωριζόταν σε ηγεμονίες και η Ορθόδοξη Εκκλησία έγινε το σύμβολο της εθνικής ενότητας επί Μογγόλων, το σημείο συσπείρωσης του εθνικού αισθήματος. Ακόμη στα τέλη του 14^{ου} αιώνα άνθιζε η ιδέα περί της Μοσχοβίας και του Μεγάλου Δούκα της ότι είχαν επιλεγεί για να αποτελέσουν το αποκορύφωμα της Χριστιανικής ιστορίας. Στα 1511 ο μοναχός Filofei γράφει στον Βασίλειο Γ': «Η Εκκλησία της παλαιάς Ρώμης έπεσε' εξαιτίας της ασέβειας της αίρεσης του Απολλινάριου, η Εκκλησία της Β' Ρώμης-η Κωνσταντινούπολη- χτυπήθηκε κάτω από τα

¹⁰Παρατίθεται στη Διάλλα 2009: 91.

¹¹Duncan 2000: 1.

πολεμικά τσεκούρια των Αγαρηνών· αυτή όμως η Εκκλησία της Γ΄ Ρώμης, η αυτοκρατορία της δικής Σου κυριαρχίας λάμπει σε όλο το σύμπαν πιο λαμπρά και απ' τον ήλιο... Δύο Ρώμες ήδη 'έπεσαν' και η Τρίτη υπάρχει και Τέταρτη δεν θα υπάρξει ποτέ, η Χριστιανική Σου Αυτοκρατορία δεν θα μεταβιβαστεί ποτέ σε άλλους...»¹²

Αρκετά διαδεδομένη ήταν επίσης, και η ιδέα περί τιμωρίας της Κωνσταντινούπολης για την ένωση της με την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και η μεταφορά της «θεικής εντολής» στη Μόσχα για να συνεχίσει το έργο της. Η ανεξάρτητη Ρωσική Εκκλησία, μετά το τέλος της κυριαρχίας της από τη «χρυσή ορδή», υιοθέτησε το έμβλημα του Βυζαντίου και χρησιμοποίησε την προφητεία των χιλιετιστών ότι ο κόσμος θα «τελειώσει» στα 1492 για να εγκαινιάσει μια νέα εποχή με τον Ιβάν Γ΄ σε ρόλο νέου Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου της νέας Κωνσταντινούπολης, της Μόσχας.¹³

Γίνεται αντιληπτό ότι η απόδοση στον εκάστοτε ηγεμόνα του τίτλου «Απεσταλμένος του Θεού στη γη», της αποστολής της απελευθέρωσης των άλλων Χριστιανών, της διεύρυνσης του πεδίου του Χριστιανισμού και της ανακατάληψης της Κωνσταντινούπολης σήμαινε παράλληλα την τεράστια εξουσία του. Μια εξουσία που ιδίως από τον 16^ο -18^ο αιώνα χρησιμοποιήθηκε για να μετριάσει τη δύναμη της Εκκλησίας και να την καταστήσει κρατικό όργανο. Η Εκκλησία αντιδρώντας σε αυτές τις προσπάθειες προσπάθησε να επιβάλει ακόμα και θεοκρατία(1666) με τον Πατριάρχη Νίκωνα να καταθέτει πρόταση στην Εκκλησιαστική Σύνοδο, η οποία την απέρριψε όπως επίσης και την όλη θεωρία της Μόσχας-Γ΄ Ρώμης. Η απόφαση αυτή αποτέλεσε τον λόγο εσωτερικού διχασμού της Ρωσικής Ορθόδοξης Εκκλησίας μεταξύ των «Παλαιών πιστών» (που ήταν με το μέρος του Νίκωνα) και των υποστηρικτών της «κρατικής εκκλησίας».¹⁴

Ακόμα ένα πλήγμα στη σημαντικότερη, για τη Σλαβοφιλική σκέψη, θεωρία της Γ΄ Ρώμης ήρθε με την βασιλεία του Μεγάλου Πέτρου. Με την εξευρωπαϊστική του δράση άλλαξε δραστικά τις σχέσεις Εκκλησίας-κράτους, κατήργησε τη θέση του Πατριάρχη, έφτιαξε «Ιερά Σύνοδο» που λογοδοτούσε σε αυτόν, αρνήθηκε τον τίτλο του «Χριστιανού Αυτοκράτορα της Ανατολής» και χτύπησε την καρδιά του ρωσικού μεσσιανισμού με την μεταφορά της πρωτεύουσας από την Μόσχα στην Αγ.Πετρούπολη (πλήρης εγκατάλειψη της ιδέας 'Μόσχα, η Γ΄ Ρώμη'). Το μόνο στοιχείο του δόγματος που υιοθέτησε ήταν εκείνο που προέβλεπε την επέκταση της Ρωσίας καθώς και το λατινικό τίτλο «Imperator».¹⁵

Τα τραύματα του ρωσικού μεσσιανισμού-και κατ'επέκταση του ρωσικού εθνικού αισθήματος- επουλώθηκαν σε μεγάλο βαθμό με τη νίκη επί του Ναπολέοντα και τη συμμετοχή της Ρωσίας στην Ιερή Συμμαχία. Επιβεβαιωνόταν έτσι η πάγια πίστη περί ιερής αποστολής της Ρωσίας να προστατεύσει την Ευρώπη από τους αντί-χριστιανικούς φιλελεύθερους και επαναστάτες.

4)Η αγροτική ρωσική κοινότητα. Οι Σλαβόφιλοι τοποθετούσαν στο κέντρο της σκέψης τους το ρωσικό λαό στον οποίο αποτυπώνονταν η ιερότητα και η μοναδικότητα της ρωσικής γης· ήταν σημαντικότερος ακόμα και από τον Τσάρο. Τα

¹²Duncan 2000: 11-12.

¹³Duncan 2000: 12.

¹⁴Duncan 2000:12-14.

¹⁵Βλέπε σχετικά Sowards 1991: 26-48.

χαρακτηριστικά του είχαν «ζυμωθεί» μέσα από τις παραδοσιακές αρχές της Παλαιάς Ρωσίας και ενσάρκωνε το «ιδανικό» έθνος. Η εθνική του συνείδηση περιστρεφόταν γύρω από την Ορθοδοξία, την υπακοή στον Τσάρο και την πλήρη αποδοχή του δόγματος της «Γ' Ρώμης». Οι μεταρρυθμίσεις του Μεγάλου Πέτρου δεν είχαν επηρεάσει τις πεποιθήσεις των Ρώσων αγροτών οι οποίοι ενσάρκωναν την ενωμένη «καθολική», αξιακή κοινωνία σε αντίθεση με τη Δυτική ατομικιστική κουλτούρα που επικρατούσε στην Ευρώπη. Το ρωσικό έθνος ήταν σε θέση να αποτελέσει πρότυπο για τα υπόλοιπα (οικουμενικός μεσσιανισμός).¹⁶

Όταν έκανε την εμφάνισή της η Σλαβοφιλική σκέψη στο θρόνο βρισκόταν ο τσάρος Νικόλαος Α' (διακυβέρνηση: 1825-1855). Η πολιτική του παλατιού χαρακτηριζόταν από το φόβο για τις δυτικές ιδέες και την επανάσταση και προωθούσε την ιδεολογία της επίσημης εθνικότητας (official narodnost') για τους Ρώσους υπηκόους που συνοψιζόταν στο τρίπτυχο: «Ορθοδοξία-απολυταρχία-εθνικότητα». Παρά το ότι οι τρεις αυτές έννοιες έπαιζαν κεντρικό ρόλο και στο κήρυγμα των Σλαβόφιλων, στην επίσημη κρατική πολιτική αποδίδονταν με εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο. Για τον τσάρο αυτό που είχε σημασία ήταν η εξασφάλιση της νομιμοφροσύνης των υπηκόων προς το πρόσωπό του, τη μοναρχία και την αυτοκρατορία. Καλλιεργούσε έναν κρατικό-αυτοκρατορικό πατριωτισμό που διαμόρφωνε μάζες πιστές σε αυτούς τους παράγοντες χωρίς όμως εθνοτική συνείδηση.¹⁷

Αντιθέτως, οι Σλαβόφιλοι αν και πίστευαν στο ίδιο τρίπτυχο έδιναν μια εντελώς διαφορετική ερμηνεία στους όρους καθώς τους χρησιμοποιούσαν ιδωμένους μέσα από την εθνική συνείδηση και τις παραδοσιακές αξίες της Παλαιάς Ρωσίας.

	Κρατος/official narodnost'	Σλαβοφιλική narodnost'
Ορθοδοξία	Κρατική Εκκλησία	Παλαιοί Πιστοί
Απολυταρχία	Πίστη στον οίκο των Ρομανώφ για τη διατήρηση της πατερναλιστικής σχέσης με τους υπηκόους	Αποφυγή των διαστρεβλωμένων και αθεϊστικών ευρωπαϊκών πολιτευμάτων*
εθνικότητα	Κρατικός αυτοκρατορικός πατριωτισμός	Ρωσικός εθνικισμός**

*Όπως θα δούμε και στη συνέχεια δεν ήταν όλοι οι Σλαβόφιλοι υπέρ του τσαρισμού.

**επιχειρούσε να αντικαταστήσει τον αυτοκρατορικό πατριωτισμό ως ενοποιό δύναμη της ρωσικής κοινωνίας και να προσδιορίσει εκ νέου την ουσία του κράτους και του ίδιου του πατριωτισμού. Η εξουσία τον αντιμετώπιζε με τον ίδιο φόβο που είχε και για τα ευρωπαϊκά επαναστατικά κινήματα καθώς θεωρούσε ότι προωθούσε τη λαϊκή συμμετοχή στις κρατικές υποθέσεις. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι το τσαρικό κράτος στόχευε στη γενικότερη «από-εθνικοποίηση» της πολιτικής.¹⁸

Πέραν της αντίθεσης της κρατικής γραμμής με τους Σλαβόφιλους για την ουσία εθνικότητας, η τσαρική πολιτική είχε να αντιμετωπίσει κάποιους «εχθρούς» και στο

¹⁶«Συνδέεται με την ιδέα του ρωσικού λαού ως παράδειγμα προς μίμηση από τους υπόλοιπους, ενώ αντίθετα ο «εθνικιστικός μεσσιανισμός» με την κυριαρχία της Ρωσίας πάνω σε άλλους λαούς», Duncan 2000: 3.

¹⁷Duncan 2000: 18-19. Βλέπε σχετικά: Leatherbarrow- Offord 2010: 241-244.

¹⁸Διάλλα 2009: 28-33.

εσωτερικό της. Σύμφωνα με το N.Riasanovsky, οι υποστηρικτές της «επίσημης εθνικότητας» χωρίζονταν στους «δυναστικούς» που υποστήριζαν απόλυτα το σχέδιο του Τσάρου και στους «εθνικιστές» που δεν απέρριπταν την ιδέα της παγκόσμιας αποστολής του ρωσικού λαού. Οι τελευταίοι ήρθαν εξαιρετικά κοντά στη Σλαβοφιλική σκέψη.¹⁹

Οι Σλαβόφιλοι δεν αποτελούσαν μια πειθαρχημένη ένωση με ένα συγκεκριμένο δόγμα. Οι θέσεις τους ανανεώνονταν συνέχεια βάσει των απόψεων που εξέφραζαν στα κείμενα τους οι οπαδοί της Σλαβοφιλίας. Είχαν αρκετά κοινά στοιχεία μεταξύ τους, όπως το ότι ήταν όλοι γόννοι ευγενών οικογενειών και είχαν μια ιδιαίτερη σχέση με τη Μόσχα (κέντρο Παλαιών πιστών). Κεντρικό σημείο συμφωνίας τους δεν πρέπει να θεωρηθεί το αντιδυτικιστικό αίσθημα -καθώς ο βαθμός του ποίκιλλε (Khomjakov²⁰: «Θα κινηθούμε προς το μέλλον με θάρρος και χωρίς λάθη, δανειζόμενοι τις τυχαίες ανακαλύψεις της Δύσης, στις οποίες θα δώσουμε βαθύτερο νόημα ή θα αποκαλύψουμε αυτές τις ανθρώπινες αξίες που για την Ευρώπη παρέμειναν μυστικό»²¹, Koshelev : «Εμείς ποτέ δεν αρνηθήκαμε τις μεγάλες ανακαλύψεις και τις τελειοποιήσεις που έγιναν στη Δύση. Θεωρούμε, ωστόσο, απαραίτητο να φιλτράρουμε τα επιτεύγματα αυτά μέσα από την κριτική της δικής μας σκέψης και να αναπτυχθούμε με τη βοήθεια και όχι με την αντιγραφή των περισσότερο μορφωμένων λαών...δεν αντιδράσαμε εναντίον των νεωτερισμών και των επιτυχιών γενικώς, αλλά εναντίον εκείνων που μας φάνηκαν ξένα, δεν είχαν ρίζες εδώ και ούτε θα μπορούσαν να αποκτήσουν»²². Ο πυρήνας της Σλαβοφιλικής σκέψης ήταν η θέαση της Ορθοδοξίας ως βάση της ρωσικής εθνικής αυθεντικότητας (samobytnost')²³.

Σημαντικότερος εκπρόσωπος των πρώιμων Σλαβόφιλων υπήρξε ο Alexei Khomjakov, ο οποίος- ως απάντηση στον Chaadayev- καλούσε για μια νέα ρωσική ταυτότητα μέσω της παραδοσιακής Ορθοδοξίας (Ρωσία) και όχι μέσω του Χριστιανισμού (Δύση). Μεταξύ Ρωσίας-Ευρώπης, δηλαδή Ορθοδοξίας-Χριστιανισμού, υπήρχε μια ποιοτική διαφορά που προβαλλόταν στους αντίστοιχους λαούς. Η ρωσική μοναδικότητα υπήρχε γιατί υπήρχε η Ορθοδοξία ενώ αντίθετα στη χριστιανική Δύση κυριαρχούσε ο υλισμός. Η μεγάλη του προσφορά στη Σλαβοφιλική σκέψη ήταν η έννοια της «ενότητας» (sobornost') των χριστιανών πιστών. Υπό τη σκέπη της Ορθόδοξης Εκκλησίας έπρεπε να δομηθεί μια κοινωνία ανθρώπων-πιστών που θα διέπονταν από ελευθερία, αγάπη και συνεργασία μεταξύ τους και θα διαμόρφωναν το χαρακτήρα της Εκκλησίας σε «οικουμενικό» («καθολικό»). Σε αυτή την οικουμενική Εκκλησία θα κυριαρχούσε η «ελεύθερη ομοφωνία», κάτι που δεν μπορούσε να πετύχει ο καθολικισμός που -επηρεασμένος από τον ευρωπαϊκό

¹⁹Παρατίθεται στο Duncan 2000:19.

²⁰Khomjakov, Aleksej (1804-1860). Ο ιδρυτής της Σλαβοφιλικής σκέψης. Ήταν ιστορικός, φιλόσοφος, θεολόγος, οικονομολόγος, ζωγράφος, ποιητής και γιατρός.

²¹Παρατίθεται στη Διάλλα 2009:92.

²²Παρατίθεται στη Διάλλα 2009:92.

²³Samobytnost': Κεντρικός όρος στις συζητήσεις περί εθνικής ταυτότητας. Στην πρώιμη ρωσική λογοτεχνία σήμαινε ατομικότητα και στην Ορθόδοξη Ρωσική Εκκλησία ανεξαρτησία. Νοηματοδοτήθηκε και πολιτικά τον 19^ο αιώνα στις συζητήσεις μεταξύ Σλαβόφιλων και Δυτικιστών. Ο όρος αναφερόταν σε έναν ρωσικό τρόπο ζωής που στηρίζεται στην αυθεντικότητα, τη μοναδικότητα και το μεσσιανικό ρόλο του ρωσικού λαού. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε και επί Σοβιετικής Ένωσης. Βλέπε σχετικά "Slavophile" <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Slavophile> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

ατομοκεντρισμό και κατ'επέκταση τον αριστοτελικό ατομισμό -θεωρούσε την ελευθερία ασυμβίβαστη με την ενότητα. Σαφώς ο Khomjakov, όντας με τους Παλαιούς πιστούς, δεν ήταν ευχαριστημένος από τη στενή σχέση του κράτους με την Εκκλησία, η οποία θα έπρεπε να δρα ελεύθερη για την αναγέννηση ακόμα και της οικονομίας και της κοινωνίας.²⁴

Το όραμα της «οικουμενικής» Εκκλησίας του Khomjakov που θα προωθούσε την ενότητα και την αλληλεγγύη μεταξύ των πιστών δεν έπρεπε να περιοριστεί μονάχα στον εκκλησιαστικό χώρο αλλά έπρεπε να δημιουργήσει μια εμπειριστατωμένη και ολοκληρωμένη ιδεολογία και σε άλλους τομείς πέραν της Εκκλησίας (π.χ. οικονομία, κοινωνία). Στον τομέα της κοινωνικής οργάνωσης, ιδανικό περιβάλλον προβολής αυτής της ενότητας και της αδελφότητας ήταν η ρωσική αγροτική κοινότητα (obshchina) η οποία διοικούνταν από τις συνελεύσεις των αγροτών. Κατά τη διάρκεια των συνελεύσεων τα μέλη της κοινότητας «δένονταν» μεταξύ τους και οι αποφάσεις ήταν -συνήθως- ομόφωνες. Πρέπει να αναφερθεί ότι η ενότητα (sobornost') αν και αποτελεί βασικό στοιχείο του σοσιαλισμού, δεν πρέπει να συνδέεται μαζί του καθώς πρόκειται για μια δυτική ιδέα που δεχόταν την εκβιομηχάνιση και απέρριπτε την Εκκλησία. Για τον Khomjakov και τους Σλαβόφιλους εν γένει η ενότητα (sobornost') έπρεπε να επιτευχθεί σε ένα παγκόσμιο επίπεδο, με όλα τα έθνη να συνέρχονται και να απορρίπτουν τον ατομικισμό για χάρη ενός απώτερου, ιερού καλού. Προκειμένου να πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητη η ύπαρξη ενός έθνους-διαμεσολαβητή για να ενώσει όλα τα υπόλοιπα... του ρωσικού.

Μεγάλος θεωρητικός της Σλαβοφιλίας υπήρξε και ο Ivan Kireevsky²⁵ ο οποίος προσπάθησε να δει τη Ρωσία ως ολότητα και να τη συγκρίνει με τις χώρες της Δύσης. Εντόπισε πως επρόκειτο για δυο εντελώς διαφορετικές κουλτούρες με εντελώς αντίθετα χαρακτηριστικά. Στη Ρωσία ήταν ολότελα ξένος όχι μόνο ο ευρωπαϊκός καθολικισμός αλλά και ο ευρωπαϊκός πολιτισμός που ήταν έντονα επηρεασμένος από το Ρωμαϊκό. Για τη Ρωσία ο ρωμαϊκός πολιτισμός ήταν συνώνυμο της επιφανειακότητας και της φαυλότητας (νόμος και όχι δικαιοσύνη, μορφή και όχι περιεχόμενο, λογική και όχι πίστη). Επιπλέον τα ευρωπαϊκά κράτη προέκυψαν μετά από πολέμους και είχαν πολύ έντονες στο εσωτερικό τους τις ταξικές διαφορές. Ο Kireevsky αφού σύγκρινε τους δύο πολιτισμούς κατέληξε στην αδιαμφισβήτητη ποιοτική ανωτερότητα της Ρωσίας που εδράζονταν στο ρωσικό λαό και κατ'επέκταση στην Ορθοδοξία. Οι ευρωπαϊκοί λαοί ήταν ποταποί και προσποιητοί όπως ακριβώς και η Εκκλησία τους ενώ ο ρωσικός λαός, ο «απλός λαός» (prostoi narod) είχε διατηρήσει τα ξεχωριστά παλαιά του έθιμα, τους τρόπους, τον Ορθόδοξο τρόπο σκέψης και την κοινοτική νοοτροπία.²⁶

«Αν κάποιος παρατηρούσε την ζωή μέσα σε μία χωριάτικη καλύβα θα έβλεπε πως κανένα μέλος της οικογένειας δεν έχει στο μυαλό του το προσωπικό συμφέρον. Αντιθέτως, το κάθε μέλος έχει ξεριζώσει εντελώς κάθε σκέψη για ίδιον κέρδος. Η

²⁴Duncan 2000: 22-23.

²⁵Kireevsky, Ivan (1806-1856). Κριτικός λογοτεχνίας και φιλόσοφος, θεωρείται από τους ιδρυτές του Σλαβοφιλικού Κινήματος.

²⁶Duncan 2000: 24.

ακεραιότητα της οικογένειας είναι ο μοναδικός κοινός στόχος. Τυχόν περίσσευμα στο νοικοκυριό πάει απευθείας στον αρχηγό της οικογένειας και μόνο, και αυτός δεν οφείλει να δώσει καμία εξήγηση. Όλα τα ιδιωτικά κέρδη παραδίδονται σε αυτόν καλή τη πίστη. Ο τρόπος ζωής της οικογένειας δε βελτιώνεται από τα προστιθέμενα περισσεύματα, αλλά τα μέλη δεν νοιάζονται να μάθουν πως χρησιμοποιούνται και πόσα είναι τα περισσεύματα αυτά. Συνεχίζουν αιωνίως τη δουλειά τους με τον ίδιο κόπο, την ίδια ανιδιοτέλεια ως ένα συνειδησιακό καθήκον προκειμένου να διατηρηθεί η οικογενειακή αρμονία».²⁷

Με το ρωσικό έθνος ασχολήθηκε εκτενώς και ο Konstantin Aksakov²⁸ που το χαρακτήρισε φιλήσυχο, α-πολίτικο και αδιάφορο σε δυτικές αξιώσεις όπως η επανάσταση και η συνταγματική διακυβέρνηση. Το κοινοτικό πνεύμα ήταν ανέκαθεν ριζωμένο στον ρωσικό λαό ως μια απόδειξη θρησκευτικότητας και αδελφικής αγάπης. Επιπλέον ο Aksakov έδωσε μια νέα διάσταση στο ρωσικό έθνος χαρακτηρίζοντάς το ως «συνειδητό» και όχι ως έναν «τυφλό λάτρη των παραδόσεων»· σε αυτή τη λογική σταματά να αναφέρεται στον ρωσικό λαό με το επίθετο «απλός»(prostoi narod)²⁹. Με τον τρόπο αυτό απορρίπτει την αντιμετώπισή του μονάχα ως «κοινωνική βάση της χώρας» και ως πηγή της «κυλικής της ευημερίας» και του προσθέτει τον τίτλο του «αποκλειστικού φορέα της αληθινής, αρχέγονης ρωσικότητας». Ο Aksakov προσέφερε στη Σλαβοφιλική σκέψη το όραμα της «χριστιανικής ουτοπίας» μιας οργανικής κοινότητας, α-πολιτικής, ηθικής ουτοπίας κατοικημένης από συντηρητικούς, κοινοτικούς, φιλήσυχους Ρώσους πολίτες διαπνεόμενους από τις Ορθόδοξες χριστιανικές αρχές.

Προς επίρρωση του οράματος της «χριστιανικής ουτοπίας» ο Aksakov έκρινε απαραίτητη τη διευκρίνιση της σχέσης «κράτους-γης». Η ρωσική γη συμβόλιζε την αιώνια θρησκευτική και ηθική αλήθεια του Χριστιανισμού, ενώ το κράτος-που όμως ήταν απαραίτητο για την προστασία της γης- ήταν άψυχο, εξωστρεφές και πιεστικό. Η κοινοτική ζωή του ρωσικού λαού έπρεπε να προστατευτεί από τη μετάδοση της πολιτικής προκειμένου να επιτύχει τη «χριστιανική ουτοπία». «Το ρωσικό έθνος δεν είναι έθνος· είναι η ίδια η ανθρωπότητα· ονομάζεται έτσι μονάχα επειδή περιτριγυρίζεται από άλλα έθνη. Ο Ρωσικός λαός είναι ελεύθερος, δεν φέρει μέσα του κανένα στοιχείο του κράτους».³⁰

Την υποστήριξη του προς τη Σλαβοφιλική θεωρία για τη σημασία της Μόσχας, την αυθεντικότητα του Ρωσικού λαού αλλά και της «ανήθικης» παρέμβασης του κράτους στο λαό εξέφρασε πολύ έντονα μέσω του ποιήματός του «Στον Πέτρο» κατηγορώντας τον Μεγάλο Πέτρο για τον τρόπο με τον οποίο προσπάθησε να επιβάλει στο ρωσικό λαό τα δυτικά πρότυπα και ότι αυτός θα απελευθερωνόταν με την επιστροφή στη «αρχαία Μόσχα». «Ο Μεγάλος Πέτρος έφερε ζένες αρχές αλλά οι εθνικές μας αρχές διατηρήθηκαν μέχρι σήμερα στο ρωσικό λαό».³¹

²⁷ Παρατίθεται στους Leatherbarrow- Offord 2010:244.

²⁸Aksakov, Konstantin(1817-1860). Σημαντικότετος Σλαβόφιλος έντονα, όμως επηρεασμένος από το Χεγκελιανισμό. Για τις ιδέες του βλέπε σχετικά Cristoff 1982: 181-213.

²⁹Leatherbarrow- Offord 2010: 245.

³⁰Παρατίθεται στο Duncan 2000:25.

³¹Παρατίθεται στο Duncan 2000: 24.

Πολύ σημαντικοί εκφραστές της «πρώιμης Σλαβοφιλίας» υπήρξαν επίσης οι: Ivan Aksakov, Alexandr Koshelyov και Iury Samarin, των οποίων οι ιδέες εκφράστηκαν χρονικά αργότερα και θα τις εξετάσουμε στη συνέχεια. Η δημιουργικότερη και εντονότερη περίοδος των Σλαβόφιλων υπήρξαν τα χρόνια από τα μέσα του 1840 και όλη η δεκαετία από το 1850 και μετά. Οι Σλαβόφιλοι όντας αντίθετοι στην κρατική γραμμή -η οποία και τους αντιμετώπιζε με φόβο- βίωσαν τεράστια λογοκρισία, ακόμα και φυλακίσεις καθώς και σε αρκετές περιπτώσεις στέρηση των πανεπιστημιακών θέσεων τους. Στο σύνολό τους αντιτάχθηκαν στη δουλοπαροικία -καθώς τη θεωρούσαν ένα ξενόφερτο κακό της Δύσης που επιπλέον δεν άρμοζε στον «ελεύθερο» ρωσικό λαό και υποστήριξαν το «εθνικό ανεπανάληπτο» της χώρας τους βασισμένο στην Ορθοδοξία και την αγροτική ρωσική κοινότητα. Αμφισβήτησαν την πρωτοκαθεδρία του Δυτικού κόσμου και προσπάθησαν να αποδείξουν ότι ο «ρωσικός δρόμος» ήταν όχι μόνο ηθικά ανώτερος αλλά και ικανότερος να οδηγήσει στη συλλογική επιβίωση.³²

Στον αντίποδα, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, βρισκόταν το λεγόμενο κίνημα των Δυτικιστών. Ούτε το ρεύμα αυτό είχε ένα συγκεκριμένο δόγμα και ήταν πολύ έντονο το στοιχείο της προσωπικής άποψης των εκπροσώπων του. Στις γραμμές του διαφαίνονταν τρεις τάσεις: η φιλελεύθερη (Pypin, Granovsky, Turgenev), η σοσιαλιστική (Gertsen) και η ριζοσπαστική (Belinsky, Bakunin). Γενικά, οι Δυτικιστές δεν μπορούν να εκληφθούν απλοϊκά ως εξιδανικευτές ή μιμητές της Δύσης, αλλά ούτε ως αρνητές της ιδιαίτερης ρωσικής κουλτούρας. Αναγνώριζαν την καθολικότητα και την ανωτερότητα του Δυτικού μοντέλου σε σχέση με τους Ανατολικούς πολιτισμούς αλλά και με τον πολιτισμό της «Παλαιάς Ρωσίας» και ήταν υπέρμαχοι της «Νέας Ρωσίας» που είχε αρχίσει να σχηματίζεται από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου. Θεωρούσαν πως η Ρωσία είχε καθυστερήσει να αναπτυχθεί δημιουργώντας ένα ρήγμα στους καθολικούς νόμους εξέλιξης στους οποίους υπόκειντο όλα τα κράτη ανεξαιρέτως.

Για τους Δυτικιστές δεν ήταν απαραίτητος αρνητική αυτή η «καθυστερήση» της Ρωσίας σε σχέση με τα υπόλοιπα κράτη. Σε αντίθεση με τους Σλαβόφιλους που θεωρούσαν πως η Ευρώπη είχε υιοθετήσει για τη Ρωσία την εικόνα της «ανεπίδεκτης μαθήτριας», οι Δυτικιστές έβλεπαν τη Ρωσία σαν τη «μικρή αδελφή» της Δύσης που μπορούσε, με τα σωστά βήματα, να οδηγήσει ακόμα και σε «νέους δρόμους» το δυτικό πρότυπο. Για παράδειγμα, ο Gertsen θεωρούσε ότι ο σοσιαλισμός θα μπορούσε πολύ εύκολα να εφαρμοστεί στη Ρωσία λόγω των ήδη υπαρχόντων σοσιαλιστικών δομών (ρωσική κοινοτική συνεργασία) και μάλιστα θα αποκτούσε ένα πολύ πιο δυνατό περιεχόμενο και με την προσφορά του αυθεντικού ρωσικού πνεύματος³³. Για τον Turgenev οι Ρώσοι βάσει της φύσης και της γλώσσας τους ανήκαν στην Ευρωπαϊκή οικογένεια και *«σύμφωνα με τους πιο απαράβατους νόμους της φυσιολογίας θα πρέπει να ακολουθήσουν τον ίδιο δρόμο»*.³⁴

Τόσο οι Δυτικιστές όσο και οι Σλαβόφιλοι στην αρχή της εμφάνισής τους αποτελούσαν δυο αντίθετα φιλοσοφικά ρεύματα στους κόλπους της Ρωσικής

³²Διάλλα 2009:91.

³³Διάλλα 2009: 95.

³⁴Παρατίθεται στη Διάλλα 2009: 94.

ιντελλιγκέντσιας που έρχονταν σε συνεχή τριβή μεταξύ τους. Αδιαμφισβήτητα στο κέντρο του ενδιαφέροντος και των δύο βρισκόταν το ρωσικό έθνος και η ανάγκη μεταρρυθμίσεων στο εσωτερικό. Βασισμένοι στα κηρύγματά τους μπορούμε να πούμε πως οι Δυτικιστές ενδιαφέρονταν κυρίως για μία ανανέωση του κράτους μέσω της επαφής της ηγεσίας με την μορφωμένη ελίτ που θα μπορούσε να προσφέρει νέες ιδέες, ένα είδος «πολιτικού εθνικισμού». Από την άλλη οι Σλαβόφιλοι -που θεωρούσαν ότι ο λαός πρέπει να είναι αποστασιοποιημένος από το κράτος- στόχευαν σε έναν «πολιτισμικό εθνικισμό» που θα οδηγούσε σε μία ταύτιση κοινωνίας και λαού μέσω της ηθικής αναγέννησης (επιστροφή στις παλαιές αξίες).³⁵

Έχοντας και οι δύο τάσεις ως αντικείμενο συζήτησής τους την αναγέννηση του έθνους και όντας και οι δύο αντίθετοι στην τότε πολιτική κατάσταση, μπορούν να εντοπιστούν αρκετά κοινά τους σημεία. Η αντιπολίτευση που ασκούσαν, αμφότεροι, στο Νικόλαο Α΄ κατήγγειλε το γενικότερο καθεστώς ανελευθερίας (θεσμός της δουλοπαροικίας, λογοκρισία) και προωθούσε μια νέα σχέση κράτους-κοινωνίας (για τους Σλαβόφιλους το κράτος θα έπρεπε να αφήσει την κοινωνία να ακολουθήσει τις παλαιές αξίες και για τους Δυτικιστές να ακολουθήσει την πολιτικοποίηση της Δύσης). Είχαν ως στόχο τη διεκδίκηση ενός ιδιαίτερου ρόλου για το ρωσικό έθνος. Μάλιστα ο Aksakov αναφέρει: *«Ναι, ήμασταν αντίπαλοι αλλά πολύ παράξενοι αντίπαλοι...είχαμε μια αγάπη, όχι όμως ταυτόσημη...μια αγάπη για το ρωσικό λαό, τη ρωσική ζωή, το ρωσικό τρόπο σκέψης. Σαν τον Ιανό ή σαν το δικέφαλο αετό, κοιτούσαμε σε διαφορετικές κατευθύνσεις ενώ μέσα μας χτυπούσε η ίδια καρδιά»*.³⁶

Χρειάστηκε μια σειρά από έντονα κοινωνικά φαινόμενα στο Δυτικό κόσμο, ο οποίος τελικά επηρέαζε τόσο τους Σλαβόφιλους όσο και τους Δυτικιστές, για να κάνει τις τάσεις αυτές να αποκτήσουν ισχυρό πολιτικό περιεχόμενο και να έχουν απαιτήσεις και διεκδικήσεις από το ρωσικό κράτος. Σταθμός θεωρείται το έτος 1848, έτος επαναστάσεων σε παραπάνω από 50 χώρες. Κοινά τους αιτήματα ήταν: μεγαλύτερη συμμετοχή του λαού στην διακυβέρνηση της χώρας, ελευθερία έκφρασης, φροντίδα του κράτους προς την αγροτική τάξη που είχε υποστεί μεγάλη ζημία με την εμφάνιση της τεχνολογίας, σεβασμός των δικαιωμάτων των εργαζομένων κ.α. Νέες πολιτικές ιδεολογίες έκαναν την εμφάνισή τους (εθνικισμός, σοσιαλισμός, λαϊκός φιλελευθερισμός) και τάραξαν το διεθνές σκηνικό. Τα γεγονότα αυτά εξελήφθησαν ποικιλοτρόπως από τα δύο ρωσικά ρεύματα. Οι περισσότεροι Σλαβόφιλοι ένιωσαν ικανοποίηση για την επιβεβαίωση της θεωρίας τους περί «Ευρώπης σε ελεύθερη πτώση» και άρχισαν να προετοιμάζονται για τον μεγάλο ρόλο που θα καλούνταν να παίξει η Ρωσία, ανταποκρινόμενη στο μοιραίο της καθήκον αλλά και για έναν αναγκαίο εσωτερικό της επαναπροσδιορισμό. Από την άλλη μεριά οι Δυτικιστές μπορεί να είδαν το ευρωπαϊκό πρότυπο να αντιμετωπίζει προβλήματα όμως πολύ γρήγορα συντάχθηκαν με τις νέες αντιφεουδαλικές ιδεολογίες.

Και στις τρεις δυναστικές αυτοκρατορίες της εποχής υπήρχε μια κοινή ιδέα, ότι οι Σλάβοι ανήκουν στην ίδια οικογένεια και πως η αλληλεγγύη και η συνεργασία μεταξύ τους ήταν δεδομένη· μάλιστα η καταστολή της πολωνικής εξέγερσης του 1831 από τη Ρωσία, που ξεσήκωσε αντιδράσεις στη Δύση, θεωρήθηκε «μια φιλονικία

³⁵ Διάλλα 2009: 51.

³⁶ Παρατίθεται στη Διάλλα 2009:56-57.

μεταξύ Σλάβων» από τον Pushkin³⁷. Οι κινητοποιήσεις του 1848 έφεραν ξανά στο προσκήνιο το σλαβικό ζήτημα. Οι συζητήσεις περί του σωστού τρόπου αντίδρασης του ρωσικού κράτους ήταν εξαιρετικά έντονες καθώς εκδηλώθηκε η έντονη επιθυμία των Σλάβων να ανεξαρτητοποιηθούν. Ο τσάρος Νικόλαος Α΄ συνδράμοντας τις όμορες του αυτοκρατορίες αφοσιώθηκε στο να αναχαιτίσει τις επαναστάσεις στην Ευρώπη -ακόμα και εκείνες των αδελφών/σλαβικών χωρών που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια ένωση με τη Ρωσία- προκειμένου να διατηρήσει την ηγεμονία στον ευρωπαϊκό χώρο. Οι ιδέες των Σλαβόφιλων ανησυχούσαν τον τσάρο ο οποίος φοβόταν ότι η Ευρώπη μπορούσε να κατηγορήσει την Ρωσία για υποκίνηση των σλαβικών εξεγέρσεων με απώτερο στόχο την εξάπλωσή της και την ενσωμάτωση πληθυσμών. Επιπλέον, φοβόταν μια ενδεχόμενη «μετάδοση» της επαναστατικότητας και στο εσωτερικό της Ρωσίας.

Για το λόγο αυτό ο Νικόλαος Α΄ εξίσωσε τη ρωσική απολυταρχία με τη νομιμότητα και την αντιπολίτευση με τον εθνικισμό και τον φιλελευθερισμό. Είναι χαρακτηριστικό ότι ονόμασε «κόκκινους» και «κομμουνιστές» τους Σλαβόφιλους και την εθνικιστική πτέρυγα της κρατικής ηγεσίας. Από τη μεριά τους οι Σλαβόφιλοι εξέφρασαν πολύ διαφορετικές απόψεις για τα τεκταινόμενα. Ο Tiuchev³⁸ υποστήριξε ότι ήταν καθήκον της Ρωσίας να προστατεύσει την Ευρώπη από τις επαναστάσεις τις οποίες και θεωρούσε αντί-χριστιανικές και ανταγωνιστικές προς τη Ρωσία. Ο Khomjakov ήλπιζε ότι μέσω των επαναστάσεων θα διευκολυνόταν η εξάπλωση της Ορθοδοξίας. Ο Kireevsky ενέκρινε την αυστηρή λογοκρισία που είχε επιβάλλει ο τσάρος ως μέσο για την πάταξη των επαναστάσεων. Ο Aksakov υποστήριξε ότι για να καταπολεμηθεί ο τσάρος κάποια ενδεχόμενη επανάσταση και στο εσωτερικό της Ρωσίας έπρεπε να επανεγκαταστήσει τις ρωσικές αρχές και παραδόσεις.³⁹

Η συνεχόμενη διόγκωση του γερμανικού εθνικισμού, η επίδραση του ρομαντικού εθνικισμού καθώς και η όλη συζήτηση περί ρωσικών αξιών που ήταν κοινές στους Σλαβικούς λαούς οδήγησε στη σοβαρή συζήτηση περί μιας ενδεχόμενης Σλαβικής ένωσης. Ακόμα και οι ίδιοι οι Σλαβόφιλοι δεν ήταν ακόμα σίγουροι στα τέλη της δεκαετίας του 1840 για την βιωσιμότητα μιας τέτοιας ένωσης. Ο Aksakov, για παράδειγμα, τότε απέρριπτε μια ενδεχόμενη ένωση Σλάβων καθώς θεωρούσε πως πολλοί, ζώντας υπό ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες, είχαν επηρεαστεί από τον καθολικισμό και τον φιλελευθερισμό. Ο Rogodin⁴⁰ είχε και αυτός μια ποικιλία απόψεων περί μιας Σλαβικής ένωσης την οποία τότε εννοούσε ως μια ομοσπονδία των Σλάβων που βρίσκονταν στην Αυστρία και την Τουρκία και τότε ως μία ένωση υπό τον Ρώσο τσάρο.⁴¹

Το δεύτερο σημαντικό ιστορικό γεγονός που επηρέασε καταλυτικά τη Σλαβοφιλική αλλά και τη Δυτικιστική σκέψη ήταν ο Κριμαϊκός Πόλεμος και πολύ περισσότερο η έκβασή του. Ξεκίνησε ως μία διπλωματική σύγκρουση με αφορμή το πρόβλημα των Αγίων Τόπων μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κατέληξε σε έναν

³⁷Παρατίθεται στο Duncan 2000:21.

³⁸Tiuchev, Fyodor(1803-1873). Ρώσος ποιητής και Σλαβόφιλος.

³⁹Duncan 2000:27.

⁴⁰Rogodin, Mikhail (1800-1875). Ρώσος ιστορικός και δημοσιογράφος. Ανήκε στους Σλαβόφιλους.

⁴¹Duncan 2000:25.

πόλεμο μεταξύ της Ρωσίας και τον δυνάμεων που ήθελαν να ανακόψουν την συνεχώς αυξανόμενη δύναμή της και παρουσία της στον Ευρωπαϊκό χώρο.

Η βασιλεία του τσάρου Νικόλαου Α΄ αντιμετωπιζόταν με δυσαρέσκεια, ειδικά τα τελευταία επτά χρόνια («μαύρη επταετία»). Ο ίδιος ο στρατός συμμετείχε σε έναν πόλεμο του οποίου οι αιτίες και οι στόχοι δεν τους ήταν καν ξεκάθαροι. Τόσο οι Σλαβόφιλοι όσο και οι Δυτικιστές αντιμετώπιζαν πολύ συγκρατημένα την εμπλοκή της Ρωσίας σε έναν πόλεμο που ήταν σίγουρη η νίκη της επί του «Μεγάλου Ασθενούς», κι αυτό γιατί μια τόσο μεγάλη επιτυχία θα ισχυροποιούσε την κυβέρνηση, θα της έδινε αυτοπεποίθηση και θα έθετε ένα οριστικό τέλος στις οποιοσδήποτε κινήσεις είχαν γίνει τα τελευταία χρόνια στο εσωτερικό για έναν επαναπροσδιορισμό της ρωσικής ταυτότητας.

Παρά ταύτα ορισμένοι Σλαβόφιλοι επηρεασμένοι από το μεσσιανικό όραμα που βρισκόταν στο κέντρο της ιδεολογίας τους αντιμετώπισαν πολύ διαφορετικά την συμμετοχή της Ρωσίας στον Κριμαϊκό Πόλεμο. Ο Khomjakon θεώρησε πως είχε επιτέλους έρθει η ώρα να «εκτελέσει» η Ρωσία τη θείκη της αποστολή. Ενθουσιασμένος από τα γεγονότα ξαναέγραψε το ποίημα του «Στη Ρωσία». Ενώ στην πρώτη του γραφή (1839) αναφερόταν στο καθήκον διάδοσης του Λόγου του Θεού σε όλη την ανθρωπότητα με ταπεινότητα, στη δεύτερη (1954) αναφέρθηκε στην επιλογή του ρωσικού έθνους από τον Θεό παρά τα τόσα αρνητικά του (κυρίως λόγω της διακυβέρνησης του Νικολάου Α΄): *«Θυμήσου, να είσαι το όργανο του Θεού είναι βαρύ φορτίο και για τα γήινα όντα. Εκείνος κρίνει αυστηρά τους δούλους του. Κι εσύ Ρωσία-αχ- πόσες φριχτές αμαρτίες κουβαλάς στις πλάτες σου»*. Στον τελευταίο του στίχο το ποίημα ήταν εξαιρετικά επιθετικό καθώς αναφερόταν σε αιματηρές μάχες και στο *«χτύπημα με το σπαθί του Θεού»*.⁴²

Ο Rogodin υποστήριξε ξεκάθαρα την ενίσχυση των σλαβικών επαναστατικών κινήματων και τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μάλιστα παρασυρμένος από μια νοητή αναβίωση του Βυζαντινού μεγαλείου, καθώς η Ρωσία ήταν η διάδοχός του, οραματιζόταν ακόμα και την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης και την μετατροπή της σε πρωτεύουσα της σλαβικής ομοσπονδίας. Ο Tiuchev απέβλεπε επίσης σε ένα Σλαβικό βασίλειο και στην πραγμάτωση της Ορθόδοξης βασιλείας. Ο Aksakon υπερασπιζόταν τη δημιουργία ανεξάρτητων Σλαβικών κρατών υπό τη ρωσική προστασία. Γενικότερα, ο πόλεμος της Ρωσίας με την αλλόθρησκη Οθωμανική Αυτοκρατορία και την καθολική Δύση είχε πάρει διαστάσεις «Ιερού Πολέμου» στο μυαλό των Σλαβόφιλων οι οποίοι σε όλα τους τα σχέδια έδιναν ιδιαίτερη βαρύτητα στην προστασία των Σλάβων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁴³

Η τελευταία κίνηση των Σλαβόφιλων πριν το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου ήταν ένα υπόμνημα που κατάθεσε ο Konstantin Aksakon στο νέο τσάρο. Ο θάνατος του Νικόλαου Α΄ τους γέμισε με ελπίδες ότι ο νέος τσάρος Αλέξανδρος Β΄ θα έδινε τη σημασία που έπρεπε στην αναγέννηση του ρωσικού έθνους. Στο υπόμνημα ζητούσε επιστροφή στην εποχή πριν τον Μεγάλο Πέτρο καθώς και κατάργηση του θεσμού της δουλοπαροικίας και ελευθερία λόγου. Θεωρούσε πως για την αναγέννηση του

⁴²Παρατίθεται στη Διάλλα 2009:46. Βλέπε σχετικά Duncan 2000:28-29.

⁴³Duncan 2000:28.

ρωσικού έθνους σημαντικότερο ρόλο έπαιζε η ελευθερία των Ρώσων, έτσι θα μπορούσαν να ασχοληθούν με τα εσωτερικά τους θέματα και να μην επηρεαστούν από ευρωπαϊκά κινήματα που διεκδικούσαν μέσω επαναστάσεων. Επιπλέον δεν θα αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν το ρωσικό έδαφος, πού τους καθόριζε ως ύπαρξη, και να αναζητήσουν την ελευθερία τους εκτός Ρωσίας. Ένα κράτος που θα τους επέτρεπε να ζήσουν σύμφωνα με τις παλαιές αρχές στο εσωτερικό θα οδηγούσε ένα βήμα πιο κοντά στην πραγματοποίηση του οράματος της Οικουμενικής Εκκλησίας.⁴⁴

Τεράστιο πλήγμα στα οράματα των Σλαβόφιλων επήλθε με την ήττα της Ρωσίας στην πολεμική σύγκρουση. Αντιμετώπιστηκε σαν μια ανεπανόληπτη εθνική προσβολή που έφερε στην επιφάνεια την ανεπάρκεια της Ρωσίας σε στρατιωτικό επίπεδο. Ο ρωσικός στρατός, αν και πολυάριθμος, είχε απαρχαιωμένο εξοπλισμό που δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί την τεχνολογικά προηγμένη Δύση. Οι Σλαβόφιλοι βρέθηκαν σε εξαιρετικά δύσκολη θέση καθώς η ευκαιρία που είχαν για να αποδείξουν την ανωτερότητα του ρωσικού έθνους δεν τελεσφόρησε. Ένωσαν σα να είχαν περάσει από τη θέση του «εκλεκτού λαού» σε εκείνη του «τιμωρημένου». Η μόνη εξήγηση που μπορούσαν να δώσουν ήταν το ότι το ρωσικό κράτος δεν είχε καταφέρει να αντιστρέψει τον συνεχόμενο εκδυτικισμό που είχε αρχίσει από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου. Οι «ανήθικες» αξίες είχαν εισβάλει στις ζωές του και η «τιμωρία» τους ήταν φυσικό επακόλουθο.

Οι Σλαβόφιλοι συνέχισαν να πιστεύουν πως ο μόνος δρόμος ήταν εκείνος της Ορθοδοξίας γι' αυτό και ο Khomjakov στην «Επιστολή στους Σέρβους» το 1860, συμβούλευσε το νεοαπελευθερωθέν αδελφό έθνος των Σέρβων να μείνει πιστό στην Ορθοδοξία και να απορρίψει τον Δυτικισμό. Ο Ivan Aksakov όμως, στα 1861 έγραψε: *«Να απελευθερώσουμε τους Σλαβικούς λαούς από την υλική και πνευματική καταπίεση και για να τους δώσουμε το δώρο της ανεξάρτητης πνευματικής και πολιτικής ύπαρξης υπό την προστασία του παντοδύναμου Ρωσικού αετού- αυτή είναι η ιστορική θεία κλήση, το ηθικό δικαίωμα και η υποχρέωση της Ρωσίας»*⁴⁵. Μέσα από τα λόγια αυτά αναδύεται η εθνική αποστολή της Ρωσίας να συνδράμει τους Σλαβικούς λαούς. Η αυτοθυσία της για να σώσει τους Σλάβους -και όλα όσα θα υπέμενε στο όνομα τους- θα έκαναν να επέλθει η λύτρωση για το «αμάρτημα» της αλλοίωσής της από τον εκδυτικισμό. Επιπλέον κάτι τέτοιο θα συνδεόταν άμεσα και με το κρατικό συμφέρον.

Ο Ivan Aksakov εκφράζοντας τις απόψεις αυτές και μάλιστα μετά τον θάνατο σχεδόν όλων των παραδοσιακών Σλαβόφιλων σήμανε και την αρχή στην επίσημη μετατροπή της Σλαβικής Ιδέας σε Πανσλαβικό όραμα. Η Ρωσία δεν ήταν πλέον ο Μεσσίας όλης της Ευρώπης αλλά των Σλάβων. Οι μεταρρυθμίσεις του Αλέξανδρου Β' στο εσωτερικό της χώρας οδήγησαν σε ένα «άνοιγμα» της δημόσιας συζήτησης και σε μια διάδοση των ήδη υπαρχόντων ιδεών στο εσωτερικό της κοινωνίας. Ο Πανσλαβισμός που ως ιδέα είχε ήδη κάνει την εμφάνισή του από την εποχή του Κριμαϊκού Πολέμου πλέον είχε πάρει μια δυναμική μορφή στο εσωτερικό της χώρας που επηρέαζε ακόμα και τους Δυτικιστές. Για τους Πανσλαβιστές μια ένωση των σλαβικών χωρών υπό την «επίλεκτη» Ρωσία θα σήμαινε μια «αναβίωση» του

⁴⁴Duncan 2000:30.

⁴⁵Παρατίθεται στο Duncan 2000:31.

σλαβικού κόσμου στον οποίο η Ρωσία είχε μια αποστολή να φέρει εις πέρας και θα αποτελούσε ένα δυνατό αντίπαλο δέος της Δύσης. Για τους Δυτικιστές το Πανσλαβικό όραμα ήταν συνδεδεμένο με την αρχή των εθνικοτήτων και με έναν «καλό εθνικισμό» που προωθούσε την προστασία ενός έθνους από εξωτερική κυριαρχία και την απελευθέρωση από τον ξένο ζυγό. Μια Πανσλαβική ένωση θα μπορούσε να σημαίνει αμοιβαιότητα και αλληλοβοήθεια μεταξύ αδελφών χωρών ή ακόμα και μια ένωση τους επί ίσους όρους.

Γενικά, η ιδέα της Σλαβικής Ένωσης⁴⁶ προωθήθηκε ιδιαίτερα και από τις τότε συγκυρίες. Η εμφάνιση της αρχής των εθνικοτήτων έδωσε το αναφαίρετο δικαίωμα σε όλα τα έθνη, δηλαδή τις κοινότητες με κοινή γλώσσα, πολιτισμό ήθη και έθιμα, να αποσχιστούν. Οι υποστηρικτές της Σλαβικής Ιδέας, παραδόξως, τέθηκαν στο πλευρό των επαναστατημένων λαών της Ευρώπης και άρχισαν να υποσκάπτουν τα θεμέλια των πολυεθνικών αυτοκρατοριών. Θεωρούσαν πως η ύπαρξη πολλών εθνικών κρατών θα οδηγούσε στην ισορροπία του παγκοσμίου συστήματος και θα ανέκοπτε την Δυτική κυριαρχία. Η αποδοχή της αρχής των εθνικοτήτων από την πλευρά της Ρωσίας θα οδηγούσε σε αναβάθμιση της παγκόσμιας εικόνας της αλλά και στη σύναψη νέων συμμαχιών με τα εθνικά κινήματα. Το ρωσικό κράτος αντιμετώπιζε με μια εύλογη καχυποψία την αρχή των εθνικοτήτων, αν και ο εκρωσισμός στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας είχε ενταθεί, κυρίως γιατί θα μπορούσε να οδηγήσει επικίνδυνες εξελίξεις καθώς ήταν συνδεδεμένη με την επαναστατικότητα και με τα δικαιώματα του λαού.

Οι Πανσλαβιστές θεωρούσαν πως μόλις οι Σλαβικοί λαοί απελευθερώνονταν θα αποζητούσαν την ένωσή τους με τους ομόφυλους τους Ρώσους με τους οποίους ανέκαθεν ένιωθαν πιο κοντά. Όσον αφορά στη συνεκτικότητα της Πανσλαβικής Ένωσης θα έπρεπε να «κατασκευαστεί» μια ενιαία «σλαβική συνείδηση». Βασική διαφορά μεταξύ των Φιλελεύθερων και συντηρητικών Πανσλαβιστών ήταν η εισαγωγή της ρωσικής γλώσσας ως κοινή και άρα ως βάση της σλαβικής συνείδησης. Οι συντηρητικοί ισχυρίζονταν πως η ιδιαίτερη θέση της Ρωσίας ήταν δεδομένη καθώς ήταν το μοναδικό ελεύθερο και ισχυρό κράτος. Από την άλλη, οι Φιλελεύθεροι εξέφραζαν το φόβο ότι η επικράτηση της ρωσικής γλώσσας θα ήταν ο προάγγελος της ρωσικής πρωτοκαθεδρίας. Ο φιλελεύθερος Pyrin⁴⁷ ανέφερε: «*Η ιδέα της ρωσικής γλώσσας είναι συνδεδεμένη με την ιδέα της ρωσικής πολιτικής δύναμης, της επιρροής και της υπερίσχυσης, και αυτή η πλευρά της υπόθεσης είναι για πάρα πολλούς ανεπιθύμητη*».⁴⁸

Ενδεικτικά, για το όραμα της Σλαβικής Ένωσης ο ακραίος Πανσλαβιστής Danilevskij⁴⁹ προωθούσε τη δημιουργία ενός ομόσπονδου κράτους με επικεφαλής την Ρωσία και πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη. Η Πανσλαβική Ένωση θα

⁴⁶«*Η ιδέα της Σλαβικής Ένωσης είχε πρωτοδιατυπωθεί στον 17^ο αιώνα από τον Κροάτη καθολικό ιερέα Juraj Krizhanich (1618-1683), ο οποίος στα 1659 πρότεινε στον τσάρο Alexei ένα σχέδιο για την ενοποίηση των Σλάβων υπό την πολιτική κυριαρχία του τσάρου και τη θρησκευτική υπεροχή του καθολικισμού*», Παρατίθεται στη Διάλλα 2009:18.

⁴⁷Pyrin, Aleksandr(1833-1904). Ρώσος ιστορικός, εθνογράφος, συγγραφέας και εκδότης. Ανήκε στους Δυτικιστές.

⁴⁸Παρατίθεται στη Διάλλα 2009:235.

⁴⁹Danilevskij, Nikolai(1822-1885). Οικονομολόγος, εθνολόγος, φιλόσοφος, ιστορικός που προσέφερε πολλά στο κίνημα του Πανσλαβισμού.

περιελάμβανε τη Ρωσική Αυτοκρατορία, την Αυστριακή Γαλικία, τη βόρεια Μπουκοβίνα και την Ουγγρική Ουκρανία. Το βασίλειο της Βοημίας, Μοραβίας και Σλοβακίας, το βασίλειο της Σερβίας, Κροατίας και Σλοβενίας με το Μαυροβούνιο, τη Βόρεια Ερζεγοβίνη, τη Βόρεια Αλβανία, τη Βοϊδοβίνα, τη Δαλματία και τη Στυρία. Επίσης το βασίλειο της Βουλγαρίας, την Ρουμανία με την Αυστριακή Μπουκοβίνα και την Ουγγρική Τρανσυλβανία. Το βασίλειο της Ελλάδος με τη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Ν.Μακεδονία, την Κρήτη, τη Ρόδο, την Κύπρο καθώς και την Κωνσταντινούπολη και τη γύρω περιοχή. Ο Danilevskij όντας ένας ιστορικός που πίστευε ότι η ιστορία της ανθρωπότητας έπρεπε να μελετάται από την πλευρά των ιστορικοπολιτισμικών τύπων, θεώρησε τον σλαβικό ιστορικοπολιτισμικό τύπο ως πολιτικά ανεξάρτητο, δυνατό εξωτερικά και πολύμορφο εσωτερικά. Όσον αφορά στο κέντρο της Πανσλαβικής σκέψης, σε αντίθεση με τους παλαιούς Σλαβόφιλους, απέρριψε την Ορθοδοξία ως βάση της Σλαβικής Ένωσης και έφερε στο κέντρο την φυλετική συγγένεια. Στα πλαίσια της απόρριψης της σημαντικότητας του Ορθόδοξου παράγοντα αρνήθηκε να δεχτεί την ύπαρξη αποστολής στην Ευρώπη και μίλησε απλά για τον σλαβικό πολιτισμό. Θεώρησε πως ο ανταγωνισμός Ευρώπης-Ρωσίας εδράζονταν στις διαφορετικές τους ρίζες και ότι ήταν εξ ορισμού εχθροί. Η Ρωσία θα έπρεπε να ενδιαφέρεται για την καταστροφή των άλλων δυο Αυτοκρατοριών και για την ένωση των Σλάβων υπό τον Τσάρο.⁵⁰

Αν και οι διαφορές του Danilevskij με τους παραδοσιακούς Σλαβόφιλους ήταν αμέτρητες το έργο του θεωρήθηκε Σλαβοφιλικό και μάλιστα όντας τόσο μεγαλόπνοο αποτέλεσε το έναυσμα για να ξεκινήσουν οι Σλαβόφιλοι τις συντονισμένες προσπάθειες για την απελευθέρωση των Σλάβων και τη δημιουργία της κοινής ένωσης.

Μια άλλη προσέγγιση της Σλαβοφιλικής Ένωσης, πέραν από την φυλετική /ιστορικοπολιτισμική του Danilevskij ήταν και η γεωπολιτική του Fadeev. Αποδεχόμενος και αυτός την μετατόπιση της Σλαβικής Ένωσης από την Ορθοδοξία στη φυλή ανέλυσε τη σημασία της ύπαρξης μιας σειράς ανεξάρτητων φιλικών κρατών που θα την προστάτευαν από εχθρικές επιβουλές. Τα σλαβικά έθνη θα έπρεπε να αναθέσουν την πρωτοκαθεδρία στη Ρωσία που θα ήταν και η βασική υπεύθυνη⁵¹. Γενικότερα, γεωγραφικά, η περιοχή της ένωσης των Σλαβικών λαών πέρασε τόσο στην Ευρωπαϊκή όσο και στη Ρωσική συνείδηση ως ένας χώρος πρόσφορος για επιρροή και κυριαρχία και κυρίως για την Ευρώπη ως ένας χώρος ενδιάμεσης πολιτισμικής κατάστασης (αρχή της κατασκευής του χώρου της Αν.Ευρώπης).

Οι δημοκρατικοί πανσλαβιστές από την άλλη ήταν εξ ορισμού θετικοί στην αρχή των εθνικοτήτων αλλά είχαν εκφράσει και τη μεγάλη τους ανησυχία για το αν τα εθνικιστικά κινήματα θα μπορούσαν να επιτύχουν την απελευθέρωσή τους μόνα τους. Γράφει ο Ogarev στον Bakunin: «*αναπόφευκτα ωθεί τους Σλάβους στη Ρωσία, τη μόνη ικανή σε τελευταία ανάλυση δύναμη να τους συνδράμει*»⁵². Σε αυτό το πλαίσιο δέχονταν την ιδέα της Πανσλαβικής Ένωσης ως μια έμπρακτη απόδειξη αλληλεγγύης και ισότητας. Το πρόβλημα ήταν πως πίστευαν ότι αν και το ρωσικό κράτος είχε

⁵⁰Για το έργο του Danilevskij βλέπε Διάλλα 2009:237-240 και Duncan 2000:32-34.

⁵¹Βλέπε σχετικά Borrero 2009:266.

⁵²Παρατίθεται στη Διάλλα 2009:259.

κάνει με τον Αλέξανδρο Β΄ πολύ σημαντικά βήματα προς τον εκσυγχρονισμό του, μολαταύτα η δεσποτική συμπεριφορά ήταν βαθιά ριζωμένη μέσα του· άρα θα έδειχνε την ίδια συμπεριφορά και σε μία ένωση στην οποία θα συμμετείχε. Η Πανσλαβική Ένωση, με τη δική τους ορολογία, έπρεπε να μεταφράζεται σε μία δημοκρατική ομοσπονδία στηριζόμενη στην ελευθερία και την ισότητα.

Ο φιλελεύθερος Rypin προσέθεσε ότι ο μόνος τρόπος να αποτινάξει η Ρωσία το δυναστικό της χαρακτήρα και να μπορέσει να συνυπάρξει αρμονικά με διαφορετικές εθνικότητες μέσω ενός «προοδευτικού εθνικισμού» θα ήταν η δημιουργία μιας κοινωνίας πολιτών και όχι υπηκόων. Η όλη αμφιβολία του περιστρεφόταν γύρω από την «παράνοηση» της αρχής των εθνικοτήτων από μεριάς των συντηρητικών Πανσλαβιστών. Θεωρούσε ότι αναλώνονταν στο να θεωρούν αυτοδιάθεση ενός έθνους απλά το να μη βρίσκεται υπό ξένη κατοχή ενώ για τους δημοκρατικούς Πανσλαβιστές δε νοούνταν αυτοδιάθεση χωρίς και την εσωτερική της μορφή, δηλαδή δημοκρατική διακυβέρνηση. Η πρώτη περίπτωση θα μπορούσε να ονομαστεί «σωβινιστικός πανσλαβισμός»⁵³, καθώς θα οδηγούσε σε μια ρωσική επικράτηση έναντι των αδύναμων Σλάβων, ενώ η δεύτερη «απελευθερωτικός πανσλαβισμός», καθώς θα οδηγούσε στην πραγματική εφαρμογή της αρχής των εθνικοτήτων.⁵⁴

Μια πολύ σημαντική περίοδος για το Πανσλαβικό όραμα εγκαινιάστηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1870 με τις επαναστάσεις της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, της Βουλγαρίας και του πολέμου Σερβίας-Μαυροβουνίου με την Τουρκία. Οι συντηρητικοί σλαβόφιλοι σαφώς έβλεπαν σε αυτή τη συγκυρία την ευκαιρία τους να αντιστρέψουν τη ντροπιαστική έκβαση του Κριμαϊκού Πολέμου με την εξευτελιστική υπογραφή της Συνθήκης των Παρισίων αλλά και να βρεθούν ένα βήμα πιο κοντά στο Πανσλαβικό όραμα. Θεωρούσαν ότι η αυτοκρατορική ηγεσία όφειλε να κηρύξει πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η κατάρρευση της Σερβίας (1877) έκανε τους Σλαβόφιλους να επιτεθούν ανοιχτά εναντίον της ηγεσίας κατηγορώντας τους για προδοσία των ιστορικών σλαβικών δεσμών.

Τελικά ο πόλεμος ξέσπασε λίγο αργότερα όμως δεν πρέπει να θεωρηθεί ως μια προσέγγιση της κεντρικής ηγεσίας στο Πανσλαβικό όραμα αλλά πρέπει να ληφθούν υπόψιν τα συμφέροντα που την οδήγησαν σε αυτή την απόφαση. Κύριοι λόγοι ήταν: η αποκατάσταση της εικόνας της Ρωσίας στην Ευρώπη, η επανάκτηση του ελέγχου στην περιοχή καθώς και η διασκέδαση των εσωτερικών εντάσεων και η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης προς την κεντρική ηγεσία. Επιπλέον, υπήρχε πολύ μεγάλη διάσταση απόψεων στο εσωτερικό του αυτοκρατορικού συμβουλίου για το πως θα έπρεπε να αντιδράσει η Ρωσία. Η συμμετοχή εθελοντών στον πόλεμο ήταν πολύ μεγάλη, όπως τεράστια ήταν και η δράση των Πανσλαβικών Επιτροπών καθ'όλη τη διάρκεια έκφρασης του οράματος αλλά αυτό είναι κάτι που θα εξεταστεί στο επόμενο κεφάλαιο. Το αποτέλεσμα του πολέμου με το προσχέδιο της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου⁵⁵ αποτέλεσε το θρίαμβο του Πανσλαβισμού. Η Ρωσία

⁵³Μπορεί να ταυτιστεί και με την ιδέα του εθνικιστικού μεσσιανισμού που αναφέρθηκε παραπάνω. Σε αυτή την περίπτωση παρατηρείται μια «μετακίνηση» της Πανσλαβικής ιδέας προς κατεύθυνση αντίθετη εκείνης της πρώιμης Σλαβοφιλικής σκέψης.

⁵⁴Διάλλα 2009:272 και 275.

⁵⁵Με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου δόθηκε τέλος στον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877. Δοθηκε τέλος στη Συνθήκη των Παρισίων. Λύθηκε το Ανατολικό Ζήτημα κατά τα ρωσικά συμφέροντα,

«ανοικοδόμησε» το πληγωμένο της γόητρο παίρνοντας πίσω νευραλγικής σημασίας περιοχές και επιτυγχάνοντας την αυτονομία και την ανεξαρτησία πολλών Σλαβικών χωρών. Ο δρόμος που θα οδηγούσε προς τη δόμηση της Πανσλαβικής Ένωσης φαινόταν ανεμπόδιστος.

Η Πανσλαβική «ευφορία» δεν κράτησε πολύ καθώς γρήγορα ήρθε το Συνέδριο του Βερολίνου⁵⁶ να μετριάσει τις ενωτικές αξιώσεις. Σαφώς η αντίδραση των Σλαβόφιλων ήταν άμεση και καταγιστική. Σε υψηλότετους τόνους χαρακτήρισαν τους διπλωμάτες «αδιάφορους, προδότες και μηδενιστές»⁵⁷ που δεν ήταν σε θέση να διοικήσουν μια χώρα τέτοιων δυνατοτήτων και τόσο μεγαλοπρεπούς πεπρωμένου. Δεν μπορούσαν να συμβιβαστούν με την εικόνα μιας Ρωσίας που αρνούνταν να υιοθετήσει ως κρατική πολιτική το όραμά τους, ένα όραμα που θα μπορούσε να ανυψώσει τη Ρωσία και να την ξεχωρίσει από τις υπόλοιπες χώρες. Οι φιλελεύθεροι από την άλλη πλευρά απέφευγαν τις εθνικιστικές «κορώνες» των ιδεολογικών τους αντιπάλων και προτιμούσαν να επικεντρωθούν στα κέρδη της Ρωσίας από τον πόλεμο καθώς και στην αποκατάσταση των σχέσεων της με τη Δύση. Η κεντρική ηγεσία αντιμετώπισε και αυτή με απογοήτευση την εξέλιξη των πραγμάτων, όχι επειδή είχε επηρεαστεί από τη Σλαβοφιλική σκέψη, αλλά κυρίως λόγω τσαρικού γόητρου.

Οι Σλαβόφιλοι μπορεί να μην είχαν καταφέρει να κάνουν την ιδεολογία τους κρατική πολιτική είχαν όμως τη δυνατότητα να την υποστηρίξουν, μέσα σε κάποια πλαίσια, με μια σχετική ελευθερία στο εσωτερικό της Ρωσίας. Η ανάρρηση του τσάρου Αλέξανδρου Γ΄ στον θρόνο συνοδεύτηκε από μια επιστροφή σε καθεστώς έντονης λογοκρισίας για τους εκφραστές οποιασδήποτε ιδεολογίας, με στόχο την επαναφορά στην εποχή πριν τον Αλέξανδρο Β΄. Οι Σλαβόφιλοι αφήνοντας κατά μέρος τα Πανσλαβικά οράματα αποφάσισαν να προσεγγίσουν τη νέα κυβέρνηση μέσω της επιστροφής στις παραδοσιακές Σλαβοφιλικές αξίες προκειμένου να αναδείξουν τη χρησιμότητα της ιδεολογίας τους στην πολιτική του τσάρου. Ο τσάρος επιθυμούσε την υποταγή των Ρώσων και την εξάλειψη ιδεολογιών στο εσωτερικό. Οι Σλαβόφιλοι επιθυμούσαν, ειδικά στην αρχή της εμφάνισής τους, την «αναγέννηση» του ρωσικού αισθήματος, και την ανάδειξη της ρωσικής ανωτερότητας σε σχέση με τη Δύση. Τα δύο αυτά ζητούμενα θα μπορούσαν να ικανοποιηθούν με την επανασύσταση των «Ζέμστβο»⁵⁸ μετά από πρόταση του Ignatiev.

Για τη Σλαβοφιλική σκέψη τα «Ζέμστβο» ήταν η υπέρτατη έκφραση του ρωσικού κοινοτικού πνεύματος. Στις αγροτικές αυτές συνελεύσεις θα συμμετείχαν πάνω από τρεις χιλιάδες εκπρόσωποι εκλεγμένοι από την κοινωνία (ευγενείς, έμποροι και αγρότες). Με τον τρόπο αυτό ο Τσάρος θα εδραίωνε την κυριαρχία του χωρίς να περιορίσει τους υπηκόους του και χωρίς να αναγκαστεί να εισαγάγει τον

δημιουργήθηκε η Μεγάλη Βουλγαρία, αυτονομήθηκαν η Βοσνία και η Ερζεγοβίνη, ανεξαρτητοποιήθηκαν η Ρουμανία, η Σερβία και το Μαυροβούνιο και η Ρωσία πήρε πίσω ό,τι έχασε στον Κριμαϊκό.

⁵⁶Το Συνέδριο του Βερολίνου ανέτρεψε επί της ουσίας τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου καθώς μετρίασε κατά πολύ τα οφέλη της Ρωσίας και την έκανε να υποκύψει στις ευρωπαϊκές πιέσεις. Τόσο για τον Αλέξανδρο Β΄ όσο και για τον υπουργό Εξωτερικών Gorchakov το Συνέδριο του Βερολίνου ήταν «η πιο μαύρη σελίδα της καριέρας τους».

⁵⁷Παρατίθεται στη Διάλλα 2009:297.

⁵⁸Τοπικά συμβούλια με περιορισμένη αυτοδιοίκηση στις αγροτικές περιοχές που θεσμοθετήθηκαν με τις μεταρρυθμίσεις του 1864.

κοινοβουλευτισμό της Δύσης που θα οδηγούσε στη δημιουργία επαγγελματιών-πολιτικών και στην αποκοπή τους από το λαό. Ο Ivan Aksakov ανέφερε: «τα ζέμιστρο είναι μια μορφή αντιπροσώπευσης ικανή να ντροπιάσει όλα τα πολιτεύματα του κόσμου. Είναι πολύ ευρύτερη και φιλελεύθερη από εκείνα, ενώ παράλληλα διατηρεί τα ιστορικά, πολιτικά και εθνικά θεμέλια της Ρωσίας»⁵⁹. Η πρόταση απορρίφθηκε από τον Τσάρο καθώς αντιμετωπίστηκε ως μια προσπάθεια αλλοίωσης του αυτοκρατορικού πολιτεύματος.

Μετά την αποτυχία προσέγγισης της ηγεσίας μέσω του ρωσικού κοινοτισμού/υπακοής στον αυτοκράτορα ο Ignatiev προσπάθησε να χρησιμοποιήσει τα άλλα δύο στοιχεία της ρωσικής εθνικότητας, «(official)narodnost'», την Ορθοδοξία και την εθνικότητα (σαφώς πλέον η εθνικότητα, μετά τη διατύπωση του Πανσλαβικού οράματος, αναφερόταν στο σλαβικό και όχι στο ρωσικό έθνος). Υποστήριξε λοιπόν, ότι η Ρωσία θα έπρεπε να στηρίξει τη σλαβική της καταγωγή και να προστατεύσει τους ομόδοξους συγγενείς της, τους Σλάβους (Πανσλαβική Ένωση). Ο Τσάρος σαφώς αναγνώριζε την πραγματιστική αξία του ελέγχου των σλαβικών χωρών όμως δεν έδειχνε και ιδιαίτερα πεπεισμένος για τους αδελφικούς δεσμούς που ένωναν τη Ρωσία με τους Σλάβους. Αφορμή στάθηκαν οι σχέσεις της Ρωσίας με τη Μεγάλη Βουλγαρία. Αν και οι θυσίες των Ρώσων είχαν συντελέσει στη δημιουργία της Μεγάλης Βουλγαρίας μετά την αποκάλυψη της συνεργασίας της με την Αυστρία και την ένωσή της με την Ανατολική Ρωμυλία, οι σχέσεις τους διακόπηκαν. Ο Τσάρος θεώρησε ότι μάταια τόσα χρόνια η Ρωσία στήριζε τους Σλάβους καθώς στο τέλος την πρόδωσαν' από εδώ και πέρα θα έπρεπε να εφαρμόζει πολιτικές που θα αφορούν καθαρά και μόνο το ρωσικό συμφέρον. «Έχουμε κάνει αρκετά δημοφιλή πράγματα βλάπτοντας τα πραγματικά συμφέροντα της Ρωσίας. Οι Σλάβοι θα πρέπει τώρα να υπηρετήσουν τη Ρωσία και όχι εμείς αυτούς»⁶⁰.

Οι Πανσλαβιστές δεν μπορούσαν να μη δουν τι γινόταν. Ήταν ξεκάθαρο ότι οι αδελφοί Σλάβοι στους οποίους είχαν παράσχει τόση στήριξη με κάθε δυνατό μέσο, για τους οποίους είχαν κάνει πόλεμο και με τους οποίους την ένωση προωθούσαν ιδεολογικά τόσα χρόνια, προτίμησαν να παραβλέψουν όλες τις θυσίες της Ρωσίας και τελικά να αποδείξουν ότι ήταν και θα εξακολουθούσαν να είναι βαθιά διαβρωμένοι από τη Δύση. Η αδιαφορία των Σλάβων προς μια Ρωσία που τους είχε πάντα ως σημείο αναφοράς, η επιλογή των καθολικών Δυτικών και όχι της ορθόδοξης Ρωσίας και η νίκη του δυτικού εθνικού συμφέροντος επί της σλαβικής συλλογικότητας τάραξαν συθέμελα τη Σλαβοφιλική σκέψη, ακύρωσαν την όλη πορεία της και όλες τις πεποιθήσεις της. Ξαφνικά οι Σλαβικοί λαοί που «έπρεπε» να σωθούν από την «επίλεκτη» Ρωσία ανέτρεψαν τα πάντα. Εκτός από το παράδειγμα της Βουλγαρίας σχεδόν στο σύνολό τους τα βαλκανικά κράτη έδειχναν απρόθυμα να τεθούν υπό ρωσική επιρροή μετά την απελευθέρωσή τους από τη Ρωσία. Θεωρήθηκε ότι τη χρησιμοποίησαν για να επιτύχουν το στόχο τους.

Εκτός από το πλήγμα της προδοσίας τους από τους Σλάβους ο Πανσλαβικός Κύκλος παρακολουθούσε με λύπη τους Βαλκανικούς λαούς να εμφανίζουν έντονες αντιπαλότητες μεταξύ τους και έτσι το Πανσλαβικό όραμα διαρρηγνυόταν ολοένα και

⁵⁹Παρατίθεται στο Ruolunov 2005:179.

⁶⁰Παρατίθεται στη Διάλλα 2009: 304.

περισσότερο. Η Σλαβική σκέψη βρισκόταν μπροστά στην αποτυχία της να ανανεώσει και το ρωσικό έθνος και να ενώσει τον Σλαβικό κόσμο. Επιπλέον, ενώ οι Πανσλαβιστές αντιμετώπιζαν με ωμότητα και ρεαλισμό την υποχρεωτική ρωσική κυριαρχία σε μια μελλοντική Σλαβική Ένωση εμφανίζονταν συναισθηματικά πληγωμένοι από τον ιδιοτελή τρόπο δράσης των Σλάβων. Σαφώς πρέπει να αναφερθεί ότι η συμπεριφορά και η προδοσία των Σλάβων δεν ήταν ο μόνος λόγος που η Πανσλαβική Ένωση δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί· ο ρωσικός λαός που συμμετείχε εθελοντικά στον πόλεμο του 1877-εν μέρει με το σκεπτικό να συνδράμει τους αδελφούς/Σλάβους- ήρθε αντιμέτωπος με έναν παντελώς άγνωστο λαό με τον οποίο δεν μπορούσε να επικοινωνήσει ούτε γλωσσικά αλλά ούτε πολιτισμικά.⁶¹

Η «εξωτερική πολιτική» της Σλαβοφιλικής σκέψης, ο Πανσλαβισμός δεν κατάφερε να πραγματοποιηθεί. Παρ'όλα αυτά η Σλαβοφιλική σκέψη συνέχισε να υπάρχει στο εσωτερικό της χώρας. Οι «νέοι Σλαβόφιλοι» προωθούσαν μια αρκετά τροποποιημένη μορφή της. Στο κέντρο φυσικά βρισκόταν πάντα η Ορθοδοξία και η αγροτική κοινότητα όμως αρκετά διαφοροποιημένα ως έννοιες απ'αυτό που εννοούσαν οι πρώτοι Σλαβόφιλοι. Το γνωστό τρίπτυχο «Ορθοδοξία-Απολυταρχία-Εθνικότητα» πλέον νοούνταν σχεδόν όπως το όριζε η κεντρική ηγεσία στις αρχές του 19^{ου} αιώνα (official narodnost') με την απόλυτη υποταγή στην κεντρική εξουσία και την ερμηνεία της εθνικότητας διαμέσου του κράτους (η μόνη διαφοροποίηση ήταν η συνέχεια της πίστης στην Εκκλησία των Παλαιών Πιστών). Οι νέοι Σλαβόφιλοι φάνηκαν να συμφωνούν με ιδέες στις οποίες αντιτάχθηκαν οι προκάτοχοί τους όπως τη σύμπτωση κράτους-γης (λαού)· δεν θεωρούσαν δηλαδή ότι η ρωσική αυθεντικότητα και οι παραδοσιακές αξίες έπρεπε να βρίσκονται σε διάσταση με τον κρατικό μηχανισμό. Εμφανίστηκαν να εκπροσωπούν την ίδια την κρατική εξουσία μέσα στα πλαίσια του ρωσικού κράτους μη μιλώντας πλέον για καμία ρωσική αναγέννηση και «βλέποντας» το κράτος ως παράγοντα εθνικού τους προσδιορισμού. Υπήρχε και μία μερίδα εκ των οποίων εξέφρασε ακόμα πιο συντηρητικές ιδέες δηλώνοντας την απόλυτη ταύτιση με τον κρατικό μηχανισμό και την υποταγή στον αυτοκράτορα ως στοιχεία που προσέδιδαν ενότητα και δύναμη στο ρωσικό έθνος (θέση στην οποία παλαιότερα εντοπιζόταν το αυθύπαρκτο κοινοτικό ρωσικό πνεύμα και η Ορθοδοξία) προκειμένου να μη «μολυνθούν» από την πολιτική παρακμή της Δύσης (αναρχία, σοσιαλισμός κ.ο.κ.). Ο νέος Σλαβισμός εκτός από αλλοίωση της πρώιμης Σλαβικής Ιδέας ενεργοποίησε -όπως ήταν αναμενόμενο- και έναν εσωτερικό ακραίο εθνικισμό καθώς και μια προσπάθεια, εν τέλει διαφοροποίησης, από τους μέχρι πρότινος αδελφούς-Σλάβους, θέμα που θα εξεταστεί εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο.

Όπως η πρώιμη Σλαβοφιλική σκέψη διατύπωσε το Πανσλαβικό όραμα ως μια μορφή εκπλήρωσης της αποστολής της περί διάσωσης και συσπείρωσης της Ορθοδοξίας έτσι και η Νέα Σλαβική σκέψη που είχε στο κέντρο της ένα πανίσχυρο ρωσικό κράτος φρόντισε να κινηθεί ανάλογα και να εδραιώσει αυτή την αξίωση μέσω της υποστήριξης της εξάπλωση της ρωσικής αυτοκρατορίας την Ασία. Η ρωσική εξωτερική πολιτική αν και δεν έχασε ποτέ το ενδιαφέρον της για τα Βαλκανικά κράτη συνειδητοποίησε πως υπήρχε ένας ολόκληρος κόσμος που ήταν άγνωστος στη Δύση, η Ασία. Η απογοήτευση από τους Σλάβους, το κυνήγι συμφερόντων σε ένα χώρο που ενδείκνυτο για επενδύσεις (η Ρωσία είχε επηρεαστεί από τον καπιταλισμό και είχε

⁶¹Βλέπε σχετικά Διάλλα 2009:292-295.

αποδεχτεί πως ένα κράτος για να θεωρείται ισχυρό πρέπει να έχει και την ανάλογη Οικονομία), η δράση σε ένα περιβάλλον που δεν είχε πλησιάσει ακόμα η Δύση αλλά και η χρήση του εκπολιτιστικού αφηγήματος (φανερή η πάγια «ανάγκη» της Ρωσίας να επιτελέσει έναν μεσσιανικό ρόλο) αποτέλεσαν τους λόγους για τους οποίους το ρωσικό κράτος στράφηκε στον ασιατικό χώρο, κίνηση η οποία έδωσε μια ιδιαίτερη διάσταση στην εθνική του ταυτότητα και συνεχίζει να επηρεάζει τον ρωσικό αυτοπροσδιορισμό ακόμα και σήμερα.⁶²

Το σλαβικό ζήτημα μέσα σε λιγότερο από έναν αιώνα κατάφερε να περάσει από το στάδιο της ρομαντικής ιδεολογίας σε εκείνο του πολιτικού οράματος και κατόπιν μετά την πρακτική του αποτυχία να ενεργοποιήσει εσωτερικά και εξωτερικά τάσεις που καθόρισαν τη συμπεριφορά της Ρωσίας στο παρελθόν και συνεχίζουν να το κάνουν ακόμα και σήμερα χωρίς να μας επιτρέπουν να την κατατάξουμε σε έναν συγκεκριμένο χώρο και κάνοντάς λόγο για τη «ρωσική ιδιαιτερότητα».

⁶²Βλέπε σχετικά Διάλλα 2009:328-338.

2. Ο ΠΑΝΣΛΑΒΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Η Σλαβοφιλική σκέψη προσπάθησε να καταστήσει γνωστές τις αρχές της στη ρωσική κοινωνία καθώς και να αυξήσει τον αριθμό των υποστηρικτών της ακολουθώντας τον τότε διαδεδομένο τρόπο, διαμέσου των λογοτεχνικών κύκλων⁶³. Οι λογοτεχνικοί κύκλοι αντιπροσώπευαν τον τόπο συγκέντρωσης της μορφωμένης ελίτ και λειτουργούσαν και ως χώροι έκφρασης πολιτικών απόψεων και συγκρούσεων, «απαντώντας» έτσι στην αυξημένη λογοκρισία του τσάρου Νικολάου Ι. Οι Σλαβόφιλοι, όντας πιστοί στις αρχές τους, συμμετείχαν κυρίως στα Μοσχοβίτικα σαλόνια Yelagin, Sverbeyen και Ρανλον όπου και συγκρούονταν με τους Δυτικιστές. Γενικά όμως, ήταν πιο «εσωστρεφείς» από τους αντιπάλους τους και προτιμούσαν κυρίως τις συγκεντρώσεις σε σπίτια άλλων Σλαβόφιλων ή και σε ατόμων φιλικά διακείμενων προς την ιδεολογία τους καθώς χαρακτηρίζονταν από στοιχεία της «παλαιάς ρωσικής» ελίτ που τους έκαναν αρκετά δυσπρόσιτους⁶⁴.

Το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου με την αρνητική, για τη σλαβοφιλική σκέψη, έκβασή του, σήμανε την αρχή της θεμελίωσης του Πανσλαβικού οράματος και τις εντονότερες προσπάθειες των Πανσλαβιστών για τη διάδοσή του. Όπως η Σλαβοφιλική σκέψη απέκτησε την εξωτερική της πολιτική, τον Πανσλαβισμό, έτσι και οι Σλαβόφιλοι άρχισαν να υιοθετούν μια πιο «εξωστρεφή» και οργανωμένη πολιτική με σκοπό την υποστήριξή τους από το ρωσικό λαό. Οι τρόποι με τους οποίους έκαναν αισθητή την παρουσία τους στην καθημερινή ζωή του ρωσικού λαού ήταν αρκετοί, επιτυγχάνοντας έτσι το Πανσλαβικό όραμα να έχει μια συνεχή κοινωνική παρουσία στο εσωτερικό της χώρας και ο λαός να «πολιορκείται» συνεχώς από την ιδέα ότι μια μελλοντική Σλαβική ένωση με τη Ρωσία επικεφαλής θα ήταν η απάντηση τόσο στα δικά της προβλήματα όσο και σε εκείνα των «αδελφών» Σλάβων.

Το Πανσλαβικό όραμα ήταν «παρόν» στην ρωσική κοινωνία με τους ακόλουθους τρόπους:

2.1 Σλαβοφιλικές επιτροπές και λοιπές οργανώσεις.

Οι Σλαβόφιλοι ήδη από το 1848 είχαν συνειδητοποιήσει- καθώς ήταν και ένας από τους βασικούς ισχυρισμούς τους- πως μετά τον Μεγάλο Πέτρο είχε δημιουργηθεί ένα τεράστιο κενό μεταξύ των ελίτ και του ρωσικού λαού⁶⁵. Προκειμένου να τον επαναπροσεγγίσουν και να στηρίξουν και τις πεποιθήσεις της ιδεολογίας τους περί της αξίας της ρωσικής γεωργίας αλλά και του «Ρώσου αγρότη» άρχισαν να γίνονται μέλη σε οργανώσεις για τη βελτίωση της γεωργίας. Παρατήρησαν πως έτσι μπορούσαν να «πλησιάσουν» πολύ πιο εύκολα το ρωσικό λαό αλλά και με πολύ πιο ουσιαστικό τρόπο. Όντας οι ίδιοι, στην πλειοψηφία τους, πλούσιοι γαιοκτήμονες

⁶³Για τη σημασία των λογοτεχνικών κύκλων βλέπε Brown 1966: 11-13.

⁶⁴Βλέπε σχετικά Hughes 1991 :76-80.

⁶⁵Çiçek 2015: 10.

κατάφεραν να αποκτήσουν, εν μέρει, τη συμπάθεια των εργαζόμενων στα κτήματά τους αγροτών μέσω της έκφρασης των Σλαβοφιλικών ιδεών⁶⁶.

Την ίδια τακτική αποφάσισαν να ακολουθήσουν και στη διάδοση του Πανσλαβικού οράματος μόνο που στη συγκεκριμένη περίπτωση ίδρυσαν οι ίδιοι τις επιτροπές. Στη δεκαετία του 1850 τοποθετείται η «γέννηση» αρκετών Σλαβικών επιτροπών μέσω των οποίων το Πανσλαβικό όραμα θα διαδίδονταν τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στους «αδελφούς» Σλάβους. Σαφώς η λειτουργία τους δεν ήταν και τόσο εύκολη λόγω της έντονης ακόμα λογοκρισίας και γι' αυτό το λόγο οι έλεγχοι που τους επέβαλε το κράτος ήταν συχνοί και μάλιστα αρκετές φορές κατέληγαν και σε μόνιμη επιτήρηση. Δεν μπορούσαν να προτάξουν απροκάλυπτα τον πραγματικό σκοπό της σύστασής τους και γι' αυτόν το λόγο ενδύθηκαν τον μανδύα της φιλανθρωπίας και της αλληλεγγύης. Μερικές από τις επίσημες δράσεις τους ήταν: συγκέντρωση χρημάτων για τους Σλαβικούς λαούς ή ακόμα και για Σλάβους φοιτητές ρωσικών πανεπιστημίων υπό τη μορφή υποτροφίας, διοργάνωση διαλέξεων, εκθέσεων, δημιουργία βιβλιοθηκών καθώς και συγκέντρωση και αποστολή ρωσικών βιβλίων στους Σλάβους⁶⁷.

Οι Πανσλαβιστές επιθυμούσαν με αυτήν την τακτική κυρίως να πιέσουν με τη συνεχή δραστηριότητα των επιτροπών τους την κυβέρνηση και να την αναγκάσουν να υιοθετήσει το όραμά τους ως επίσημη γραμμή εξωτερικής πολιτικής. Εκτός αυτού όμως, έδιναν τεράστια σημασία στη δόμηση μιας «ενιαίας Σλαβικής συνείδησης»⁶⁸, τόσο από την πλευρά των Ρώσων όσο και των λοιπών Σλάβων. Στόχευαν στην κινητοποίηση της ρωσικής κοινωνίας μέσω εκπαιδευτικών, φιλανθρωπικών και πολιτισμικών πρωτοβουλιών που λαμβάνονταν από τοπικές Πανσλαβικές επιτροπές. Πίστευαν πως έτσι θα έκαναν την κοινωνία να αποδεχτεί τους δεσμούς της με τους Σλάβους καθώς και τον κεντρικό ρόλο που θα έπρεπε να παίζει στην ένωσή τους· ζητούμενο ήταν δηλαδή η καλλιέργεια δύο συναισθημάτων, της αδελφικότητας και της ευθύνης. Από την άλλη πλευρά οι Σλάβοι έπρεπε να θεωρήσουν και αυτοί με τη σειρά τους, τους Ρώσους «αδελφούς» τους και τη Ρωσία «σπίτι» τους. Οι Πανσλαβικές οργανώσεις προσπαθούσαν να τους μεταδώσουν τη ρωσική κουλτούρα μέσω των δράσεών τους και να τους ενσωματώσουν στην κοινωνία τους.

Η δράση των Πανσλαβικών Επιτροπών⁶⁹ έγινε ιδιαίτερα αισθητή με τη διοργάνωση του Πανσλαβικού Συνεδρίου στα 1867 στη Μόσχα από όλες τις επιτροπές της πόλης. Θεωρητικά, επρόκειτο για μια έκθεση που διοργάνωσε το Πανεπιστήμιο της Μόσχας και ήταν αφιερωμένη στις εθνότητες που ζούσαν μέσα στην Αυτοκρατορία. Ήταν ένα α-πολιτικό γεγονός που περιορίστηκε σε δεξιώσεις,

⁶⁶Βλέπε σχετικά Hughes 1991 :89, 93-94 και 130.

⁶⁷Διάλλα 2009: 134 και Levine 1914, τόμος 29: 672.

⁶⁸Για τις απόψεις περί κατασκευής της «ενιαίας Σλαβικής συνείδησης» βλέπε Διάλλα 2009: 111-137.

⁶⁹Η πιο γνωστή Πανσλαβική Επιτροπή ήταν η «Φιλανθρωπική Σλαβική Επιτροπή της Μόσχας». Θεωρήθηκε το σημαντικότερο κέντρο της Πανσλαβικής προπαγάνδας. Διοικείτο από Σλαβόφιλους ευγενείς καθώς και από εμπόρους της Μόσχας οι οποίοι ακολουθούσαν τους «Παλαιούς Πιστούς». Ήταν δημιούργημα του Μ. Rogodin ο οποίος και αποφάσισε να οργανώσει τους Σλαβόφιλους σε τέτοιου είδους πολιτικό «σώμα» προκειμένου να αποκτήσουν πιο δυναμική και συγκροτημένη παρουσία.

ποιητικές βραδιές, διαλέξεις και γνωριμίες μεταξύ των Σλάβων αντιπροσώπων. Αν και το συνέδριο δεν πέτυχε τον ουσιαστικό σκοπό του, δηλαδή τη μετάδοση της ιδέας της Πανσλαβικής ένωσης στους Σλάβους, κύριως λόγω των μεγαλοϊδεατικών κορωνών από πλευράς Ρώσων, κατάφερε όμως να δηλώσει πως το Πανσλαβικό όραμα είχε επηρεάσει τη ρωσική κοινωνία.

Χιλιάδες Ρώσοι καλωσόρισαν τους «αδελφούς» Σλάβους συμμετέχοντες του Συνεδρίου στο σταθμό του τρένου και γύρω στους 30.000 παρακολούθησαν την έκθεση του Πανεπιστημίου. Η κυβέρνηση -που είχε «αναγκαστεί» να αποδεχτεί την πραγματοποίηση του Συνεδρίου λόγω της τεράστιας ανταπόκρισης που είχε από το λαό- πραγματοποίησε και μια επίσημη τελετή υποδοχής παρουσία του γιού του Τσάρου, της μητέρας του, του Υπουργού Εξωτερικών A.Gorchakov, και του υπεύθυνου για τον Ασιατικό τομέα M.Stremoukhov. Επίσημο δείπνο παρέθεσε προς τιμήν τους και ο Υπουργός Παιδείας D.Tolstoi⁷⁰.

Μια προσεκτική ματιά στα νούμερα θα προσφέρει καλύτερη κατανόηση της επίδρασης των Επιτροπών -και των ιδεών που πρέσβευαν κατ'επέκταση- στο εσωτερικό της ρωσικής κοινωνίας. Πριν το Πανσλαβικό Συνέδριο η οικονομική κατάσταση της Κεντρικής Σλαβικής Επιτροπής ήταν τραγική με αποτέλεσμα να αναγκαστεί να ζητήσει χορηγίες για να μπορέσει να το οργανώσει και να το προωθήσει. Μετά το Συνέδριο η Κεντρική Επιτροπή απέκτησε παραρτήματα στην Αγία Πετρούπολη, στο Κίεβο, στην Οδησό αλλά οργάνωσε και το γυναικείο τομέα της. Ο αριθμός των επίσημων μελών της σημείωσε σχετική άνοδο καθώς το παράρτημα της Αγίας Πετρούπολης από το 1867 έως το 1870 απέκτησε 555 επιπλέον μέλη. Αντίστοιχα το ταμείο της Κεντρικής Επιτροπής από τα 436 ρούβλια που διέθετε πριν το Συνέδριο μέχρι το 1870 κατάφερε να φτάσει στα 12.000⁷¹.

Τόσο οι τοπικές επιτροπές όσο και η Κεντρική Πανσλαβική Επιτροπή άρχισαν σιγά-σιγά να παρακμάζουν ως οργανώσεις από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1870, κάτι το οποίο αποτυπώθηκε και στον συνεχώς μειούμενο αριθμό των μελών τους⁷². Δεν πρέπει όμως αυτή η «συρρίκνωση» να ερμηνευτεί ως μια ανάλογη σταδιακή εξαφάνιση των Πανσλαβικών κηρυγμάτων από τη ρωσική κοινωνία καθώς το Πανσλαβικό αφήγημα είχε καταφέρει να παρεισφρήσει σε αρκετές διαστάσεις της ρωσικής κοινωνικής ζωής που θα εξετάσουμε και στη συνέχεια⁷³.

2.2 Επιρροή στο πολιτικό σύστημα.

Από την αρχή της εμφάνισης της η Σλαβοφιλική σκέψη βρήκε αρκετούς υποστηρικτές ανάμεσα στις γραμμές της κρατικής εξουσίας. Αντίστοιχα και το Πανσλαβικό όραμα όχι μόνο διατήρησε τον αριθμό τους αλλά έπεισε και αρκετούς επιπλέον δημόσιους λειτουργούς, οι οποίοι προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν τις

⁷⁰Tuminez 2000: 82.

⁷¹Παρατίθεται στη Tuminez 2000: 83.

⁷²Ο συνεχώς μειούμενος αριθμός ίσως να οφείλεται στο ότι οι πιο ονομαστοί Σλαβόφιλοι είχαν πεθάνει, όπως υπονοεί ο Levine 1914, τόμος 29: 672 ή στην οικονομική κρίση.

⁷³Η δράση των επιτροπών, ειδικά στην περίοδο 1875-1877 παρατίθεται στην υποενότητα του ρωσο-τουρκικού πολέμου.

θέσεις τους προκειμένου να διευκολύνουν τη δραστηριότητα των Πανσλαβιστών αλλά και να επηρεάσουν την κρίση του Τσάρου, ουτωςώστε να υιοθετήσει και επίσημα ως εξωτερική πολιτική της Αυτοκρατορίας τον Πανσλαβισμό⁷⁴.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της συνεχούς αντιπαράθεσης στους κόλπους της ηγεσίας είναι η διάσταση απόψεων του Υπουργού Εξωτερικών A.Gorchakov⁷⁵ και του επικεφαλής του Ασιατικού τομέα M.Ignatev. Ο Gorchakov υπήρξε ένας ιδιαίτερα «ήπιος» υπουργός που προσπαθούσε να προσαρμόσει τη Ρωσία στο νέο διεθνές περιβάλλον κρατώντας ανέπαφο το εσωτερικό της. Προσπαθούσε να διαμορφώσει μια συνεκτική εσωτερικά Ρωσία που θα ήταν σε θέση να μετέχει στις διεθνείς συζητήσεις και μέσα από την αμοιβαία συνεργασία με τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις θα μπορούσαν να γίνουν αρκετοί συμβιβασμοί προκειμένου η Ρωσία να επανακτήσει μέρος των όσων έχασε στον Κριμαϊκό. Παρά ταύτα γνώριζε πολύ καλά τα συμφέροντα της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και προσπαθούσε να αποτρέψει την Ευρώπη από το να επέμβει στα εθνικιστικά κινήματα των Βαλκανικών χωρών. Χωρίς να διακατέχεται από το Σλαβοφιλικό πνεύμα γνώριζε πως τα Βαλκάνια ήταν έδαφος ρωσικών συμφερόντων. Από την άλλη πλευρά ο Ignatev, όντας Σλαβόφιλος, ήταν υποστηρικτής μιας πολύ πιο επιθετικής και άμεσης στάσης στην εξωτερική πολιτική. Υποστήριζε πως η Ρωσία έπρεπε να αδράξει κάθε ευκαιρία που της δινόταν προκειμένου να προσεγγίσει τους Σλάβους και φυσικά να μην αποζητά δεσμεύσεις μέσω συμφωνιών με τις Μεγάλες Δυνάμεις.

Ο Τσάρος παρά το ότι είχε εμπιστοσύνη στον Gorchakov -καθώς ήξερε πως ήταν υπέρμαχος της επίσημης κρατικής γραμμής- είχε παραχωρήσει ένα τόσο σημαντικό αξίωμα στον Ignatev τον οποίο και άφηγε να εκφράζει ελεύθερα τις ιδέες του που εις γνώσιν του ήταν άκρως Σλαβοφιλικές και έβρισκαν αρκετούς υποστηρικτές μέσα στην τσαρική αυλή⁷⁶. Ο Τσάρος Αλέξανδρος II είχε δηλώσει πως: «...ο Πανσλαβισμός είναι εξαιρετικά επικίνδυνος για τη Ρωσία και για το μοναρχικό καθεστώς...η ένωση

⁷⁴Ο M.Pogodin ως ένας ισχυρός λόγιος και ιδρυτής της Φιλανθρωπικής Σλαβικής Επιτροπής της Μόσχας είχε στενές σχέσεις με πολλά ηγετικά στελέχη. Σημαντική ήταν η επιρροή του στον Υπουργό Παιδείας, Uvarov, τον οποίο και έπεισε να διορίσει Ρώσους καθηγητές στα Πανεπιστήμια για να διδάσκουν Σλαβονικές σπουδές, ενώ μέχρι τότε τις δίδασκαν μη-Ρώσοι. Δεδομένης της σημασίας της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση της κοινής Σλαβικής συνείδησης οι Πανσλαβιστές είχαν προσεγγίσει και τον A.Bakhtmetev, υπεύθυνο των σχολείων της Μόσχας. Πολλούς υποστηρικτές τους Πανσλαβισμού εντοπίζουμε και στο Ασιατικό τμήμα του υπουργείου Εξωτερικών. Άλλωστε, όπως έχει αναφερθεί και στο πρώτο κεφάλαιο, πολλοί υποστηρικτές της «επίσημης εθνικότητας» («official narodnost») συνδιαλέγονταν έντονα με τους πρώιμους Σλαβόφιλους.

⁷⁵Gorchakov, Alexandr (1798-1883). Υπουργός εξωτερικών της Ρωσίας (1856-1882) που χαρακτηρίστηκε από την ήπια, συντηρητική στάση που κράτησε. Θεωρούσε πως ό,τι ήθελε να επιτύχει η Ρωσία έπρεπε να το κάνει μέσω διαλόγου και συμφωνιών και όχι με πόλεμο. Χαρακτηριστική φράση του που αντανάκλα και την όλη πολιτική του είναι όταν μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο δήλωσε πως: «...η Ρωσία κατηγορείται πως σιγά- σιγά απομονώνεται και δεν αντιδρά σε άδικα γεγονότα. Λένε ότι η Ρωσία μελαγχολεί. Η Ρωσία όμως δεν μελαγχολεί, ανασυγκροτείται».

Οι Σλαβόφιλοι κατηγορήσαν τις φιλειρηνικές του «εμμονές» για την εξέλιξη του Συνεδρίου του Βερολίνου.

⁷⁶Γενικότερα η σχέση του Τσάρου με τον Ignatev ήταν αρκετά σύνθετη καθώς του είχε δώσει το δικαίωμα -γνωρίζοντας τις ιδεολογικές του διαφορές με τον προϊστάμενό του, Gorchakov- να λογοδοτεί απευθείας σε εκείνον. Επιπλέον το 1864 και ενώ συνέχιζε να γνωρίζει την ιδεολογία του τον έκανε πρέσβη της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη (την «πόλη-στόχο» του Πανσλαβικού οράματος).

όλων των Σλάβων κάτω από έναν επικεφαλής είναι μια ουτοπία που δεν θα γίνει ποτέ πραγματικότητα...»⁷⁷. Η γυναίκα του από την άλλη πλευρά ήταν ορκισμένη εχθρός της Δυτικής Ευρωπαϊκής κουλτούρας⁷⁸.

Η διάσταση απόψεων που επικρατούσε στην κρατική εξουσία, στην τσαρική αυλή αλλά και στον ίδιο το γάμο του Τσάρου δεν ήταν τίποτε άλλο εκτός από μικρογραφίες του γενικότερου διχασμού της κοινής γνώμης σχετικά με την ενδεχόμενη ένωση των Σλάβων και φυσικά ένας δείκτης της επίδρασης της Πανσλαβικής Ιδέας στο εσωτερικό της κοινωνίας.

Όμως, το όραμα της Σλαβοφιλικής σκέψης για μία ενδεχόμενη Σλαβική Ένωση υπό τη Ρωσία δεν άφησε αδιάφορους ούτε τους πολιτικούς αντιπάλους των Σλαβόφιλων, τους Δυτικιστές⁷⁹. Η Σλαβική Ένωση επηρέασε πάρα πολύ τον πολιτικό τους λόγο και μάλιστα μπορούμε να πούμε ότι βρέθηκε στο κέντρο της ρητορικής τους. Ξαφνικά οι Δυτικιστές βρέθηκαν από την απόλυτη άρνηση να μοιράζονται την αντίληψη του υπαρκτού Σλαβικού κόσμου που αναζητούσε την ενότητά του. Φυσικά δεν αποκόπηκαν από τις θεμελιώδεις ευρωπαϊκές αρχές τους καθώς έκριναν ότι οι Σλάβοι δεν αποτελούσαν κάτι το ξεχωριστό και ότι ανήκαν στην Ευρώπη, τα χνάρια της οποίας έπρεπε να ακολουθήσουν προκειμένου να αναπτυχθούν. Από φιλοευρωπαϊκή σκοπιά ερμήνευσαν επίσης και τα εθνικιστικά σλαβικά κινήματα. Σύμφωνα με τον Ryrin: *«Με βάση το χαρακτήρα του περιεχομένου της, η Σλαβική Ιδέα είναι από τα ισχυρότερα στοιχεία της ευρωπαϊκής διαδικασίας. Είναι φυσική και βαθιά πρόσληψη των ευρωπαϊκών ιδεών· αυτό αποτελεί ότι οι σλαβικοί λαοί δεν είναι καμιά ορδή που απειλεί να πνίξει τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Οι Σλάβοι είναι ευρωπαϊκή φυλή που εμφορείται από το πνεύμα των καιρών και στοχεύει να εισχωρήσει στον κύκλο αυτού του πολιτισμού με την ίδια συνείδηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας η οποία τροφοδοτείται από την ευρωπαϊκή παιδεία»*⁸⁰.

Όσον αφορά στη Σλαβική Ένωση υποστήριξαν πως θα έπρεπε να σχηματιστεί μόνο εάν το επιθυμούσαν και οι υπόλοιποι Σλαβικοί λαοί και ότι θα έπρεπε να είναι μια Ένωση επί ίσοις όροις και όχι με ρωσική πρωτοκαθεδρία. Σημαντικές ενστάσεις προέβαλαν και στο ζήτημα της κοινής γλώσσας καθώς θεωρούσαν την χρήση της ρωσικής έναν έμμεσο τρόπο ρωσικής επιβολής. Είναι εμφανές πως οι Δυτικιστές έκαναν κτήμα τους την ιδέα της Σλαβικής Ένωσης και την προσάρμοσαν στα δικά τους δεδομένα. Αυτό όμως δεν αναιρεί ότι η είσοδος της στη ρωσική πολιτική σκηνή και κατ'επέκταση στη ρωσική κοινωνία έγινε με Σλαβοφιλικό πρόσημο. Η δυναμική του Πανσλαβικού οράματος ήταν παρούσα στη ρωσική κοινωνία είτε με συντηρητική είτε με φιλελεύθερη χροιά.

⁷⁷Παρατίθεται στη Tuminez 2000: 87.

⁷⁸Η Τσαρίνα λόγω του θανάτου του μεγαλύτερου γιού της και προβλημάτων στο γάμο της επηρεάστηκε από τον πνευματικό της και τις Κυρίες επί των Τιμών. Συγκεκριμένα η Κοντέσα Bludova, που ήταν ορκισμένη εχθρός της Δυτικής κουλτούρας, στενή φίλη του Rogodin και οραματιζόταν την παγκόσμια κυριαρχία των Σλάβων και την εξάπλωση της Ορθοδοξίας, επηρέαζε όχι μόνο την Τσαρίνα αλλά, σε ένα βαθμό, και τον ίδιο τον Τσάρο. Tuminez 2000: 87.

⁷⁹Γενικότερα οι Δυτικιστές ασχολήθηκαν πάρα πολύ με τους Σλάβους και τις εξεγέρσεις τους. Ο πιο συνεπής μελετητής τους υπήρξε ο Ryrin, ο οποίος και μελέτησε σε βάθος τη λογοτεχνία και την ιστορία όλων τους. Οι λεπτομέρειες του πρώτου Σλαβικού Συνεδρίου μας είναι γνωστές χάρις αυτόν. Levine 1914, τόμος 29: 671.

⁸⁰Παρατίθεται στη Διάλλα 2009: 142.

2.3 Τύπος.

Ο Ρωσικός Τύπος σαφώς ήταν αρκετά περιορισμένος στο τσαρικό καθεστώς δεδομένης της ανελευθερίας και της λογοκρισίας⁸¹ που επικρατούσε. Η άνοδος στο θρόνο του Αλέξανδρου ΙΙ, που περιόρισε κάπως την άκρατη λογοκρισία καθώς και η ανάπτυξη ιδεολογιών και ανησυχιών στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας οδήγησε στην αναβάθμιση του ρόλου και της σημασίας του Τύπου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Στην αρχή της δράσης τους τόσο οι Σλαβόφιλοι όσο και οι Δυτικιστές θέλοντας να υποστηρίξουν την ιδεολογία τους επιδόθηκαν στη συγγραφή άρθρων που δημοσιεύονταν στις ήδη υπάρχουσες εφημερίδες ή και ίδρυσαν τα δικά τους έντυπα που είχαν έναν σαφή ιδεολογικό προσανατολισμό και φιλοξενούσαν μονάχα συγγραφείς που διακατέχονταν από τις ίδιες ιδέες. Σαφώς οι δυσκολίες ήταν τεράστιες τόσο για τις εφημερίδες -ως επιχειρήσεις- που είχαν να αντιμετωπίσουν τεράστιες οικονομικές δυσκολίες λόγω του μικρού αριθμού των συνδρομητών τους και των συνεχών ελέγχων/επιτηρήσεων από το κράτος⁸² αλλά και για τους ίδιους τους αρθρογράφους που είχαν να αντιμετωπίσουν πολύ συχνά φυλακίσεις ή και εξορία.

Άλλος ένας πολύ σημαντικός παράγοντας που πρέπει να εξεταστεί σε σχέση με τον Τύπο είναι το κοινό στο οποίο απευθυνόταν. Σίγουρα, οι εφημερίδες και τα έντυπα ήταν τα αναγνώσματα των κατοίκων των δύο μεγάλων κέντρων της Ρωσίας, της Μόσχας και της Αγίας Πετρούπολης. Η διαβίωση όμως σε αυτές τις δύο πόλεις δεν ήταν συνώνυμο της μόρφωσης και του υψηλού επιπέδου αλφαριθμητισμού. Στα χρόνια που έκανε την εμφάνιση της η Σλαβική Ιδεολογία αλλά και αργότερα που θεμελιώθηκε το Πανσλαβικό όραμα η πρόσβαση στην εκπαίδευση είχε αρχίσει να διευρύνεται. Επομένως, η σημασία που δόθηκε στον Τύπο ως μέσο διάδοσης ιδεών ήταν αρκετά εύλογη καθώς πλέον ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό Ρώσων ήταν σε θέση να επηρεαστεί απ' αυτόν⁸².

Τα περισσότερα έντυπα που κυκλοφόρησαν τόσο στα πρώτα χρόνια της Σλαβικής έκφρασης όσο και μετά τη διατύπωση του Πανσλαβικού οράματος αντιμετώπισαν τα προαναφερθέντα προβλήματα και είχαν βραχύχρονη δράση. Από τα πιο γνωστά ήταν:

⁸¹Στο ζήτημα της λογοκρισίας έχουμε αναφερθεί και στο πρώτο κεφάλαιο. Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ήταν πολύ έντονη η λογοκρισία με αποκορύφωμα τα χρόνια των Σλαβικών επαναστάσεων (1848-1855) και την άνοδο στο θρόνο του Αλέξανδρου ΙΙΙ, μετά και από τη δολοφονία του Αλέξανδρου ΙΙ (ο οποίος και χαρακτηρίστηκε από μια σχετική «χαλάρωση» των ελεγκτικών μηχανισμών του κράτους). Μάλιστα επί Τσάρου Αλέξανδρου ΙΙΙ έχουμε και τη σύσταση της Ohrana (Υπηρεσία για την Προστασία της Δημόσιας Ασφάλειας και Τάξης) που διακρίθηκε για το ρόλο της στην λογοκρισία.

⁸²«...Σημαντικές βελτιώσεις στην Παιδεία ξεκίνησαν από το 1840 όταν και η πρόσβαση σε αυτήν διευρύνθηκε. Κατά τη περίοδο 1840-1848, οι εγγραφές στα Πανεπιστήμια αυξήθηκαν πάνω από 50%, ενώ στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση ακόμα περισσότερο... το 1865 υπήρχαν 800.000 μαθητές στα ρωσικά σχολεία ενώ μέχρι το 1880 ο αριθμός είχε αγγίξει το 1.600.000...το ποσοστό αλφαριθμητισμού στη Μόσχα μέχρι το 1880 ήταν σχεδόν 50% ενώ στην Αγία Πετρούπολη 64,4%. Παρά το ότι το ποσοστό αλφαριθμητισμού της Ρωσίας συνολικά ήταν 10% ήταν πολύ υψηλότερο στις μεγάλες πόλεις όπου και εκφράζονταν η κοινή γνώμη και ο πολιτικός ακτιβισμός...». Παρατίθεται στη Tuminez 2000: 80.

Moskvitianin⁸³ (1841-1865), Moskovskii sbornik (1846-1847), Russkaia beseda (1859), Den' (1861-1865), Moskva (1867), Moskvich (1867-1868) και Zaria (1869-1871). Αυτό όμως, που ανησυχούσε περισσότερο τους Σλαβόφιλους ήταν ότι ενώ ο Τύπος είχε εισχωρήσει στη ζωή των Ρώσων τα δικά τους έντυπα παρέμεναν χαμηλά σε αριθμό συνδρομητών ενώ εκείνα των αντίπαλών τους Δυτικιστών βρίσκονταν αρκετά ψηλά στις προτιμήσεις του αναγνωστικού κοινού. Η εφημερίδα Moskvitianin για παράδειγμα, το 1846 είχε γύρω στους 200 συνδρομητές ενώ το Δυτικιστικό έντυπο Otechestvennye zapiski 3.000⁸⁴.

Στα χρόνια έκφρασης του Πανσλαβικού οράματος και της γενικότερης εξωστρέφειας που άρχισε να επιδεικνύει η Σλαβοφιλική σκέψη δημιουργήθηκε η έντονη ανάγκη να προωθηθεί η ιδέα της Σλαβικής Ένωσης στο εσωτερικό της χώρας με κάθε τρόπο. Οι Σλαβόφιλοι στόχευαν σε μια «αναγέννηση» των έντυπων μέσων τους προκειμένου αυτά να γίνουν πιο προσφιλή στους αναγνώστες και σε έναν περιορισμό της κρατικής παρεμβατικότητας. Η προσδοκώμενη «αναγέννηση» εκφράστηκε με την είσοδο του λαϊκισμού στον έντυπο λόγο. Οι Σλαβόφιλοι επηρεασμένοι από την εμφάνιση της πολιτικής τάσης των Ναρόντικων⁸⁵ και εντυπωσιασμένοι από τη μέθοδο προσέγγισης του ρωσικού λαού που εφαρμόζαν, μετέτρεψαν τα έντυπά τους -που είχαν μέχρι τότε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων- σε μαζικής κυκλοφορίας και άρχισαν να διαπραγματεύονται θεματικές που στόχευαν στην διάδοση του Πανσλαβισμού μέσω της προσέγγισης του κοινού αισθήματος⁸⁶.

Από τις πιο «ισχυρές» εφημερίδες ήταν η Novoe Vremia η οποία από την ίδρυσή της το 1865 άλλαξε πάρα πολλούς εκδότες λόγω χαμηλών πωλήσεων μέχρι το 1876

⁸³Ήταν το πρώτο επίσημο Σλαβοφιλικό έντυπο το οποίο και επέτρεψε ο Τσάρος Νικόλαος Ι να κυκλοφορήσει επειδή αποτελούσε το αντίπαλο δέος των Δυτικιστών, οι οποίοι και προσπαθούσαν να εισάγουν Δυτικές ιδέες στην Αυτοκρατορία. Σαφώς ο Τσάρος δεν ήταν φιλικός προσκείμενος σε κανένα από τα δύο στρατόπεδα αλλά με τους Σλαβόφιλους- λόγω και της παρείσφρησης αρκετών εξ αυτών στην Αυλή- είχε πάντα κάποιες ευκαιριακές συνεργασίες προκειμένου να αναχαιτιστεί η είσοδος «επικίνδυνων» ευρωπαϊκών ιδεών στην Αυτοκρατορία.

⁸⁴Tuminez 2000: 81.

⁸⁵Οι Ναρόντικοι εμφανίστηκαν στα 1860 και δεν αποτελούσαν ένα συγκεκριμένο πολιτικό σχηματισμό. Επρόκειτο για μέλη της ιντελιγκέντσιας που ήταν αντίθετοι στον Τσάρο αλλά και στην εκβιομηχάνιση καθώς φοβόντουσαν την απανθρωποποίηση του λαού. Πολιτικά θεωρούνται πρώιμοι Μαρξιστές-σοσιαλιστές. Στο κέντρο τη φιλοσοφίας τους βρισκόταν ο ρωσικός λαός και ο αγροτικός τρόπος ζωής (Mir). Πίστευαν στην επανάσταση και στη δόμηση μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας χωρίς να προηγηθεί το στάδιο της αστικοποίησης. Οι ομοιότητες τους με τους Σλαβόφιλους είναι εμφανέστερες σε ό,τι αφορά στην εξιδανίκευση του λαού και του τρόπου συντονισμού της αγροτικής ζωής. Μια πρακτική των Ναρόντικων που επηρέασε πάρα πολύ τους Σλαβόφιλους ήταν η μέθοδος προσέγγισης του λαού που ακολουθούσαν (όπως θα δούμε και στην υποενοότητα της Λογοτεχνίας στηρίχτηκε στη δράση των Λαϊκών μυθιστοριογράφων). Το 1873-1874 αποφάσισαν να επικοινωνήσουν τις ιδέες τους και να καταστήσουν γνωστό το όραμά τους στο ρωσικό λαό γι' αυτό και άρχισαν να ταξιδεύουν στα χωριά. Η πρακτική τους αυτή όμως δεν ήταν καλά οργανωμένη και δεν έτυχε της αναμενόμενης αποδοχής από το λαό. Παρ' όλα αυτά ενέπνευσε τους Σλαβόφιλους και όπως θα δούμε και στη συνέχεια μια μερίδα αντιφρονούντων ζωγράφων. Αρκετοί Ναρόντικοι στράφηκαν στην τρομοκρατία με αποκορύφωμα τη δολοφονία του Τσάρου Αλέξανδρου ΙΙ που έγινε από την οργάνωση «Narodnaya Volja» το 1881.

⁸⁶Langer 2007: 21.

που την ανέλαβε ο A.Suvorin⁸⁷. Ο νέος εκδότης θέλοντας να πλησιάσει τους αναγνώστες μέσω της αναφοράς σε θέματα κατανοητά απ' όλους και κοινού ενδιαφέροντος μετέτρεψε την εφημερίδα σε ένα όργανο του Πανσλαβισμού που υποστήριζε την εδαφική επέκταση της Ρωσίας μέσω πολέμου. Η λαϊκιστική αυτή τροπή καθιέρωσε την εφημερίδα ως το έντυπο με τη μεγαλύτερη επιρροή στη Ρωσία για τα επόμενα 20 χρόνια. Ήταν τόσο μεγάλη η επιρροή της που θεωρείται βασική υπαίτιος της διαφοροποίησης πολλών μελών της κρατικής ηγεσίας αλλά και της ίδιας της τσαρικής οικογένειας καθώς κατάφερε με την δυναμική της να δημιουργήσει υποστηρικτές του Πανσλαβισμού στην τσαρική αυλή⁸⁸.

Σημαντική μορφή των εκδόσεων υπήρξε και ο M.Katkon⁸⁹ που υπήρξε και υποστηρικτής των όλων των μεγάλων Σλαβόφιλων. Ο ίδιος χαρακτηριζόταν από τις στενές προσωπικές σχέσεις που είχε με πάρα πολλούς από την τσαρική αυλή -ακόμα και με τον ίδιο τον Αλέξανδρο ΙΙ⁹⁰- και τα έντυπά του από την προώθηση του αυτοκρατορικού εθνικισμού και του Πανσλαβισμού. Πολλές φορές βέβαια αυτά τα δύο έρχονταν σε σύγκρουση, ιδιαίτερα όταν ο Katkon κατηγορούσε την ηγεσία για τη μη υιοθέτηση του Πανσλαβισμού ως επίσημη εξωτερική πολιτική και ισχυριζόταν πως οι αληθινοί εχθροί της Ρωσίας βρίσκονταν στα υψηλότερα αξιώματα της κρατικής ηγεσίας. Σχετικά με τον Katkon ένα μέλος του Συμβουλίου Τύπου είχε αναφέρει: «*Η κυβέρνηση χρειάζεται ένα σκύλο-φύλακα όπως τον Katkon για να γαβγίζει στους κλέφτες ή στους φερόμενους ως κλέφτες. Ο σκύλος όμως πρέπει να είναι δεμένος με αλυσίδα*»⁹¹. Υπήρξε εκδότης των εντύπων: *Ruskii vestnik*, *Moskovskie vedomosti*⁹² και *Russkie vedomosti* που είχαν πολύ ισχυρή παρουσία στη ρωσική κοινωνία.

Η αύξηση της σημασίας των εντύπων, ο πολλαπλασιασμός τους, η προσπάθεια μετάδοσης των ιδεολογιών στην κοινωνία μέσω αυτών προκειμένου να διαμορφώσουν οι πολίτες μια άποψη για τα τεκταινόμενα προσέφερε μια πρωτόγνωρη αίσθηση στη ρωσική κοινωνία, ανάλογη με εκείνη που είχαν οι κοινωνίες των Ευρωπαϊκών χωρών. Στην περίπτωση των Σλαβόφιλων είναι άξιο αναφοράς το ότι προσπάθησαν να «συνδιαλεχθούν» με την κοινωνία, με έναν τρόπο που ενείχε τον κίνδυνο της εμπλοκής της ανθρώπινης φύσης με την πολιτική (γεγονός που δεν συμφωνούσε με τις αρχές της Σλαβοφιλικής σκέψης περί α-πολιτικού

⁸⁷Suvorin, Aleksei (1834-1912). Ρώσος δημοσιογράφος και εκδότης εφημερίδων και βιβλίων. Επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό την ρωσική κοινωνία. Ξεκίνησε ως φιλελεύθερος κατόπιν όμως στράφηκε στον εθνικισμό.

⁸⁸Βλέπε σχετικά Langer 2007: 22.

⁸⁹Katkon, Mikhail (1818-1887). Σημαντικός υποστηρικτής του ρωσικού εθνικισμού και της εθνικής ταυτότητας. Απέρριψε τις μεταρρυθμίσεις του Αλέξανδρου ΙΙ και προώθησε ένα ισχυρό ρωσικό κράτος υποστηριζόμενο από έναν ρωσικό λαό με ενιαία εθνική άποψη.

⁹⁰Γενικότερα οι εκδηλώσεις πατριωτισμού και υπακοής των αρχηγών των Πανσλαβιστών στον Τσάρο είχαν μπερδέψει την κυβέρνηση. Η συμπεριφορά της απέναντί τους ήταν ακραία, τότε με τη χρηματική επιδότηση των Πανσλαβικών οργανώσεων και τότε με την απαγόρευση των μέσων διάδοσης του Πανσλαβισμού, φοβούμενη το «υπερτροφικό» εθνικό αίσθημα που θα μπορούσε να οδηγήσει τελικά σε αντικυβερνητική κατεύθυνση.

⁹¹Παρατίθεται στο Langer 2007: 24.

⁹²Την ανέλαβε ο Katkon το 1863 και ,ακολουθώντας τη λαϊκιστική τακτική, την κατέστησε γνωστή μέσω εθνικιστικών επιθέσεων στους Πολωνούς που είχαν επαναστατήσει εναντίον της Ρωσίας. Η *Novoe Vremia* και η *Moskovskie vedomosti* έχαιραν κρατικών επιχορηγήσεων με τη μορφή αμοιβής για τη δημοσίευση κρατικών ανακοινώσεων.

ρωσικού έθνους) και θα μπορούσε να έχει μη επιθυμητά αποτελέσματα (επαναστάσεις στα πρότυπα των Δυτικών).

Με αυτόν τον τρόπο όμως, άρχισε να αναπτύσσεται η ιδέα της «κοινής γνώμης»⁹³. Για τους Πανσλαβιστές το ζητούμενο, όπως αναφέρθηκε και στην αρχή της υποενοτήτας, ήταν η δημιουργία μιας «κοινωνικής βάσης» που θα στήριζε μια μελλοντική Σλαβική Ένωση πιέζοντας έτσι την κρατική ηγεσία να υιοθετήσει την Πανσλαβική πολιτική ως επίσημη εξωτερική πολιτική και δείχνοντας την απόκτηση της «κοινής Σλαβικής συνειδήσης». Για τους Δυτικιστές αντιθέτως, η έκφραση της κοινής γνώμης, σήμαινε την δραστηριοποίηση των μορφωμένων μελών της κοινωνίας που θα διεκδικούσαν καλύτερη ενημέρωση και δημόσιο διάλογο για όλα τα ζητήματα της χώρας. Όπως και να έχει «ο μαζικός Τύπος επηρέασε τις δημόσιες προοπτικές και αξίες... η δύναμή του έγκειτο στην ικανότητά του να εντοπίζει ειδικά θέματα και να τα θέτει σε δημόσια συζήτηση, να θέτει δηλαδή την πολιτική ατζέντα... εάν είχε απαγορευτεί στους Ρώσους εκδότες να δημοσιεύουν εναντίον της απολυταρχίας, δεν θα τους είχε όμως, απαγορευτεί να προσφέρουν στους αναγνώστες μια ευρεία ποικιλία ιδεών για το τι σημαίνει να είσαι Ρώσος και πως ίσως θα τους επηρέαζαν οι πολλές αλλαγές που βίωναν. Κάτι τέτοιο θα είχε προκαλέσει σάλο στους αναγνώστες που ήθελαν πλέον να αποφασίζουν οι ίδιοι τους όρους των πολιτικών που διείπαν τη ζωή του»⁹⁴.

2.4 Τέχνες

Ο τομέας των Τεχνών ήταν ένας από τους τομείς στους οποίους εκδηλώθηκε εντονότατα η επιρροή του Πανσλαβισμού χωρίς όμως καν να έχει υπάρξει κάποια οργανωμένη προσπάθεια από πλευράς Σλαβικού κινήματος (σε αντίθεση με τις μελετημένες δράσεις που είδαμε στον Τύπο ή στα πλαίσια των Σλαβικών Επιτροπών). Προφανώς μέσω των διαφορετικών μορφών Τέχνης έβρισκε διέξοδο το εκρηκτικά αντιφατικό και διχαστικό κλίμα της εποχής (Σλαβοφιλοι-Δυτικιστές) σχηματίζοντας έτσι νέες τάσεις οι οποίες προσέφεραν ένα πνευματικό υπόβαθρο σε εκείνο το πολιτικό κίνημα των οποίων τα στοιχεία τους ενέπνεαν. Το Πανσλαβικό όραμα αλλά και οι γενικότερες αρχές της Σλαβικής σκέψης εκφράστηκαν έντονα στη μουσική και τη ζωγραφική.

⁹³Σχετικά με τη χρήση του όρου «κοινή γνώμη» έχουν ειπωθεί πολλά. Κατά πρώτον είναι πολύ δύσκολη η εξεύρεση κοινής άποψης μεταξύ των τόσο διαφορετικών απόψεων που εκφράζονταν στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας από τον Τύπο, τους κύκλους μελέτης και τις μουσικές κοινότητες των Δεκεμβριστών. Επιπλέον η «κοινή γνώμη» σύμφωνα με τον Habermas έχει κάποια δυσκολία να ανιχνευτεί στο εσωτερικό της ρωσικής κοινωνίας τον 19^ο αιώνα λόγω της έλλειψης μεσαίας τάξης και έλλογης δημόσιας σφαίρας. Σύμφωνα με τον Habermas η δημόσια χρήση του λόγου προϋποθέτει: την πτώση της αντιπροσωπευτικής δημοσιότητας, την ιδιωτικοποίηση της θρησκείας και την ανάδυση μιας φιλελεύθερης και ανθρωποκεντρικής αστικής κουλτούρας. Στη Ρωσία αντιθέτως ίσχυε: τσαρισμός, εθνική θρησκεία και Ορθόδοξη κουλτούρα. Επιπλέον η «λογική» δεν ήταν αποδεκτή καθώς συνδεόταν με τη Δύση. Γι' αυτό και η ουσία της «κοινής γνώμης» (obshchestvennoe mnenie) τότε εκλαμβάνονταν σαν μια κοινή λογική άποψη για θέματα δημοσίου ενδιαφέροντος, τότε σαν κάτι το βλαβερό, ύποπτο και μη αξιόπιστο και τότε σαν τη «φωνή του Θεού» μέσα στην κοινωνία. Σχετικά με την κοινή γνώμη στην Αυτοκρατορική Ρωσία βλέπε Steunebrink-van der Zweerde 1994: 21-25.

⁹⁴Παρατίθεται στη Tuminez 2000: 79.

2.4.1 Μουσική

Στον τομέα της μουσικής το κήρυγμα της Σλαβικής σκέψης και το σχέδιο της εξωτερικής της πολιτικής, ο Πανσλαβισμός, εκφράστηκαν πολύ έντονα μέσω της ομάδας μουσικών που πήρε το όνομα «Ισχυρή Μειοψηφία» (moguchaya kuchka)⁹⁵. Επρόκειτο για μία ομάδα πέντε αρχαρίων μουσικών που αποτελείτο από τους: M. Balakirev⁹⁶, N. Rimsky-Korsakov⁹⁷, C.Cui⁹⁸, M.Musorgsky⁹⁹, A.Borodin¹⁰⁰ και η οποία εμφανίστηκε επίσημα στα 1862. Το στοιχείο που διαφοροποιούσε αυτούς τους πέντε μουσικούς από τους συγχρόνους τους και από την τότε επικρατούσα μουσική παράδοση ήταν η απόρριψη των κανόνων μουσικής κουλτούρας που παρήγαγε το Κονσερβατόριο της Αγίας Πετρούπολης¹⁰¹. Οι ευρωπαϊκές επιρροές καθώς και ο τρόπος διδασκαλίας της μουσικής έβρισκαν αντίθετους τους πέντε μουσικούς που πίστευαν πως η ρωσική μουσική δεν θα έπρεπε να συντίθεται στα πρότυπα της Δυτικής ούτε σε ό,τι αφορούσε στη θεματολογία αλλά ούτε και σε ό,τι αφορούσε στην τονικότητα. Επιπλέον, πίστευαν πως η μουσική δεν θα έπρεπε να διδάσκεται διαμέσου ακαδημαϊκών μαθημάτων αλλά με την απευθείας ανάλυση των σημαντικότερων έργων της εποχής.

Στο πεδίο της μουσικής είχε αρχίσει στα μέσα του 19^{ου} αιώνα να αποτυπώνεται μια αρκετά οικεία διαμάχη εκείνης της εποχής που είχε να κάνει με το μέλλον της ρωσικής μουσικής. Η μεγαλύτερη μερίδα μουσικών υποστήριζε πως η ρωσική μουσική θα έπρεπε να μάθει από την ευρωπαϊκή και να γίνει αντάξιά της συντελώντας έτσι στην ανάπτυξη του μοντέλου της Δυτικής μουσικής¹⁰². Υπήρχαν όμως και κάποιοι που πίστευαν ότι η «αναγέννηση» της ρωσικής μουσικής θα μπορούσε να επέλθει μονάχα μέσα από την παραγωγή ενός «καθαρά ρωσικού» είδους. Τα θέματα έπρεπε να προέρχονται από την παραδοσιακή ρωσική ζωή και από

⁹⁵Το όνομα τους απέδωσε ο κριτικός V.Stasov σε ένα άρθρο στην εφημερίδα Sankt Peterburg Vedomosti, καθώς είχε παρακολουθήσει το κονσέρτο που έδωσαν στα πλαίσια της Εθνογραφικής Έκθεσης στη Μόσχα το 1867. Συγκεκριμένα ανέφερε: «...ο Θεός ας επιτρέψει οι Σλάβοι φιλοξενούμενοί μας να μην ξεχάσουν ποτέ το σημερινό κονσέρτο, ο Θεός ας τους επιτρέψει να διατηρήσουν στη μνήμη τους όλη την ποιητικότητα, το συναίσθημα, το ταλέντο και την εξυπνάδα που διακατέχει αυτή τη μικρή αλλά ήδη ισχυρή μειοψηφία Ρώσων μουσικών».

⁹⁶Balakirev, Mily (1837-1910). Ρώσος πιανίστας, μαέστρος και συνθέτης. Γνωστός για το ότι προώθησε τον «μουσικό εθνικισμό». Ήταν ο μοναδικός επαγγελματίας μουσικός της πεντάδας. Το έργο του «Τσέχικη Οβερτούρα» παρουσιάστηκε στην Εθνογραφική Συνέλευση. Βλέπε αναλυτικά Wright D.Mus, <https://www.wrightmusic.net/pdfs/mily-balakirev> 1971 (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

⁹⁷Rimsky-Korsakov, Nikolai (1844-1908). Αξιωματικός του Ρωσικού Ναυτικού και μουσικός. Είχε μια ιδιαίτερη σχέση με τον Tchaikovsky, τον ευρωπαϊστή αντίπαλο της πεντάδας, ο οποίος και τον βοήθησε να γίνει διευθυντής στο Κονσερβατόριο της Μόσχας. Ήταν ο συνθέτης της «Σέρβικης Φαντασίας» που παρουσιάστηκε στην Εθνογραφική Έκθεση.

⁹⁸Cui, Cesar (1835- 1918). Αξιωματικός του ρωσικού στρατού και συνθέτης.

⁹⁹Mussorgsky, Modest (1839-1881). Αξιωματικός της ρωσικής Φρουράς και συνθέτης.

¹⁰⁰Borodin, Alexandr (1833-1887). Χημικός, γιατρός και συνθέτης Γεωργιανής καταγωγής.

¹⁰¹Ιδρύθηκε το 1862 από τον Anton Rubinstein και ήταν το πρώτο μουσικό σχολείο που δίδασκε στα ρωσικά.

¹⁰²Ο πιο γνωστός υπέρμαχος της Δυτικής μουσικής υπήρξε ο Piotr Ilyich Tchaikovsky ο οποίος όμως συνεργάστηκε αρκετές φορές με την «Πεντάδα» καθώς κυριαρχούσε ο σεβασμός και όχι η αντιπαλότητα στις μεταξύ τους σχέσεις.

τη λαϊκή λογοτεχνία. Επιθυμούσαν δηλαδή μια εθνική κλασική μουσική που θα ακολουθούσε τα χνάρια του M.Glinka¹⁰³.

Η ομάδα αυτή των πέντε μουσικών προσπάθησε να ενσωματώσει στη μουσική που παρήγαγε ό,τι είχε ακούσει από τα λαϊκά τραγούδια, τους παραδοσιακούς χορούς και τις δοξασίες της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Αποπειράθηκε ακόμα να αναπαράγει το λυρικό και μελισματικό αγροτικό τραγούδι που αποτελούσε την «ψυχή της ρωσικής μουσικής» σύμφωνα με τον M.Glinka. Συγκεκριμένα ο Musorgsky έγραφε: «...καταγράφω όλα τα χαρακτηριστικά της αγροτικής ζωής των ανδρών και των γυναικών, αυτό ίσως με βοηθήσει στα μελλοντικά μου έργα. Πόσες φρέσκες πτυχές υπάρχουν στη φύση του ρωσικού λαού που δεν έχουν ανακαλυφθεί ακόμα από την Τέχνη! Μα πόσες! Και τι πλούσιες και υπέροχες που είναι όλες τους!¹⁰⁴». Επιπλέον, η πεντάδα, θέλοντας να διαφοροποιήσει το ρωσικό μουσικό στυλ, επινόησε μια χαρακτηριστική «αρμονική» αλληλουχία που δεν είχε ξανακουστεί ποτέ στη ρωσική λαϊκή μουσική¹⁰⁵.

Άλλο ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό είναι ότι στα έργα τους προσπάθησαν να ενσωματώσουν κάποια «μη ρωσικά» στοιχεία όπως τη μελωδία των Κοζάκιων και Καυκασιανών χορών. Τα ανατολικά αυτά στοιχεία ενσωματώθηκαν πλήρως και μετατράπηκαν σε χαρακτηριστικό γνώρισμα της ρωσικής μουσικής. Η μουσική αυτή σύζευξη που επετεύχθη δημιούργησε ένα μοναδικό ρωσικό είδος που μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να εκφράσει πολιτικές απόψεις, κάτι που δεν είχε γίνει ποτέ ξανά μέσω της μουσικής. Ακόμη ο τρόπος που το ρωσικό παραδοσιακό στοιχείο συνδυάστηκε με το ανατολικό και το ενσωμάτωσε παράγοντας έτσι το αυθεντικό ρωσικό μουσικό είδος θεωρήθηκε μια προβολή της ρωσικής ανωτερότητας σε όλα τα επίπεδα καθώς και ένα είδος «πρόβλεψης» για την επικράτηση της Ρωσίας επί των άλλων εθνών.

Τα χαρακτηριστικά αυτά της ομάδας των πέντε μουσικών γοήτευσαν τον κριτικό V.Stasov¹⁰⁶, όταν τους άκουσε να παίζουν τα έργα τους προς τιμήν των Σλάβων καλεσμένων στο Σλαβικό Συνέδριο του 1867 στη Μόσχα. Θεώρησε εκπληκτικό το μουσικό τους έργο αλλά ακόμα περισσότερο ενθουσιάστηκε από τη «μουσική ενσάρκωση» των Σλαβικών αρχών. Αυτοί οι πέντε με το έργο τους αντικατόπτριζαν όλο το διχαστικό κλίμα της εποχής αλλά αποτελούσαν και τη ζωντανή απόδειξη της εφαρμογής του κηρύγματος των Σλαβόφιλων (επικέντρωση στη μοναδικότητα του ρωσικού έθνους, αναγέννηση της κοινωνίας μέσω της προβολής των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του, Πανσλαβική ένωση με την ενσωμάτωση των Σλαβικών λαών

¹⁰³Glinka, Mikhail (1804-1857). Ο πρώτος διεθνούς αναγνώρισης Ρώσος συνθέτης και ιδρυτής της ρωσικής κλασικής μουσικής. Θεωρήθηκε ο άνθρωπος που ενέπνευσε τη μουσική πορεία της «Πεντάδας».

¹⁰⁴Παρατίθεται στη Dubinsky 2018, <https://spinditty.com/artists-bands/The-Mighty-Five> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹⁰⁵Από άποψη τεχνικής η «Πεντάδα» είναι αυτή που εισήγαγε τη δυνατότητα μία συγχορδία να κινείται από το μεγαλύτερο μουσικό κλειδί στο παράλληλο μικρότερό του και τούμπαλιν. Η πρακτική αυτή κατέστησε το άκουσμα της ρωσικής μουσικής μοναδικό.

¹⁰⁶Stasov, Vladimir (1824-1906). Ρώσος κριτικός τέχνης. Επιζητούσε τη δημιουργία μιας καθαρά ρωσικής Τέχνης και αποστρεφόταν τη μίμηση της Δύσης.

στη ρωσική κουλτούρα και την παραδοχή της ανωτερότητάς της→ όλα αυτά πραγματώθηκαν μουσικά μέσα στο έργο τους)¹⁰⁷.

2.4.2 Ζωγραφική

Σε αντίθεση με άλλους τομείς που είδαμε και θα δούμε και στη συνέχεια, στη ζωγραφική η Σλαβική σκέψη και κατόπιν ο Πανσλαβισμός δεν είχαν εξ αρχής κάποιους πιστούς εκφραστές αλλά διάφορα στοιχεία τους επηρέαζαν κατά καιρούς συγκεκριμένα ρεύματα ζωγραφικής¹⁰⁸. Την περίοδο που η Σλαβική σκέψη έκανε την εμφάνισή της, στο πεδίο της ζωγραφικής δέσποζε ο Ευρωπαϊκός Νεοκλασικισμός¹⁰⁹ τον οποίο και ακολουθούσε πιστά η Αυτοκρατορική Ακαδημία Τεχνών της Αγίας Πετρούπολης. Η διδασκαλία της ζωγραφικής στα πλαίσια των μαθημάτων της Ακαδημίας περιοριζόταν στην καλύτερη δυνατή απομίμηση των Δυτικών έργων τόσο ως προς την τεχνική αλλά και σε ό,τι αφορούσε τα θέματά τους, που αντλούνταν κυρίως από τη μυθολογία και από τη Βίβλο. Ό,τι δεν συμφωνούσε με τα ευρωπαϊκά πρότυπα το κατέτασσαν ως «κατώτερη τέχνη».

Τα πρώτα χρόνια άρθρωσης του Σλαβικού λόγου χαρακτηρίζονται από το ρεύμα του «ρομαντικού ρεαλισμού»¹¹⁰ στο εσωτερικό της Ρωσίας. Όπως η Σλαβική σκέψη είχε επηρεαστεί από το γερμανικό ρομαντισμό ενώ παράλληλα στο εσωτερικό της χώρας διακήρυττε πως η μοναδική λύση θα επέρχονταν με τη στροφή στις αρχές της «Παλαιάς Ρωσίας» (ορθοδοξία, ρωσική γη, κοινοτικός τρόπος ζωής κτλ.) έτσι και στον τομέα της ζωγραφικής που ήταν μέχρι τότε άκρως επηρεασμένος από τη Δύση άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους η ρωσική αγροτική ζωή καθώς και τα ρωσικά τοπία. Ο «ρομαντικός ρεαλισμός» έτσι, φαινόταν πως έκανε βήματα προς την Σλαβική σκέψη καθώς τα πεδία του ενδιαφέροντός τους συνέπιπταν.

Η πλήρης σύγκρουση με την Ευρώπη και την επίδρασή της στην ρωσική ζωγραφική επήλθε στα 1863. Σαφώς εκείνη την εποχή οι Σλαβόφιλοι είχαν ήδη αρχίσει να προωθούν το όραμα της Πανσλαβικής Ένωσης, η τέχνη της ζωγραφικής όμως χρειάστηκε λίγο παραπάνω χρόνο να προσαρμοστεί στα τότε πολιτικά τεκταινόμενα. Έτσι στα χρόνια του κηρύγματος του Πανσλαβισμού η ζωγραφική θα λέγαμε πως ήρθε σε απόλυτη επαφή και εξέφρασε την Σλαβική σκέψη. Το 1863, μετά τις φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις του Αλέξανδρου Β' στο εσωτερικό της χώρας η κατάσταση ήταν αρκετά δύσκολη οικονομικά και κοινωνικά. Κάποιοι φοιτητές της Αυτοκρατορικής Ακαδημίας Τεχνών δεν «έβλεπαν» το λόγο για τον οποίο θα έπρεπε να συνεχίσουν να προωθούν μια μορφή ζωγραφικής που ήταν πλήρως αποκομμένη από την ρωσική πραγματικότητα και δεν ανταποκρινόταν πλέον στις ανάγκες της

¹⁰⁷ Για την «πολιτικοποίηση» της μουσικής καθώς και για την έκφραση του εθνικού αισθήματος μέσω αυτής βλέπε Ritzarev M. "A Singing Peasant: An Historical Look at National Identity in Russian Music." https://www.biu.ac.il/hu/mu/min-ad/07-08/Ritzarev-A_Singing.pdf (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹⁰⁸ Βλέπε σχετικά Boguslawski, <https://myweb.rollins.edu/aboguslawski/Ruspaint/19intro.html> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹⁰⁹ Ρεύμα που εμφανίστηκε στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, το οποίο αντλούσε έμπνευση από την αρχαία Ελλάδα και Ρώμη.

¹¹⁰ Ο Ρομαντισμός είχε ήδη αρχίσει να αναπτύσσεται στην Ευρώπη ως αντίδραση στο Νεοκλασικισμό και χαρακτηριζόταν από την έμφαση που έδινε στο συναίσθημα. Στη Ρωσία ο Ρομαντισμός συνδυάστηκε με την τέχνη της ηθογραφίας και αφορούσε κυρίως την επικέντρωση στον τρόπο ζωής των αγροτών και στη ρωσική γη.

εποχής τους. Η αντίθεσή τους εκφράστηκε με τη σύσταση του κινήματος των «Περιπλανώμενων». Επρόκειτο για μια ομάδα 14 ζωγράφων που αποφάσισε να αρχίσει να απεικονίζει τη ρωσική ζωή σε όλο της το μεγαλείο και τη δυσκολία¹¹¹.

Πράγματι, η Σλαβική σκέψη φαινόταν να έχει βρει τους εκφραστές της ανάμεσα σε εκείνους τους «Περιπλανώμενους» που ασχολήθηκαν με έναν από τους βασικότερους πυλώνες της, τη μοναδικότητα του ρωσικού λαού και της ρωσικής γης. Οι τοπογραφίες αναβαθμίστηκαν σε τεράστιο βαθμό με την εμφάνιση των «Περιπλανώμενων». Στα μαθήματα της Ακαδημίας επιδίδονταν στην εκμάθηση του Αναγεννησιακού στυλ ζωγραφίζοντας γαλλικά και ιταλικά τοπία. Για πρώτη φορά το ενδιαφέρον μεταφέρθηκε στην ομορφιά και τη μοναδικότητα της ρωσικής γης. Απεικονίστηκε η διαφορά της ρωσικής φύσης από την ευρωπαϊκή (η ρωσική φύση θεωρούνταν κατώτερης αισθητικής από την Ακαδημία) καθώς επίσης αποτυπώθηκε το μεγαλείο της και ο ιδιαίτερος δεσμός του ρωσικού λαού μαζί της· ένας δεσμός που αποτελούσε κοινό τόπο ακόμα και στα παραδοσιακά παραμύθια. Με τον τρόπο αυτό «ξύπνησε» και ενθαρρύνθηκε η εθνική ρωσική υπερηφάνεια. Οι χαρακτηριστικότεροι πίνακες ρωσικών τοπίων ήταν δημιουργίες των: I.Shishkin¹¹², A.Savrasov¹¹³, V.Polenov¹¹⁴ και I.Levitan¹¹⁵.

Η ομάδα των «Περιπλανώμενων» όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί Σλαβοφιλική καθώς εκτός από την εθνική υπερηφάνεια, μέσω των δημιουργιών της, ανέπτυξε και την κοινωνική και πολιτική κριτική. Σε πολλούς πίνακες τους απεικονίζονταν η παρακμή της ρωσικής κοινωνίας καθώς και η διαφθορά της ενώ στηλιτεύονταν πολύ έντονα τα κακώς κείμενα της εποχής. Οι πίνακές τους αυτοί έγιναν αποδέκτες έντονης κριτικής καθώς δημιουργούσαν την αίσθηση ότι προσκαλούσαν τον λαό σε επανάσταση. Η επαναστατική τους δυναμική επιβεβαιώθηκε όταν συνδέθηκαν με το κίνημα των Λαϊκιστών¹¹⁶. Μάλιστα ταυτίστηκαν σε τέτοιο βαθμό μαζί τους που υιοθέτησαν τον τρόπο προσέγγισης που είχαν για να πλησιάζουν το λαό, δηλαδή μέσω της περιπλάνησής τους στα ρωσικά χωριά προκειμένου να μεταφέρουν το μήνυμα των έργων τους¹¹⁷. Έτσι εγκαινιάστηκε το ρεύμα του «ιδεολογικού ρεαλισμού»¹¹⁸.

¹¹¹Βλέπε σχετικά Margo, *The Wanderers*, <http://museumstudiesabroad.org>, (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018) και Onians 2004:225.

¹¹²Shishkin, Ivan (1832-1898). Ρώσος ζωγράφος που συνδέθηκε με το κίνημα των «Περιπλανώμενων». Από τα πιο αντιπροσωπευτικά του έργα θεωρείται το «Δάσος με τις βελανιδιές».

¹¹³Savrasov, Alexei (1830-1897). Ρώσος ζωγράφος τοπίων. Από τα πιο συγκλονιστικά του έργα είναι το «Οι κουρούνες επέστρεψαν», που δείχνει με εξαιρετικά ρεαλιστικό τρόπο τη μετάβαση του ρωσικού τοπίου από το χειμώνα στην άνοιξη.

¹¹⁴Polenov, Vasily (1844-1927). Ρώσος τοπιογράφος. Από τα χαρακτηριστικότερα έργα του είναι η «Μοσχοβίτικη αυλή».

¹¹⁵Levitan, Isaac (1860-1900). Ρώσος τοπιογράφος. Πολύ γνωστό έργο του είναι ο πίνακας «Πάνω από την αιώνια γαλήνη».

¹¹⁶Η σύνδεση αυτή πραγματοποιήθηκε διαμέσου του έργου «Τι πρέπει να γίνει;» του Ναρόντικου N.Chernyshevsky το οποίο και επηρέασε πολύ τους «Περιπλανώμενους» καθώς καλούσε σε καταγγελία των τότε παρόντων κοινωνικών δομών (βλέπε και παραπάνω το σχόλιο 85).

¹¹⁷Από εκεί άλλωστε πήραν και το όνομά τους. Οι «Περιπλανώμενοι» χρηματοδοτούσαν οι ίδιοι το κίνημά τους πουλώντας τους πίνακές τους σε εκθέσεις που έκαναν κατά τη διάρκεια των ταξιδιών τους. Κατά τα 50 χρόνια της δραστηριότητάς τους κατάφεραν να οργανώσουν 48 εκθέσεις και να μεταφέρουν το μήνυμά τους σε εκατομμύρια Ρώσους.

Η μερική αυτή πραγμάτωση της Σλαβικής σκέψης ήταν το απαραίτητο προστάδιο για να οδηγηθεί στην πλήρη έκφρασή της μέσω της Ρωσικής και αργότερα Σλαβικής Αναγέννησης. Η Ρωσική Αναγέννηση ήταν μια τάση απόρριψης όλων των πολιτικών που εισήγαγε ο Μεγάλος Πέτρος και μια προσπάθεια επιβεβαίωσης του πλούτου της ρωσικής κληρονομιάς. Όλα τα έργα της ρωσικής Αναγέννησης, και στη συγκεκριμένη περίπτωση οι ζωγραφικοί πίνακες, ήταν αφιερωμένοι στην προβολή του ένδοξου αυθεντικού ρωσικού παρελθόντος μέσω της απεικόνισης της ρωσικής κουλτούρας και, φυσικά, του αγροτικού τρόπου ζωής στο εσωτερικό της μεσαιωνικής Μοσχοβίας.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα σημειώθηκε η μεγάλη στροφή της ρωσικής ζωγραφικής στο Σλαβικό παρελθόν της Ρωσίας με την Σλαβική Αναγέννηση. Τα θέματα των πινάκων πλέον αντλούνταν από το μακρινό παρελθόν του κράτους των Ρως/της Κιεβινής Ρωσίας και αποτέλεσε μια προσπάθεια αναβίωσης της μεσαιωνικής ρωσικής τέχνης, ειδικά στη ζωγραφική οι πίνακες αναπαριστούσαν σκηνές από τη θρησκευτική ζωή, τις λαϊκές διηγήσεις και την καθημερινή ζωή σε όλη της την αυθεντικότητα. Οι κυριότεροι εκφραστές της Σλαβικής Αναγέννησης στη ζωγραφική ήταν ο V.Vasnetsov¹¹⁹ και ο M.Nesterov¹²⁰.

Παρά το ότι η ζωγραφική δεν αποτέλεσε ένα γενικά ισχυρά πολιτικοποιημένο πεδίο όπως η μουσική ή η λογοτεχνία που θα δούμε στη συνέχεια, υπό την έννοια πως οι ζωγράφοι- στην πλειοψηφία τους- δεν συντάχθηκαν με κάποια από τις πολιτικές τάσεις της εποχής (εκτός από τη μερίδα εκείνη των «Περιπλανώμενων»), επηρεάστηκαν από τα πολιτικά τεκταινόμενα. Η μη πολιτικοποίηση της ζωγραφικής αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι οι τάσεις που εκδηλώθηκαν στο εσωτερικό της ήταν μεταγενέστερες των πολιτικών ρευμάτων που τις εξέφρασαν (π.χ. η Σλαβοφιλία με τον θαυμασμό της «Παλαιάς Ρωσίας» εμφανίστηκε στη δεκαετία του 1830 ενώ στη ζωγραφική εκφράστηκε, στο σύνολό της, με τη ρωσική Αναγέννηση στα τέλη του 19^{ου} αιώνα). Το Πανσλαβικό όραμα που εξετάζεται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο επηρέασε πολύ τη ζωγραφική καθώς την έκανε να μνημονεύσει μια εποχή, έστω και με χρονική καθυστέρηση, κατά την οποία οι Ρώσοι ζούσαν σε μία κοινή ένωση με κάποιους Σλαβικούς λαούς (κράτος των Ρως→Ρώσοι, Ουκρανοί και Λευκορώσοι) και μάλιστα είχαν αναπτύξει μια κοινή Σλαβική ταυτότητα. Με αυτόν τον τρόπο αποδεικνυόταν ότι ο ιστορικός ρόλος που κατείχε ανέκαθεν η Ρωσία, η αποστολή της να συνενώσει τους αδελφούς Σλάβους υπό την προστασία της και η αναβίωση μιας Σλαβικής Ένωσης στα πρότυπα του ρωσικού κοινοτισμού αποτέλεσαν μια «αλήθεια» στο εσωτερικό της ρωσικής κοινωνίας· γι' αυτό η τέχνη της ζωγραφικής ένωσε την ανάγκη να την εκφράσει με την συμβολιστική απεικόνιση μίας εποχής που όλα αυτά τα χαρακτηριστικά που περιέγραφε το Πανσλαβικό όραμα ήταν υπαρκτά.

¹¹⁸ Αντικατόπτρισε την ανάγκη των καλλιτεχνών να πάνε πέρα από τους κανόνες της αισθητικής και να παίξουν ένα ρόλο στην συνειδητοποίηση του λαού.

¹¹⁹ Vasnetsov, Viktor (1848-1926). Ο ιδρυτής του «ρομαντικού εθνικισμού» στη ζωγραφική.

¹²⁰ Nesterov, Mikhail (1862- 1942). Ιδιαίτερα οι θρησκευτικοί πίνακές του μας παρέχουν μια βαθειά κατανόηση της ρωσικής θρησκευτικής κληρονομιάς. Επηρεάστηκε πάρα πολύ και από τα λαϊκά ηρωικά παραμύθια.

Μολονότι η Ρωσική Αναγέννηση παρατηρήθηκε και στον τομέα της αρχιτεκτονικής δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για επίδραση του Πανσλαβισμού, που ήταν μια πολιτική που δεν είχε την επίσημη αναγνώριση του κράτους, σε έναν τομέα που δρούσε κατ' αποκλειστικότητα με εντολές του Τσάρου¹²¹. Η Ρωσική αναγέννηση στην αρχιτεκτονική χαρακτηρίστηκε από μία «στροφή» στην προ του Μεγάλου Πέτρου εποχή καθώς και από μια σύνδεση με την Βυζαντινή Αρχιτεκτονική¹²². Η σύνδεση με το Βυζάντιο ήταν κάτι που επιθυμούσε να υπενθυμίζει η τσαρική ηγεσία προκειμένου να κάνει χρήση της ιδεολογίας της «Γ' Ρώμης» προς όφελός της εξασφαλίζοντας έτσι την υποταγή του ρωσικού λαού. Επιπλέον ούτε η αναβίωση στοιχείων της λαϊκής ρωσικής αρχιτεκτονικής πριν από τον εκδυτικισμό του Μ. Πέτρου πρέπει να εκληφθεί ως «νίκη» της Σλαβοφιλίας γιατί απλούστατα ακολουθούσε το γενικότερο ενδιαφέρον που έδειχναν εκείνο τον καιρό πολλές ευρωπαϊκές χώρες για τον εθνικό τους αρχιτεκτονικό χαρακτήρα¹²³.

Τέλος, η συμβολή της μουσικής και της ζωγραφικής στην καθιέρωση της κοινής σλαβικής συνείδησης είναι πολύ σημαντική. Στους δύο αυτούς τομείς της Τέχνης εκτός από την προφανή παρουσία και επιρροή του Πανσλαβικού οράματος στο εσωτερικό τους ανιχνεύεται και μια μετάδοση αυτού του ενσωματωμένου πλέον οράματος στους αποδέκτες της Τέχνης τους. Το γεγονός ότι η μουσική στράφηκε σε μη-ρωσικά «λαϊκά» σλαβικά ακούσματα και η ζωγραφική σε σκηνές μιας «λαϊκής» κοινής σλαβικής ζωής του παρελθόντος οδήγησε με την ενσωμάτωσή τους στην ταύτιση της λέξης «λαϊκός» με τη λέξη «εθνικός». Η μουσική δηλαδή που επηρεάστηκε από τα μη ρωσικά ακούσματα κατέληξε να συγκροτήσει την ρωσική εθνική μουσική¹²⁴ και η ζωγραφική που επηρεάστηκε από την καθημερινότητα μιας μη αμιγώς ρωσικής κοινωνίας κατέληξε να κάνει λόγο για απεικόνιση του ρωσικού εθνικού παρελθόντος. Γίνεται αντιληπτό πως το συναίσθημα της κοινής σλαβικής ταυτότητας δεν δημιουργήθηκε μόνο από την πολιτική αντιπαράθεση και τα διάφορα τεχνάσματα αλλά ουσιαστικά συνειδητοποιούμε ότι βρισκόταν σε μία «λανθάνουσα» μορφή και το Πανσλαβικό όραμα με την παρουσία του κατάφερε να το επαναφέρει στην επιφάνεια.

2.4.3 Λογοτεχνία

Πρόκειται για έναν από τους τομείς τους οποίους επηρέασε περισσότερο η Σλαβοφιλική σκέψη και ο Πανσλαβισμός. Δεν είναι τυχαίο ότι η περίοδος κατά την

¹²¹Η μόνη μαρτυρία που υπάρχει για αρχιτεκτονικό οικοδόμημα που επηρεάστηκε από τον Πανσλαβισμό αναφέρεται στην Εκκλησία της Αναστάσεως στην Αγία Πετρούπολη. Λέγεται ότι αντιπροσώπευε την ανοχή του Αλέξανδρου ΙΙ απέναντι στους Πανσλαβιστές. Βλέπε σχετικά Dartmouth College, The Slavic Revival and the World of Art, http://www.dartmouth.edu/~russ15/russia_PI/slavic_revival.html (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹²²Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Ιστορικό Μουσείο της Μόσχας (1874-1883). Βλέπε σχετικά Dartmouth College, The Slavic Revival and the World of Art, http://www.dartmouth.edu/~russ15/russia_PI/slavic_revival.html (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹²³Βλέπε σχετικά "Russian Revival architecture." https://www.revolvy.com/main/index.php?s=Russian%20Revival&item_type=topic (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹²⁴Βλέπε σχετικά Ritzarev M. "A Singing Peasant: An Historical Look at National Identity in Russian Music." https://www.biu.ac.il/hu/mu/min-ad/07-08/Ritzarev-A_Singing.pdf (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

οποία εμφανίστηκαν αυτά τα δύο ονομάστηκε «Χρυσή Εποχή» για τη ρωσική λογοτεχνία (σαφώς σε αυτό συνέβαλαν και οι επιρροές που δέχτηκε από τη Δύση). Η Σλαβοφιλική σκέψη και ο Πανσλαβισμός σαφώς δεν αποτέλεσαν το αντικείμενο της ρωσικής λογοτεχνίας (γι' αυτό άλλωστε υπήρχαν τα πολιτικά άρθρα και βιβλία) αλλά το κήρυγμά τους και τα στοιχεία που συνέθεταν την ουσία του ήταν αυτά που κέντρισαν το ενδιαφέρον των Ρώσων λογοτεχνών και τους οδήγησαν στην εξερεύνησή τους.

Μετά το τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου, όταν και άρχισε η συγκρότηση του Πανσλαβικού οράματος η Ευρώπη έδειξε εξαιρετική περιφρόνηση απέναντι στη Ρωσία χαρακτηρίζοντάς την μάλιστα ως υποδεέστερη λόγω της εθνικής της ανομοιομορφίας¹²⁵. Αυτό το «κατηγόρημα» ήταν που έκανε τη Ρωσία να στραφεί στο εσωτερικό της και να «αυτοπροσδιοριστεί». Τα χρόνια 1858-1878 που το Πανσλαβικό όραμα βρισκόταν στην ακμή του οι λαϊκοί συγγραφείς ασχολήθηκαν αποκλειστικά με την εθνογραφική μελέτη της Ρωσίας. Μέσω της έρευνας τους και των έργων τους κατάφεραν να καταγράψουν και να καταστήσουν γνωστά πολλά στοιχεία, όπως: τη λαϊκή ποίηση, τις διαφορετικές θρησκείες και τρόπους λατρείας στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας, τα ήθη και τα έθιμα των επαρχιών, την οικονομική κατάσταση των αγροτών και γενικότερα όλο τον «εσωτερικό αποικισμό». Με αυτόν τον τρόπο αναπτύχθηκε στο έπακρο το είδος της «Ηθολογικής λογοτεχνίας» μη έχοντας όμως μόνο το χαρακτήρα μιας απλής καταγραφής καθώς πολλά από τα έργα, προκειμένου να γίνουν πιο κατανοητά τα εθνογραφικά στοιχεία, ήταν τόσο σκιαγραφικά που αποτέλεσαν εξαιρετικά λογοτεχνικά αναγνώσματα¹²⁶. Ο Πανσλαβισμός είχε καταφέρει να φέρει στην επιφάνεια το σύνθετο ζήτημα του ρωσικού λαού και της ενότητάς του διαμηνύοντας πως μια Σλαβική Ένωση δεν θα ήταν κάτι το πρωτόγνωρο αλλά ούτε και ακατόρθωτο.

Το βασικότερο στοιχείο της Σλαβικής σκέψης υπήρξε σαφώς η μορφή του «Ρώσου αγρότη» κάτι που επηρέασε ιδιαίτερα την πορεία της ρωσικής λογοτεχνίας και την ανάγκασε να εγκύψει στον τρόπο ζωής του. Η «Ηθολογική Λογοτεχνία» μάλιστα, είχε καταφέρει να τον αποδώσει με έναν μοναδικό ρεαλισμό. Ο ρωσικός ρεαλισμός θεωρείται ένα μοναδικό φαινόμενο στην λογοτεχνία. Σαφώς επηρεάστηκε από τα ανάλογα κινήματα του ρεαλισμού-νατουραλισμού που κυριαρχούσαν εκείνη την εποχή στην Ευρώπη, όμως είχε κάτι το εντελώς διαφορετικό. Σε αντίθεση με τον ευρωπαϊκό, που αναλωνόταν στην ενδελεχή περιγραφή όλων των λεπτομερειών ο ρωσικός ρεαλισμός στα λαϊκά μυθιστορήματα αποτύπωνε την ανησυχία για την εξερεύνηση του «αυθεντικού Ρώσου»¹²⁷. Αυτή η αποτύπωση της αυθεντικής ρωσικής ψυχής χρησιμοποιήθηκε ποικιλοτρόπως από την πολιτική σκηνή της εποχής. Από τη μια πλευρά οι Σλαβόφιλοι θεώρησαν μοναδικό το έργο της Ηθολογικής λογοτεχνίας επειδή, όπως αναφέρθηκε, ασχολήθηκε με τη ρωσική αγροτική ζωή και τους πρωταγωνιστές της. Οι Σλαβόφιλοι θαύμαζαν αυτόν τον «αυθεντικό» και «αγνό» τρόπο ζωής και θεωρούσαν ότι η μίμησή του θα ήταν η λύση σε όλα τα προβλήματα της ρωσικής κοινωνίας. Από την άλλη, η τόσο ρεαλιστική απεικόνιση της ρωσικής αγροτικής ζωής βοήθησε στην ανάπτυξη του ρωσικού Λαϊκισμού. Οι Λαϊκιστές

¹²⁵ Διάλλα 2009: 88.

¹²⁶ Kropotkin 1915: 131-132.

¹²⁷ Kropotkin 1915: 126-127.

ήρθαν σε επαφή με τα προβλήματα των απλών Ρώσων και θεώρησαν πως έπρεπε να τους βοηθήσουν να ξεφύγουν από την κατάσταση της εξαθλίωσης που βρίσκονταν.

Έτσι, το έργο της εθνογραφικής καταγραφής ερμηνεύτηκε από τους Σλαβόφιλους ως μια γνωριμία της ρωσικής κοινωνίας με την κατάσταση στην οποία θα έπρεπε να επιστρέψει. Επιπλέον σε ό,τι αφορούσε στο Πανσλαβικό όραμα, θεώρησαν ότι με αυτόν τον τρόπο «ισχυροποιήθηκε» αφού μετά την εθνογραφική καταγραφή κατέστη σαφής η κοινή σλαβική ταυτότητα και ο ρόλος που θα έπρεπε να αναλάβει εκ νέου η Ρωσία ως προστάτιδα των Σλάβων. Οι Ναρόντνικοι (σοσιαλιστές) από την άλλη είδαν τις καταγραφές αυτές ως έναν τρόπο να έρθουν κοντά στα προβλήματα του λαού και να προσπαθήσουν να τους προσεγγίσουν (ο τρόπος προσέγγισής τους αναφέρθηκε και στην ενότητα του Τύπου) προκειμένου να τους δείξουν το δρόμο της απελευθέρωσής τους μέσω της επανάστασης. Εκτός από τους δημοσιογράφους και τους φιλοσόφους που με τα άρθρα τους και με τα δοκίμιά τους έδειξαν τις πολιτικές τους πεποιθήσεις οι μεγαλύτεροι ρώσοι λογοτέχνες του 19^{ου} αιώνα μέσω των έργων τους, και διατηρώντας τον πολύτιμο ρωσικό ρεαλισμό από τον οποίο και άντλησαν την έμπνευσή τους, κατέστησαν σαφές το τι πίστευαν για το μέλλον που θα έπρεπε να ακολουθήσει η Ρωσία.

Οι λογοτέχνες, σαφώς, μέσω των έργων τους δεν δήλωναν την «τυφλή» υπακοή τους στην Σλαβοφιλία ή στον Σοσιαλισμό. Δεν ήταν λίγες οι φορές που υιοθετούσαν κάποιες από τις απόψεις τους ή και ασκούσαν κριτική στα σημεία που δεν τους έβρισκαν σύμφωνους. Το σημαντικό είναι βέβαια ότι σε μικρό ή μεγάλο βαθμό επηρεάζονταν από τις τότε παρούσες ιδεολογίες και αυτό αντικατοπτριζόταν στο έργο τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν δύο μεγάλοι λογοτέχνες του 19^{ου} αιώνα όπως ο Dostoevsky και ο Tolstoi που εμπνεύστηκαν σε μεγάλο βαθμό από τη Σλαβική σκέψη και το Πανσλαβικό αφήγημα και αυτό φάνηκε στα έργα τους¹²⁸. Απλά δεν μπορούμε να τους κατατάξουμε μονάχα σαν «Πανσλαβιστές-συγγραφείς» γιατί και δεν αποτέλεσαν ποτέ στρατευμένους συγγραφείς και επί της ουσίας μπορεί να χρησιμοποιήσαν κάποιες πολιτικές ιδέες στα έργα τους με τα οποία όμως άφησαν την προσωπική τους σφραγίδα.

2.5 Ρωσο-τουρκικός πόλεμος του 1877

Ο πόλεμος του 1877 θεωρείται από πολλούς η μεγαλύτερη απόδειξη της ισχυρής παρουσίας του οράματος της Πανσλαβικής Ένωσης στο εσωτερικό της ρωσικής κοινωνίας. Το ξέσπασμα του πολέμου αντανάκλα την επιρροή της Πανσλαβικής ρητορικής στο εσωτερικό της κρατικής ηγεσίας ενώ η μεγάλη αποδοχή του πολέμου από το ρωσικό λαό είναι ενδεικτική της σημαντικής θέσης που είχε κατακτήσει ο Πανσλαβισμός στη ρωσική πραγματικότητα.

Η επίσημη εξωτερική πολιτική της Ρωσίας κατά τα χρόνια των Σλαβικών εξεγέρσεων (1875-1877) είχε στο κέντρο της την αντιστροφή των αυστηρών ποινών που της επιβλήθηκαν μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο και αφορούσαν κυρίως την παρουσία της στη Μαύρη θάλασσα. Επιπλέον, ο Αλέξανδρος II καθώς και ο

¹²⁸Βλέπε Bowers K. & Kokobobo A. 2015: 70-72, Cornwell 2001:53-56 και Frank 1995:306.

Gorchakov αντιμετώπιζαν με καχυποψία τις Σλαβικές εξεγέρσεις καθώς συνέδεαν την επαναστατικότητα τους με τους ριζοσπάστες και τους σοσιαλιστές ενώ παράλληλα φοβόντουσαν για ενδεχόμενη μετάδοση της επαναστατικότητας και στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας. Η αντιμετώπιση των Βαλκανικών χωρών ακόμα, ως ένα πεδίο ρωσικών συμφερόντων δεν είχε σταματήσει να υπάρχει στην εξωτερική πολιτική της Ρωσίας που όμως ήθελε να αποφύγει να κάνει κινήσεις που θα την έφερναν σε σύγκρουση με την Ευρώπη¹²⁹. Το Πανσλαβικό στρατόπεδο από την άλλη πλευρά ένιωθε ότι με τις Σλαβικές εξεγέρσεις το όραμά του πλησίαζε στην πραγματοποίησή του. Ασκούσε ασφυκτική πίεση στην κρατική ηγεσία τόσο με τους υποστηρικτές του που βρίσκονταν στην Τσαρική Αυλή όσο και μέσω του Τύπου, όπου όπως είδαμε είχε μια δυνατή παρουσία.

Η κατάσταση, εκείνα τα κρίσιμα χρόνια, ήταν αρκετά περίπλοκη. Συγκεκριμένα, το 1875 η Ερζεγοβίνη και κατόπιν η Βοσνία εξεγέρθηκαν εναντίον των Οθωμανών. Ένα χρόνο αργότερα τους ακολούθησε η Βουλγαρία, η Σερβία και το Μαυροβούνιο. Ήδη από την αρχή των επαναστάσεων η Ευρώπη είχε κινητοποιηθεί για να βρεθεί μια διπλωματική λύση προκειμένου να αποφευχθεί η γενικευμένη πολεμική σύγκρουση. Μια πρώτη προσπάθεια έγινε με τις προτάσεις του Andrassy το 1875¹³⁰ που είχαν σα στόχο την καλύτερευση των συνθηκών διαβίωσης των χριστιανών στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Άλλη μία προσπάθεια έγινε λίγο πριν το ξέσπασμα της εξέγερσης στη Σερβία και το Μαυροβούνιο με τη συνεργασία της Ρωσίας, της Πρωσίας και της Αυστρίας η οποία επίσης δεν τελεσφόρησε, προς το συμφέρον των Τούρκων¹³¹.

Η επίσημη θέση της Ρωσίας είχε ταυτιστεί με την άσκηση μιας «ήπιας» διπλωματίας. Στο εσωτερικό της κοινωνίας όμως οι αντιδράσεις ήταν πολύ πιο έντονες. Ο Τύπος ήδη από το 1875 είχε αρχίσει να προωθεί την εμπόλεμη σύγκρουση της Ρωσίας με τους Οθωμανούς¹³². Ο Katkon με άρθρα του προσπαθούσε να πείσει την κοινή γνώμη να ασκήσει πίεση για τη ρωσική συνδρομή στις βαλκανικές εξεγέρσεις και μάλιστα άρχισε να αναφέρεται και στην πραγματοποίηση του οράματος της ανακατάληψης της Κωνσταντινούπολης¹³³. Το ξέσπασμα της Σερβικής εξέγερσης ήταν αυτό που πυροδότησε τη μαζική έκφραση του Πανσλαβικού αισθήματος έτσι όπως είχε αρχίσει να διαμορφώνεται από το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου.

¹²⁹Διάλλα 2009: 280-287.

¹³⁰Συγκεκριμένα, οι προτάσεις αυτές αφορούσαν τη θρησκευτική ελευθερία των Χριστιανών και την ισότητα απέναντι στο νόμο, δικαιότερη φορολογία, αγροτική μεταρρύθμιση καθώς και θέσπιση μιας Μουσουλμανικής-Χριστιανικής επιτροπής που θα επέβλεπε τις μεταρρυθμίσεις. Παρατίθεται στη Tuminez 2000: 90.

¹³¹Επρόκειτο για μια επανάληψη των προτάσεων του Andrassy αλλά συνάντησε την άρνηση της Μεγ.Βρετανίας, η οποία είχε ως στόχο τη διάρρηξη των σχέσεων ανάμεσα σε Ρωσία, Πρωσία και Αυστρία. Βλέπε σχετικά Moss 2005, τόμος 2:76.

¹³²Είναι άξιο αναφοράς ότι για να παγιωθεί το αντι-οθωμανικό συναίσθημα οι εφημερίδες προέβαιναν στη δημοσίευση τηλεγραφημάτων από την εξεγερμένη Σερβία και μάλιστα τα τύπωναν με κατακόκκινα γράμματα, για να θυμίζουν το αίμα των αδελφών Σλάβων. Tuminez 2000: 94.

¹³³Ο Katkon υποστήριζε ανοιχτά την αυτονομία της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης. Επιπλέον με τη βοήθεια του Aksakov προσπαθούσε να χειραγωγήσει την κυβέρνηση.

Ο συνταξιοδοτηθείς γενικός στρατηγός του ρωσικού στρατού, M.Chernyaev¹³⁴, έσπευσε να αναλάβει αρχηγός του σερβικού στρατού προκειμένου να βοηθήσει με την εμπειρία του τους αδελφούς Σλάβους. Ταυτόχρονα και παρά την επίσημη γραμμή, ο Ignatev ενημέρωνε τους Σέρβους για τη θέση των τουρκικών στρατευμάτων και προσπαθούσε να πείσει τη ρωσική κυβέρνηση να στείλει 200.000 στρατιώτες στη Σερβία. Πάρα πολλοί Ρώσοι επηρεασμένοι από την Πανσλαβική ρητορική συμμετείχαν οικειοθελώς στην εξέγερση των Σέρβων. Λέγεται ότι ο στρατηγός Chernayev λάμβανε καθημερινά 300 γράμματα από Ρώσους αγρότες, στρατιώτες, μουσικούς, γιατρούς κ.α. που του δήλωναν την υποστήριξή τους και εξέφραζαν την επιθυμία τους να συνδράμουν¹³⁵. Πολλά ρωσικά χωριά επίσης μάζευαν χρήματα για την υποστήριξη των εξεγέρσεων και τα έστελναν στη Σλαβική Επιτροπή της Μόσχας.

Ο ρόλος των Πανσλαβικών Επιτροπών στη διαμόρφωση του αισθήματος καθήκοντος των Ρώσων να βοηθήσουν τους αδελφούς Σλάβους ήταν καθοριστικός. Προσπάθησαν να παρομοιάσουν τις εξεγέρσεις εναντίον του Τουρκικού ζυγού και την επιζητούμενη πολεμική σύγκρουση με τον πόλεμο εναντίον των Μογγόλων¹³⁶. Στην ίδια λογική δεν παρέβλεπαν να ενημερώνουν συνεχώς το ρωσικό λαό για τα αποτρόπαια εγκλήματα των Τούρκων εις βάρος των Σλάβων αδελφών τους¹³⁷. Οι Επιτροπές είχαν αναλάβει, παράτυπα, να παίξουν το ρόλο που θα έπρεπε να παίξει το κράτος. Συντόνιζαν τη δράση τους προκειμένου να βοηθούν τους Σλαβικούς εξεγερμένους λαούς με χρήματα, να τους ανεφοδιάζουν με όπλα και τρόφιμα καθώς και να τους στέλνουν εθελοντές. Με τη βοήθεια των Επιτροπών μάλιστα ο Chernayev μπόρεσε να φύγει από τη Ρωσία και να φτάσει στη Σερβία.

Άλλος ένας παράγοντας στο εσωτερικό της Ρωσικής κοινωνίας που επηρέασε πολύ την κοινή γνώμη ήταν τα μέλη της ιντελιγκέντσιας. Σαφώς οι Σλαβόφιλοι συγγραφείς (Tichev, Dostoyevski κ.α.) πήραν αμέσως θέση υπέρ της ρωσικής βοήθειας στους Σλάβους αλλά το ίδιο έκαναν και ριζοσπάστες αλλά και Δυτικιστές όπως ο Turgenev (στα πλαίσια βέβαια της εξασφάλισης της ελευθερίας σε καταπιεσμένα έθνη και όχι με στόχο την Πανσλαβική Ένωση). Ο Dostoyevski εξήρε τη ρωσική αλληλεγγύη που τον είχε εντυπωσιάσει και την ενέταξε στο πλαίσιο της μοναδικής ρωσικής αυτοσυνείδησης¹³⁸. Η πανανθρώπινη ρωσική ψυχή χαρακτηριζόταν από ανθρωπισμό και ανιδιοτέλεια γι' αυτό και όπως έλεγε: «...Δεν μπορεί να προδώσει η Ρωσία τη μεγάλη ιδέα της ένωσης των Σλάβων, της οποίας αιώνες τώρα είναι θεματοφύλακας

¹³⁴Chernayev, Mikhail (1828-1898). Είχε το προσωνύμιο «Λιοντάρι της Τασκένδης» για την κατακτητική του δράση στην κεντρική Ασία.

¹³⁵Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ενός γράμματος στο οποίο ο αποστολέας ζητούσε συγγνώμη καθώς δεν μπορούσε να προσφέρει υλική αλλά μόνο ηθική στήριξη στον αγώνα των αδελφών Σλάβων. Tuminez 2000: 95.

¹³⁶Για την ακρίβεια η Επιτροπή της Μόσχας είχε ταυτίσει τους Σέρβους με τον πρίγκιπα της Μόσχας Dmitrii Danskoï, που ήταν γνωστός για τις νίκες του εναντίον των Μογγόλων. Tuminez 2000: 93.

¹³⁷Η Επιτροπή της Μόσχας, όντας το κέντρο όλων των δραστηριοτήτων, δεν παρέλειπε να καθιστά γνωστές στο κοινό τις ιστορίες αυτόπτων μαρτύρων για τη συμπεριφορά των Τούρκων προς τους Σλάβους. «Δεν υπάρχουν μεγάλα ποτάμια στην Τουρκία, μονάχα μεγάλοι χείμαρροι από Χριστιανικό αίμα». Με αυτόν τον τρόπο όξυναν το αίσθημα της εκδίκησης στο όνομα των αδελφών Σλάβων. Ενδεικτική είναι η μαρτυρία ενός δεκαεξάχρονου αγοριού που ικέτευε την Επιτροπή της Μόσχας να χρηματοδοτήσει το ταξίδι του στη Σερβία για να βοηθήσει τους αδελφούς του. Tuminez 2000: 95.

¹³⁸Βλέπε σχετικά Moss 2005, τόμος 2: 77.

της` που την υπηρέτησε ως τώρα δίχως να λιποψυχήσει...Όλη η προσωπικότητα, θα λέγαμε όλο το μέλλον της ρωσικής αποστολής έγκειται στην εκούσια ανιδιοτέλεια της Ρωσίας»¹³⁹.

Αυτό που πρέπει σίγουρα να εξεταστεί είναι η στάση του κράτους μπροστά σε όλες αυτές τις ενέργειες που στην ουσία το αγηφούσαν. Το κράτος όμως, ήταν πλήρως ενήμερο για όλες τις κινήσεις που αναφέρθηκαν και μάλιστα πολλές φορές τις υποβοηθούσε. Ο λόγος ήταν ότι μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο με τη Συνθήκη των Παρισίων η Ρωσία είχε χάσει την ηγετική της θέση ανάμεσα στα Βαλκανικά κράτη. Επιθυμούσε να ανακτήσει τη δύναμή της στο σημαντικό γι' αυτήν βαλκανικό χώρο. Προκειμένου να το επιτύχει δεν προέβαλε τόσες αντιρρήσεις στις δράσεις τους και ανεχόταν τις βλέψεις τους καθώς δεν ένιωθε να κινδυνεύει από το κήρυγμά τους (οι Πανσλαβιστές δήλωναν υποταγή στον Τσάρο)¹⁴⁰. Με αυτό το σκεπτικό ο Τσάρος επέτρεψε τη σύσταση της Σλαβικής Επιτροπής της Μόσχας, τη διεξαγωγή του Πανσλαβικού Συνεδρίου, παρέβλεψε τη μεταφορά όπλων διαμέσου των Επιτροπών στους Σλάβους¹⁴¹, επέτρεψε στους εθελοντές να ταξιδέψουν δωρεάν στη Σερβία, βοήθησε όποιον ήθελε να γυρίσει πίσω στη Ρωσία και συνηγόρησε σε αρκετές άλλες ενέργειες που ανύψωναν τη Ρωσία στα μάτια των Σλάβων.

Στα τέλη του 1876 ο Τσάρος προσπάθησε για τελευταία φορά να επιτύχει μια διπλωματική λύση εφόσον γνώριζε ότι ένας ενδεχόμενος πόλεμος θα σήμανε και την οικονομική καταστροφή της Ρωσίας. Η αδιαλλαξία όμως της Μεγ.Βρετανίας¹⁴² σε συνδυασμό με τη μεγάλη κοινωνική πίεση στο εσωτερικό της χώρας τον οδήγησε να κηρύξει πόλεμο¹⁴³ εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας λέγοντας ότι αφού εξάντλησε όλες τις επιλογές δεν του έμεινε άλλη επιλογή από το εγγυηθεί την ασφάλεια των χριστιανών υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καταφεύγοντας στα όπλα. Το μήνυμα του Τσάρου ήταν σαφές` μη θέλοντας να ενθαρρύνει τις προσδοκίες των Πανσλαβιστών μίλησε για έναν πόλεμο προστασίας των χριστιανών και όχι ανακατάληψης της Κωνσταντινούπολης και διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁴⁴.

Στον ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1877 αποδόθηκε το προσωνύμιο «λαοφίλης» και λόγω των έντονων διεργασιών στο εσωτερικό της κοινωνίας κατά την προετοιμασία του ξεσπάσμάτος του αλλά και λόγω της μεγάλης συμμετοχής στον πόλεμο. Η ρωσική κοινωνία ζούσε στον παλμό των εξελίξεων και μάλιστα η συμμετοχή της χαρακτηρίστηκε ανάλογη της κινητοποίησης που είχε προκληθεί με την εισβολή του

¹³⁹Παρατίθεται στη Διάλλα 2009: 290-291.

¹⁴⁰Βλέπε Διάλλα 2009: 281-282.

¹⁴¹Ακόμα και ο αντίθετος στον Πανσλαβισμό Gorchakov υποβοηθούσε αυτές τις ενέργειες. Ο Miliutin γράφει: «Ανακάλυψα σήμερα ότι κάτω από άκρα μυστικότητα ο υπουργός Gorchakov συμφώνησε να παραβλέψει τη μεταφορά όπλων στους Σέρβους και τους Βούλγαρους. Ο Τσάρος επίσης επέτρεψε στον υπουργό Οικονομικών αντίστοιχα να δώσει κρυφά οδηγίες στους τελωνειακούς υπαλλήλους». Παρατίθεται Tuminez 2000: 94.

¹⁴²Η Μεγ.Βρετανία ήταν σίγουρη για τις ιμπεριαλιστικές βλέψεις της Ρωσίας σε Κωνσταντινούπολη και Ινδία. Βλέπε σχετικά Moss 2005, τόμος 2: 77.

¹⁴³Λέγεται ότι καθοριστική για την κήρυξη του πολέμου υπήρξε η επίσκεψη του Ignatev στην Livadija όπου και ξεκουραζόταν ο Τσάρος τον Οκτώβρη του 1876. Σύμφωνα με τον γιο του Τσάρου: «...ο Ignatev άνοιξε τα μάτια σε όλους μας...», παρατίθεται στη Tuminez 2000: 96.

¹⁴⁴Διάλλα 2009: 282.

Ναπολέοντα το 1812. Οι αδελφοί Σλάβοι και η προστασία τους από τη «δυνατή» Ρωσία ήταν μια θεματική παρούσα σε όλα τα επίπεδα της ζωής. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από την «Άννα Καρένινα» του Tolstoi: «...Ανάμεσα στους κύκλους που ανήκε, δεν υπήρχε τίποτα που να γράφεται ή να συζητείται εκτός από το Σερβικό πόλεμο. Όλα όσα έκανε συνήθως το αργόσχολο πλήθος για να περνάει την ώρα του, το έκανε τώρα για τους Σλάβους...χοροί, κονσέρτα, δείπνα, ομιλίες, τουαλέτες κυριών, μπύρα, ταβέρνες- όλα μάρτυρες της συμπάθειάς μας προς τους Σλάβους...Η σφαγή των ομόδοξων και αδελφών μας Σλάβων ξεσήκωσε συμπόνια για τους βασανισμένους και αγανάκτηση για τους καταπιεστές τους. Ο ηρωισμός των Σέρβων και των Μαυροβουνίων, που πολεμούσαν για κάτι τόσο σημαντικό, ξεσήκωσε σε όλο το έθνος την επιθυμία να βοηθήσει τους αδελφούς όχι με λόγια αλλά με πράξεις...»¹⁴⁵.

Η Ρωσία σε καμία περίπτωση δεν υιοθέτησε το Πανσλαβικό πρόγραμμα εξωτερικής πολιτικής¹⁴⁶, απλά συγκυριακά αναγκάστηκε να συμπλεύσει με τον Πανσλαβισμό σε ό,τι αφορούσε στη βοήθεια στους Σλαβικούς λαούς. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι Πανσλαβικές ζυμώσεις στο εσωτερικό της κοινωνίας ήταν αμελητέες. Όσο λάθος είναι να θεωρήσουμε πως ο Τσάρος «λύγισε» μπροστά στη δυναμική του Πανσλαβισμού άλλο τόσο αβάσιμο είναι να υποστηρίξουμε ότι όλος αυτός ο διχασμός που είχε προκληθεί στο εσωτερικό της κοινωνίας δεν επηρέασε καθόλου την κρατική ηγεσία η οποία εν μέρει μέσω αυτού του πολέμου θέλησε να εκτονώσει

¹⁴⁵Παρατίθεται στο Moss 2005, τόμος 2: 76. Το παρόν απόσπασμα μπορεί να ερμηνευτεί ποικιλοτρόπως. Από τη μία είναι εμφανέστατη η κινητοποίηση των ρωσικών κύκλων, επιβεβαιώνοντας έτσι την επιρροή του Πανσλαβικού οράματος στο εσωτερικό της κοινωνίας (είχε επιτευχθεί η δημιουργία του αισθήματος καθήκοντος και αδελφοσύνης). Από την άλλη, λαμβάνοντας υπόψη και τις ιδεολογικές καταβολές του Tolstoi καθώς και τις φράσεις που χρησιμοποιεί, αντιλαμβανόμαστε πως πρόκειται για μια ειρωνική περιγραφή που στόχο δεν είχε την καταγραφή της δραστηριοποίησης της ρωσικής κοινωνίας, αλλά να τονίσει ότι η ευαισθητοποίηση των Ρώσων περιορίστηκε στη διοργάνωση κοσμικών γεγονότων που απλά έδιναν την εντύπωση της συμπαράστασης στον αγώνα των Σλάβων. Το Σλαβικό ζήτημα που στόχευε στην αφύπνιση της κοινωνίας, προκειμένου να την οδηγήσει στη διεκδίκηση της «Πανσλαβικής ουτοπίας», κατέληξε να γίνει «νανούρισμα». Σαφώς οι Σλαβόφιλοι δεν αποδέχτηκαν ποτέ ότι το όραμά τους δεν επηρέασε τη ρωσική κοινωνία και θεωρούσαν όλες αυτές τις δραστηριότητες καθώς και τη συμμετοχή των Ρώσων στον πόλεμο, ενδεικτικές της δυναμικής τους. Οι Φιλελεύθεροι όμως είχαν άλλη άποψη, αποδίδοντας την παρουσία των τόσων Ρώσων εθελοντών σε ένα κοινωνικό ξέσπασμα από τα αδιέξοδα της καθημερινής ζωής. « Οι αγρότες κατατάχθηκαν από χριστιανικό καθήκον, έχοντας την πεποίθηση ότι ο «πατέρας Τσάρος» θα έπρεπε να προστατέψει τα θύματα των απίστων· ορισμένοι επειδή εμφορούνταν από την ιδέα της Σλαβικής αλληλεγγύης· άλλοι, εξαθλιωμένοι οικονομικά για να κερδίσουν χρήματα· κάποιοι άλλοι υπέκυψαν στην πρόκληση της περιπέτειας· μερικοί για να ξεφύγουν από τη μίζερη καθημερινότητα και να αισθανθούν σπουδαίοι· άλλοι για να αποκτήσουν φήμη». Παρατίθεται στη Διάλλα 2009: 292.

¹⁴⁶Όσο και να φαίνεται ότι «παρασύρθηκε» από τη δυναμική του Πανσλαβισμού το τσαρικό κράτος δρούσε με γνώμονα το ίδιο συμφέρον. Απόδειξη επ'αυτού αποτελεί ότι ο Τσάρος δε δίστασε να παραδώσει, με μυστική συμφωνία, στην Αυστρία, τη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη που κατοικούσαν από τους αδελφούς Σλάβους. Βλέπε σχετικά Levine 1914, τόμος 29: 674-675.

την «κοινή γνώμη» (μία «κοινή γνώμη» που άλλωστε ήταν γνήσια απότοκος της προβληματικής που έθεσε το Πανσλαβικό όραμα στο εσωτερικό της κοινωνίας).

3. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΑΝΣΛΑΒΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΡΩΣΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Μία πρώτη και λογική προσέγγιση στο ερώτημα της ύπαρξης ή μη του Πανσλαβισμού στη σύγχρονη ρωσική εξωτερική πολιτική είναι να εξετάσουμε αν είναι ακόμα «ζωντανός» μέσω κάποιας πολιτικής τάσης που εντοπίζεται στη σημερινή ρωσική πολιτική σκηνή. Όντως, σήμερα υπάρχουν οι «Νέο-Πανσλαβιστές» ή για άλλους «Μετά-Πανσλαβιστές/Κρατιστές» οι οποίοι όμως είναι αρκετά διαφοροποιημένοι από τους προκατόχους τους. Εξακολουθούν να πιστεύουν στην έννοια του «Σλαβικού/Ορθόδοξου κόσμου», σε μια πιο ρεαλιστική μορφή του, καθώς θεωρούν ότι σε αυτόν ανήκουν σήμερα μόνο τα κράτη της Ρωσίας, Λευκορωσίας και της Σερβίας με τα οποία και νιώθουν να τους ενώνουν αδελφικοί δεσμοί¹⁴⁷. Επιπλέον οι Νέο-Πανσλαβιστές δίνουν πολύ μεγάλη σημασία στην ορθόδοξη χριστιανική κουλτούρα που «επιβιώνει» ακόμα στο γεωγραφικό χώρο που εκτεινόταν η Βυζαντινή Αυτοκρατορία και τη διαφοροποιεί σε μεγάλο βαθμό από την ευρωπαϊκή κουλτούρα. Το ρηξικέλευθο στοιχείο που εντοπίζεται στο Νέο-Πανσλαβισμό είναι η αναγνώριση-και σε κάποιο βαθμό ο σεβασμός- που δείχνει προς το Δυτικό πολιτισμό τον οποίο και θεωρεί «συνοδοιπόρο» στο δρόμο της ανάπτυξης. Μάλιστα στους κόλπους της Νέο-Πανσλαβικής ιδεολογίας έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η Ρωσία ή θα πρέπει ή να διασπαστεί ή να δομήσει ένα ισχυρό ενωτικό κράτος και να συνεργαστεί με την Ευρωπαϊκή Ένωση για τη δημιουργία ενός παγκόσμιου υπέρ-πολιτισμού¹⁴⁸.

Η διαφοροποίηση των σύγχρονων Πανσλαβιστών από τους προκατόχους τους είναι παραπάνω από αισθητή καθώς πρόκειται πλέον για μια ιδεολογία που όσο κοντά βρίσκεται στο να χαρακτηριστεί ως «μη Σλαβική» άλλο τόσο κοντά βρίσκεται στο να αποτελέσει το ιδεολογικό προπύργιο του ρωσικού εθνικισμού. Θα λέγαμε ότι είναι αρκετά «εύπλαστη» αλλά στηρίζεται σε κάποιες πολύ «συμπαγείς» και «αμετακίνητες» αρχές της Σλαβικής σκέψης. Όπως είδαμε και στο πρώτο κεφάλαιο από τα βασικότερα στοιχεία του Πανσλαβισμού ήταν η ορθόδοξη χριστιανική πίστη και το αίσθημα της αδελφότητας μεταξύ των σλαβικών λαών. Η ορθόδοξη χριστιανική πίστη πέραν από τον εκκλησιαστικό της χαρακτήρα ήταν αυτή που προσέφερε στη Σλαβική και Πανσλαβική σκέψη το κεντρικό τους αφήγημα, την ιδεολογία της Γ' Ρώμης, το οποίο και αποτέλεσε το κέντρο όλων των ενεργειών που ακολούθησαν. Η Γ' Ρώμη εκτός από το ότι επιφόρτιζε το ρωσικό κράτος με μια θεϊκή αποστολή του προσέφερε και ένα ευρύ γεωγραφικό πεδίο δράσης, μια τεράστια γεωπολιτική υπόσταση. Οι Νέο-Πανσλαβιστές σίγουρα εμφανίζονται αρκετά πιο διαλλακτικοί σε σχέση με τους παλαιούς αλλά κρατούν στον πυρήνα τους αυτήν την ιδεολογία που τους δίνει το δικαίωμα να θεωρούν χώρο δράσης τους όλο το μετά-

¹⁴⁷ Βλέπε σχετικά Pupavac M. & Pupavac V. "Russia in the Balkans: Pan-Slavism revived?" (2016), <http://nottspolitics.org/2016/11/02/russia-in-the-balkans-pan-slavism-revived> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹⁴⁸ Βλέπε σχετικά Sidorov 2006:332-334.

Βυζαντινό χώρο. Μπορεί πλέον να υποστηρίζουν τον αμοιβαίο σεβασμό με την Ευρώπη αλλά απέναντι στη Δυτική κουλτούρα δεν τοποθετούν μόνο τη ρωσική. Αυτοχαρακτηρίζονται εκφραστές και προστάτες της σλαβικής κουλτούρας και αυτόματα του μετά-Βυζαντινού γεωγραφικού χώρου στον οποίο και αυτή εντοπίζεται.

Στα πλαίσια αυτής της λογικής η πολιτική τάση των Μετά-Πανσλαβιστών δεν φαίνεται να επιδιώκει πλέον μια γεωγραφική ένωση με τους λοιπούς Σλάβους αλλά σίγουρα προωθεί και υποστηρίζει την ομοιογένεια τους και φυσικά το σεβασμό αυτής τόσο από τους ίδιους τους Σλάβους όσο και από την Ευρώπη. Αν και είναι δεκτική σε μια Σλαβό-Ευρωπαϊκή συνεργασία δεν επιτρέπει όμως την εισχώρηση της Ευρώπης στον-δικαιωματικά- δικό της χώρο δράσης. Η οποιαδήποτε συμπόρευση θα γίνει χωρίς να καταπατηθούν τα διακριτά όρια.

Εκτός από τους σύγχρονους Πανσλαβιστές των οποίων άλλωστε και η ιδεολογία τους προσφέρει το δικαίωμα να «χρησιμοποιούν» την ιδέα της Γ' Ρώμης σήμερα στη Ρωσία εντοπίζεται μια πληθώρα τάσεων η οποία έχει επηρεαστεί από την πολιτική ερμηνεία αυτού του θρησκευτικού σχεδίου. Παρατηρείται ότι το παλαιό όραμα της δόμησης ενός ισχυρού ρωσικού κράτους που θα ήταν σε θέση να αποτελέσει τη σανίδα σωτηρίας για όλη την ανθρωπότητα (σε μια πρώτη φάση) και κατόπιν να προστατεύσει τους απανταχού χριστιανούς ορθόδοξους (μέσω της Πανσλαβικής Ένωσης) έχει μεταφραστεί με όρους γεωπολιτικής σήμερα. Οι όροι αυτοί έχουν εξισώσει την πάλαι ποτέ προστασία του αδελφωμένου ορθόδοξου κόσμου με την προστασία και την οχύρωση του γεωγραφικού χώρου στον οποίο αυτή εντοπίζεται. Η μετενσάρκωση της ιδεολογίας της Γ' Ρώμης έχει επηρεάσει πολλές και αντικρουόμενες μεταξύ τους πολιτικές τάσεις¹⁴⁹.

Στο μετά-σοβιετικό χώρο από τις πιο συντηρητικές απόψεις που έκαναν την (επαν)εμφάνισή τους ήταν οι Εσχατολογιστές¹⁵⁰ και οι Απομονωτιστές¹⁵¹. Πρόκειται για τάσεις που θέτουν στο κέντρο τη Ρωσία και μάλιστα της αποδίδουν το γνωστό ρόλο του «οχυρού της Ορθοδοξίας» που πρέπει να σώσει την ανθρωπότητα. Οι Εσχατολογιστές συνεχίζουν και «βλέπουν» έναν κόσμο σε ηθική κατάπτωση και θεωρούν ότι μονάχα η ορθόδοξη Ρωσία μπορεί να τους σώσει. Για να γίνει όμως αυτό η Ρωσία θα πρέπει να έχει μια τεράστια γεωγραφική δύναμη. Άλλοι οραματίζονται μια ανασύσταση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας ενώ για κάποιους άλλους αυτό που πρέπει να γίνει είναι μια ένωση όλων των σύγχρονων ορθόδοξων κρατών. Κι ενώ φαίνεται ότι η τάση των Εσχατολογιστών βαδίζει στα χνάρια των πρώτων Πανσλαβιστών και ότι έχει διατηρήσει σχεδόν αναλλοίωτο το σκοπό τους και την ερμηνεία του δόγματος της Γ' Ρώμης μπορούμε παράλληλα να δούμε πως το ίδιο δόγμα έχει εφαρμοστεί στις απόψεις των Απομονωτιστών.

Οι Απομονωτιστές αν και σύμφωνα με αυτό που πρεσβεύουν έρχονται σε αντίθεση με το επεκτατικό πνεύμα της Γ' Ρώμης κατάφεραν να εκφραστούν μέσα απ' αυτό.

¹⁴⁹Θα λέγαμε ότι η ιδεολογία της Γ' Ρώμης προσέφερε ένα συγκεκριμένο «τρόπο σκέψης» στα διάφορα ρεύματα εξωτερικής πολιτικής δίνοντας τους την έννοια της «αποστολής» της Ρωσίας που τοποθετούνταν στο κέντρο και γύρω από την οποία εκφράζονταν απόψεις πάνω στην γεωγραφική έκταση που θα πρέπει να έχει το ρωσικό κράτος για να πραγματώσει αυτή την αποστολή.

¹⁵⁰Βλέπε σχετικά Sidorov 2006:326-328.

¹⁵¹Βλέπε σχετικά Sidorov 2006:328-332.

Υποστηρίζουν ότι είναι ιδανικό το μειωμένο μέγεθος της σημερινής Ρωσίας και ότι πρέπει να το εκμεταλλευτούν για να εφαρμόσουν μια πιο εσωστρεφή πολιτική. Προωθούν την επικέντρωση στο ρωσικό πολιτισμό και στη φροντίδα της διατήρησής του και τοποθετούν στο κέντρο του σχεδίου τους τη δόμηση ενός πανίσχυρου ρωσικού κράτους που θα λειτουργήσει ως ένα «απαράμιλλο πρότυπο» για τα υπόλοιπα κράτη που βρίσκονται σε ηθική κατάπτωση. Μάλιστα έχουν εκπονήσει και ένα γεωοικονομικό σχέδιο που θα επιτρέψει την οικονομική επιβίωση ενός κράτους που ενσαρκώνει έναν τόσο σημαντικό ρόλο. Έχοντας αποδεχθεί τον πολιτικοοικονομικό ηγετικό ρόλο της Δύσης και ορίζοντας τον χώρο της Ανατολής κατάλληλο για τη βιομηχανία, το πρότυπο ρωσικό κράτος θεωρεί ότι θα μπορούσε να αποτελέσει το κέντρο της επιστημονο-τεχνολογικής ανάπτυξης και των τεχνολογιών του μέλλοντος (υψηλός πνευματικός ρόλος που θα ταίριαζε άλλωστε σε ένα κράτος «πρότυπο»).

Άλλη μια πολύ σημαντική τάση που όχι μόνο χρησιμοποιεί στη ρητορική της την ιδεολογία της Γ' Ρώμης αλλά κατά κάποιον τρόπο πήγασε από εκείνη είναι ο Νέο-Ευρασιανισμός. Ως στόχο του ο Νέο-Ευρασιανισμός¹⁵² προβάλλει τη δημιουργία μιας Ευρασιανικής Ένωσης που θα έχει σαν χώρο εκκίνησης το χώρο στον οποίο εκτεινόταν η Ρωσική Αυτοκρατορία και η Σοβιετική ένωση. Παρ'όλα αυτά υπάρχει η πρόβλεψη και η φιλοδοξία να δομηθεί μια Ευρασιανική Ένωση που θα εκτείνεται από τα δυτικά στην Ευρώπη, από τα νότια στην κεντρική Ασία και από τα ανατολικά στην Κίνα και ακόμα και στον Ειρηνικό ωκεανό. Λόγο ύπαρξης αυτής της Ένωσης θα αποτελέσει η άμυνα στις βλέψεις παγκόσμιας κυριαρχίας των Η.Π.Α. Όσον αφορά τώρα στο εσωτερικό αυτής της Ευρασιανικής Ένωσης εκεί πρόκειται για συνένωση πάρα πολλών κουλτουρών και πολιτισμών τόσο μοναδικών και διαφορετικών που όμως θα χρησιμοποιήσουν αυτήν τη διαφορετικότητά τους για να αντισταθούν στη μοναδικότητα του Ατλαντισμού της Δύσης. Στόχος είναι η δόμηση εθνικών κοινοτήτων όπου σαφώς θα κυριαρχεί ο κοινοτισμός, η πνευματικότητα, η κοινωνική δικαιοσύνη και οι παραδοσιακές ανθρώπινες αξίες. Οι λαοί που θα ενωθούν έχουν ως καθήκον να αντισταθούν σε όλες τις δυτικές πολιτικές ιδεολογίες και σε ό,τι αυτές εισήγαγαν (π.χ. αθεΐα, φυλετισμό) προβάλλοντας τα δικά τους ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Τέλος, μπορούμε να δούμε πώς η ιδεολογία της Γ' Ρώμης με αυτή τη θρησκευτική χροιά που τη χαρακτηρίζει παρουσιάζεται να έχει επηρεάσει ιδεολογίες οι οποίες αποστρέφονταν τις βασικές αρχές της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προσπάθεια του Στάλιν να χρησιμοποιήσει το κήρυγμα της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας και της ιδέας περί Γ' Ρώμης για να μεταφέρει το Πατριαρχείο από την Κωνσταντινούπολη στη Μόσχα και στη συνέχεια να καλέσει σε ένωση χώρες της Αν.Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής¹⁵³. Η προσέγγιση της ιδέας της Γ' Ρώμης από τον Κομμουνισμό δεν τελεσφόρησε στην πρώτη επαφή τους, μολαταύτα σήμερα στο εσωτερικό του ρωσικού κράτους εντοπίζονται οι «Ορθόδοξοι Κομμουνιστές» που προωθούν την ιδέα μιας Ρωσίας στα όρια της πρώην Σοβιετικής Ένωσης που θα χαρακτηρίζεται από την προνομιακή της γεωγραφική θέση στη μέση της Ευρασίας

¹⁵²Για το Νέο-Ευρασιανισμό βλέπε σχετικά Fetishcheva 2013: 27-34.

¹⁵³Βλέπε σχετικά Sidorov 2006:324.

και από την ύπαρξη των παραδοσιακών ρωσικών αξιών της αδελφότητας και της συνεργασίας (κοινός τόπος στον Κομμουνισμό και στον Πανσλαβισμό)¹⁵⁴.

Σαφώς, οι παραπάνω δεν αντιπροσωπεύουν το σύνολο των πολιτικών τάσεων που εντοπίζονται στο εσωτερικό του ρωσικού κράτους είναι όμως εκείνες που έχουν επηρεαστεί από το αφήγημα της Γ'Ρώμης και έχουν συμβάλει στη μετενσάρκωση του προσαρμύζοντάς το στα δικά τους δεδομένα και ζητούμενα. Δεν θα περίμενε κανείς ότι διαμέσου του αφηγήματος της Γ'Ρώμης θα παρουσίαζε τις προτάσεις της μια μερίδα Φίλο-Ευρωπαίων ή Κομμουνιστών. Κι όμως, παρά τις εμφανείς ιδεολογικές διαφορές, δεν μπορούμε παρά να παρατηρήσουμε ότι όλες οι πολιτικές τάσεις στις οποίες αναφερθήκαμε έχουν στο κέντρο της ρητορικής τους το ρωσικό κράτος και το ρόλο που πρέπει αυτό να επιτελέσει, ανάλογα με το ρόλο αυτό εκφράζουν τις απόψεις τους για την γεωγραφική έκταση που πρέπει να καταλαμβάνει και φυσικά ακρογωνιαίο λίθο στα σχέδιά τους αποτελούν οι παραδοσιακές ρωσικές αρχές που βρίσκονται εγγεγραμμένες στη ρωσική ψυχή (κυρίως το αίσθημα της αδελφότητας και της συνεργασίας).

Θα λέγαμε ότι η ιδεολογία της Γ'Ρώμης ήταν αυτή που έδωσε την κατευθυντήριο γραμμή στις επόμενες τάσεις προσφέροντάς τους την έννοια της «αποστολής» (άλλοτε χριστιανικά φορτισμένη και άλλοτε κοινωνικά), το μοναδικό γεωπολιτικό συσχετισμό μεταξύ πολιτικής επιδίωξης/στόχου και γεωγραφικού χώρου, ενίοτε την έννοια της ένωσης των λαών και σαφώς την αναγνώριση και μνημόνευση της τόσο σημαντικής ρωσικής ψυχής που με τα μοναδικά χαρακτηριστικά της μπορεί να φέρει εις πέρας οποιοδήποτε σχέδιο. Για τον λόγο αυτό η ιδεολογία της Γ'Ρώμης δεν θα έπρεπε να επισκιάζεται από το γεγονός ότι έχει ξεπεραστεί χρονικά αλλά πρέπει να αναγνωριστούν τα διαχρονικά της στοιχεία.

Αντιλαμβανόμαστε ότι οι παραπάνω τάσεις από τη στιγμή που συσχετίζουν την πραγμάτωσή τους με την γεωγραφική κατανομή αυτόματα αποτελούν και προτάσεις που αναφέρονται στην εξωτερική πολιτική της Ρωσίας και στις σχέσεις της με τις υπόλοιπες χώρες που είτε διαδραματίζουν έναν πολύ σημαντικό ρόλο στα σχέδια αυτά είτε καλούνται να αποδεχτούν το ρόλο του παρατηρητή και να μην επέμβουν στην πραγμάτωσή τους. Το ερώτημα είναι αν ανάμεσα στις προαναφερθείσες τάσεις υπάρχει κάποια που να επηρεάζει τη σύγχρονη ρωσική εξωτερική πολιτική ούτως ώστε να μπορέσουμε να υποστηρίξουμε ότι η επίσημη ρωσική εξωτερική πολιτική φέρει Πανσλαβικά στοιχεία.

3.1 Σύγχρονη Ρωσική Εξωτερική Πολιτική

Η σημερινή ρωσική εξωτερική πολιτική φαίνεται να έχει ένα δυϊκό χαρακτήρα. Προσπαθεί να ισορροπήσει μεταξύ της εξασφάλισης μιας ανοδικής πορείας στον οικονομικό τομέα της χώρας αλλά και της ύπαρξης ενός πολιτικού/φιλοσοφικού αφηγήματος που θα αποδίδει ένα χαρακτήρα στη σημερινή Ρωσία, μη επιτρέποντας την κατάταξή της ως άλλη μια χώρα που στοχεύει καθαρά και μόνο στην οικονομική της μεγέθυνση αλλά αποδίδοντας ένα όραμα· ένα όραμα τόσο για να επιδείξει στις

¹⁵⁴Βλέπε σχετικά Sidorov 2006:338-339.

υπόλοιπες χώρες όσο και για εσωτερική κατανάλωση¹⁵⁵. Ο δυϊκός αυτός χαρακτήρας θα λέγαμε ότι πραγματοποιείται μέσω της έντονης δράσης της Ρωσίας σε δύο διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές, το σλαβικό κόσμο και την Ασία.

Μετά την ανάληψη των προεδρικών καθηκόντων από τον Putin ήταν παραπάνω από αισθητή μια προσπάθεια ειρηνικής σύμπλευσης με τη Δύση την οποία και η Ρωσία ακολουθούσε από πολύ κοντά προσπαθώντας να ενσωματώσει τις αναπτυξιακές πρακτικές της¹⁵⁶. Μόλις η Ρωσία άρχισε να δομεί ένα πιο ισχυρό κράτος αποφάσισε να προχωρήσει κάνοντας χρήση μέρους της ιδεολογίας των Μετά-Σλαβιστών /Κρατιστών και του Νέο-Ευρασιανισμού.

Δεν ήταν λίγες οι φορές που ο Ρώσος Πρόεδρος είχε τοποθετήσει τη Ρωσία μέσα στην Ευρωπαϊκή σφαίρα όταν από το 2008 και μετά άρχισε να επαναφέρει στις ομιλίες του έντονα φορτισμένους όρους περί ρωσικής μοναδικότητας και να υποστηρίζει ότι η Ρωσία αποτελεί τη γνήσια «αποθήκη» παραδοσιακών χριστιανικών αξιών σε αντίθεση με την ηθική κατάπτωση της σύγχρονης Ευρώπης¹⁵⁷. Η ρητορική του αυτή είχε εντονότατη απήχηση στο ρωσικό λαό καθώς-σε συνδυασμό με τη μεγάλη οικονομική ανάπτυξη της χώρας- τον έκανε να αρχίσει σιγά-σιγά να εξέρχεται από μια περίοδο μεγάλης εθνικής ταπείνωσης και να συνθέτει εκ νέου μια θεωρία για την έννοια της ρωσικότητας και για το ρόλο της Ρωσίας στο παγκόσμιο σκηνικό. Είναι περισσότερο από αισθητή η προσπάθεια αυτοπροσδιορισμού του σύγχρονου ρωσικού κράτους, η έμφαση στη μη απλή τοποθέτησή του ανάμεσα στα υπόλοιπα κράτη αλλά η επανακατασκευή μιας ξεχωριστής και ακριβοθώρητης εθνικής ταυτότητας. Τα εργαλεία για την επίτευξη αυτού του στόχου είχαν ήδη χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν όταν και εμφανίστηκε η Σλαβοφιλική σκέψη και το Πανσλαβικό όραμα ` επομένως το σύγχρονο ρωσικό κράτος -συνειδητά ή μη-ήξερε που να τα αναζητήσει.

Ο Ρώσος Πρόεδρος βρέθηκε σε μια κατάσταση στην οποία έπρεπε να ανυψώσει το ηθικό των Ρώσων μετατρέποντάς τους σε δραστήριους πολίτες αλλά παράλληλα να τους κρατήσει μακριά από την έντονη πολιτικοποίηση με την οποία είχαν έρθει σε αρκετά στενή επαφή λόγω της Δύσης. Αυτό που έλειπε από τους Ρώσους ήταν το όραμα. Η ρωσική ψυχή ήταν πάντα συνδεδεμένη με ένα ανώτερο ιδανικό στο οποίο και υπάκουε και από το οποίο τρέφονταν η εθνική της υπερηφάνεια. Ο Putin στο εσωτερικό της χώρας δούλεψε έντονα προς αυτήν την κατεύθυνση ενδυναμώνοντας κατά πολύ την παρουσία στοιχείων που προωθούσαν την ομοψυχία, την ενότητα και τροφοδοτούσαν τους Ρώσους με ένα συναίσθημα ευθύνης και μοναδικότητας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Ρώσος Πρόεδρος ενίσχυσε πάρα πολύ τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία¹⁵⁸ και δόμησε ένα ισχυρό κράτος που παρείχε ασφάλεια στους

¹⁵⁵Βλέπε Schmidt 2005, τόμος 13: 87.

¹⁵⁶Για τα στάδια από τα οποία πέρασε η ρωσική εξωτερική πολιτική βλέπε Kuchins & Zelevnev 2012:147-161.

¹⁵⁷Βλέπε Larson-Shevchenko 2014: 276.

¹⁵⁸Ο Ρώσος Πρόεδρος είχε αποκαταστήσει την πρωτοκαθεδρία της Ορθόδοξης Εκκλησίας και επιπλέον διένειμε στους ανώτερους αξιωματούχους έργα χριστιανών φιλοσόφων της προ-επαναστατικής περιόδου, όπως: του Berdyaev, Solonov και Ilyin και προώθησε τον ιστορικό-φιλοσοφικό προβληματισμό του πεπρωμένου της Ρωσίας, βλέπε Pfaff 2015, "Vladimir Putin and the neoconservatives", <http://www.chicagotribune.com/news/columnists/sns-201503311700--tms--wpfafftr--v-a20150331-20150331-column.html> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

πολίτες. Αυτές ήταν ενέργειες που είχαν ως στόχο την εσωτερική νηνεμία του ρωσικού κράτους αλλά δεν μπορούσαν να εγγωθηθούν από μόνες τους την επαναδημιουργία μιας «υψηλής» εθνικής ταυτότητας κυρίως λόγω των νέων γεωγραφικών δεδομένων.

Στην σύγχρονη Ρωσία η γεωγραφία αποτελεί πολύ πιο έγκυρη πηγή εθνικού αυτοπροσδιορισμού απ'ότι η Ιστορία. Θα ήταν αδύνατο να αναδομηθεί η μοναδική ρωσική ταυτότητα χωρίς να υπάρχουν τα αυτοκρατορικά/κομμουνιστικά γεωγραφικά όρια, η απώλεια των οποίων προκάλεσε στους Ρώσους την απώλεια του ίδιου τους του εαυτού¹⁵⁹. Η πρακτική που θα έπρεπε να ακολουθηθεί είχε ως στόχο όλους όσους ζούσαν στα όρια της παλαιάς Ρωσικής Αυτοκρατορίας και είχαν στενή ακόμα σχέση με τη ρωσική τους πλευρά. Το ρωσικό κράτος συνειδητοποίησε πως ο δρόμος για την επιστροφή στο ρωσικό μεγαλείο περνούσε μέσα από τα υπόλοιπα Σλαβικά κράτη που είχαν μεγάλο αριθμό φιλό-Ρώσων πολιτών και συνάμα δεν είχαν καταφέρει να ορίσουν ακόμα τη δική τους εθνική ταυτότητα (απόδειξη της ακόμα έντονης παρουσίας του Σλαβικού πολιτισμού). Προς αυτήν την κατεύθυνση εργάστηκαν το ίδρυμα «Ρωσική Συνεργασία»¹⁶⁰ καθώς και τα έργα «Ρωσικός κόσμος»¹⁶¹ και «Ιερή Ρωσία»¹⁶². Παράλληλα, για την ενδυνάμωση των δεσμών των ρωσικής καταγωγής/φιλό-Ρώσων που ζούσαν στα νεοσχηματισμένα Σλαβικά κράτη υπήρχαν πάρα πολλοί οργανισμοί και ενώσεις¹⁶³.

Η πολιτική αυτή που ακολουθήθηκε κατάφερε, σε μεγάλο βαθμό, να φέρει πιο κοντά τους Σλάβους που δεν είχαν ακόμη δομήσει μια εθνική συνείδηση συνδεδεμένη με το κράτος στο οποίο πλέον κατοικούσαν και οι οποίοι, νιώθοντας ακόμα Ρώσοι, είχαν βιώσει από κοινού την υποτίμηση και την κατάπτωση που είχε υποστεί η Ρωσία καθώς και την υποτέλεια στο Δυτικό κόσμο. Η Ρωσία στόχευε στην «επανενεργοποίηση» της πολιτιστικής αυτονομίας και της αυθεντικότητας

¹⁵⁹Suslov M. 2012, τόμος 53: 580.

¹⁶⁰Rossotrudnichestvo: Επρόκειτο για Ομοσπονδιακή Υπηρεσία που ιδρύθηκε το 2011 από τον Πρόεδρο Medvedev και είχε ως έργο το συντονισμό και την ενοποίηση της ρωσικής διασποράς. Αποτελούνταν από γραφεία στα Υπουργεία Εξωτερικών, Παιδείας και Επιστημών και Πολιτισμού καθώς και από κρατικά χρηματοδοτούμενα ιδρύματα, τοπικά ρωσικά κέντρα, εκατοντάδες ρωσικά κέντρα στο εξωτερικό καθώς και χιλιάδες ορθόδοξες ενορίες έξω από τη Ρωσία, βλέπε O'Loughlin 2012, τόμος 53: 585.

¹⁶¹Russkiy Mir: Εντάσσεται στο πλαίσιο της «Ρωσικής Συνεργασίας». Ξεκίνησε από το 1999 με την έγκριση του νόμου που όριζε την κρατική πολιτική απέναντι στους Ρώσους του εξωτερικού. Κάλυπτε θέματα της διασποράς σε οικονομικούς, πολιτιστικούς, ακαδημαϊκούς και άλλους τομείς και εξασφάλιζε το δικαίωμα άσκησης πίεσης σε χώρες που έκαναν διακρίσεις εις βάρος των ρωσικών κοινοτήτων τους. Το 2007 το έργο συμπληρώθηκε από την ίδρυση του αντίστοιχου ιδρύματος το οποίο διοργανώνει ετήσια συμβούλια, δίνει επιχορηγήσεις, χρηματοδοτεί ρωσικές κοινότητες στο εξωτερικό και υποστηρίζει ένα πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών. Ανάμεσα στους στόχους του βρίσκεται η διατήρηση και η διάδοση της ρωσικής γλώσσας, βλέπε O'Loughlin 2012, τόμος 53: 585.

¹⁶²Πρόκειται για την έννοια που συναντήσαμε και στο πρώτο κεφάλαιο. Η Εκκλησία προωθούσε την ιδέα της εδαφικής και πολιτιστικής αδιαιρετότητας μεταξύ των ομόδοξων Ανατολικών Σλάβων (Ρωσία, Ουκρανία, Λευκορωσία), βλέπε O'Loughlin 2012, τόμος 53: 585-586.

¹⁶³Η πολιτική δόμησης μιας ισχυρής «ήπιας ισχύος» περιελάμβανε πληθώρα δραστηριοτήτων, όπως: Πανσλαβικά Συνέδρια(1998, 2001, 2005, 2010), δράσεις στο πλαίσιο του Ινστιτούτου Σλαβικών Σπουδών, της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών, του Διεθνούς Σλαβικού Πανεπιστημίου κ.α. Ακόμα και πολλά πολιτικά κόμματα αναφέρονταν με μεγάλη συχνότητα στο Πανσλαβικό θέμα αλλά και οι ίδιοι οι πολίτες του ρωσικού κράτους εξέφραζαν την υποστήριξή τους για την ενίσχυση των δεσμών με τα υπόλοιπα Σλαβικά κράτη, βλέπε σχετικά O'Loughlin 2012, τόμος 53: 576-577.

(samobytnost') των Σλαβικών λαών ως αντίπαλο δέος στην παγκοσμιοποίηση. Σε αυτό το πλαίσιο μπορούμε να κατανοήσουμε τη στάση της Ρωσίας απέναντι στις υπόλοιπες Σλαβικές χώρες και ιδίως στην Ουκρανία που θα εξετάσουμε και στη συνέχεια του κεφαλαίου.

Το Πανσλαβικό όραμα σίγουρα είχε καταφέρει να έρθει στην επιφάνεια αφού μέσω της Ρωσικής εξωτερικής πολιτικής είχαν ανακινηθεί συναισθήματα και αξίες που βρίσκονταν βαθιά χαραγμένα στη ρωσική ψυχή και στην ιστορική μνήμη. Σαφώς οι στόχοι πλέον δεν θα μπορούσαν να είναι όπως τον 19ο αιώνα, η κατασκευή μιας Πανσλαβικής Ένωσης αλλά παρ'όλα αυτά παρατηρούμε ένα σημαντικότερο γεωπολιτικό φαινόμενο, την προσάρτηση της Κριμαίας (που θα εξεταστεί και παρακάτω). Από πάρα πολλούς ερμηνεύθηκε ως αδιάσειστο δείγμα της ιμπεριαλιστικής Ρωσικής πολιτικής που αποσκοπούσε σε κατάκτηση όλων των Σλαβικών χωρών συνδυναζόμενο και με τη διαρκώς αυξανόμενη παρουσία των Ρώσων εθνικιστών¹⁶⁴. Η Μόσχα ποτέ δεν υιοθέτησε επίσημα μια τέτοια θεωρία και γι' αυτό έκανε συνεχώς λόγο για οικειοθελή αποχώρηση της Κριμαίας και επιστροφή της στην πατρίδα, αφού οι Ρώσοι της περιοχής δεν συμφωνούσαν να συμπορευτούν με μια χώρα που επέτρεπε στη Δύση να αυθαιρετεί στο εσωτερικό της. Η ρητορική του Ρώσου Προέδρου ήταν εξαιρετικά προσεκτική μην επιτρέποντας να φανεί επίσημα κάποια διάθεση γεωγραφικού επεκτατισμού του ρωσικού κράτους και επιμένοντας πως το θέμα της Κριμαίας ήταν αποτέλεσμα της Δυτικής επεμβατικότητας αλλά και των αδιάσπαστων σλαβικών δεσμών (κατεύθυνση προς την οποία είχε δουλέψει ανελλιπώς η ρωσική εξωτερική πολιτική).

Η επανεμφάνιση της Πανσλαβικής σκέψης σίγουρα δεν ήταν αρχικά ο σκοπός. Η επίσημη εξωτερική πολιτική της Ρωσίας δε θέλησε ποτέ να υιοθετήσει επίσημα τις πρακτικές ενός ρεύματος σκέψης του 19ου αιώνα. Παρ'όλα αυτά θέλησε να υιοθετήσει αρκετά από τα κυρίαρχα στοιχεία της και έτσι οδηγήθηκε στο να τη μιμηθεί σε ένα πολύ μεγάλο βαθμό. Δύο αιώνες μετά η Ρωσία κατάφερε να μιλήσει ξανά χρησιμοποιώντας τους όρους «ρωσική μοναδικότητα», «αυθεντικότητα» και να αποδώσει μια αποστολή στους απανταχού Ρώσους: τη διάσωση όλων εκείνων των ιδιαιτεροτήτων τους που τους διαφοροποιούσαν από τη Δύση και τους έκαναν ένα από τα δυνατότερα και σημαντικότερα έθνη που μόνο με μια πολύ σημαντική αποστολή θα μπορούσε να είναι επιφορτισμένο: την προστασία από τη Δύση και το διαβρωτικό και εξομοιωτικό της χαρακτήρα. Η επανεμφάνιση των αρχών του Πανσλαβισμού αποτέλεσε μια μορφή «νομιμοποίησης» της έντονης ρωσικής παρουσίας στον μετά-Σοβιετικό χώρο και ενσάρκωσε το τέλει αφήγημα για την αναπέρωση του ηθικού των Ρώσων και τη συνεργασία τους για την επίτευξη ενός απώτερου σκοπού. Η Ρωσία έτσι κατάφερε να αποκτήσει πάλι το φιλοσοφικό/πολιτικό υπόβαθρο που επιθυμούσε (μερική υιοθέτηση του οράματος των Μετά-Πανσλαβιστών/Κρατιστών).

¹⁶⁴ Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε και το προωθούμενο από τον Putin σχέδιο για την «Νέα Ρωσία» (Novorossiya) που εμφανίστηκε μετά τα γεγονότα της Κριμαίας και στόχευε στην επανένωση των φιλό-Ρωσικών ανατολικών επαρχιών με την παλαιά τους πατρίδα στην οποία και ανήκαν στην τσαρική εποχή. Παρά τις επίσημες αναφορές του Putin το σχέδιο αυτό δεν ξαναεμφανίστηκε στη ρωσική πολιτική σκηνή και δεν έγιναν περαιτέρω ενέργειες για την προώθησή του, βλέπε σχετικά Zevelev 2016, «The Russian World in Moscow's Strategy», <https://www.csis.org/analysis/russian-world-moscows-strategy> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

Σίγουρα ο μετά-Σοβιετικός χώρος ήταν και θα είναι πάντοτε τεράστιας σημασίας για τη Ρωσία αλλά δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την έντονη δραστηριότητά της και σε έναν άλλο χώρο, την Ασία. Δεν είναι η πρώτη φορά που ο Πανσλαβισμός και ο ασιατικός χώρος αναφέρονται μαζί. Στο πρώτο κεφάλαιο παρατηρήσαμε ότι μετά το ναυάγιο των σχεδίων περί Πανσλαβικής ένωσης το ενδιαφέρον του ρωσικού κράτους στράφηκε στην Ασία κυρίως επειδή την έβλεπε σα χώρο διεξαγωγής οικονομικών δραστηριοτήτων και σα χώρο που δεν επρόκειτο ποτέ να προσεγγίσει η Δύση. Σήμερα η εξωτερική ρωσική πολιτική έχει πολύ στενή σχέση με την Ασία καθώς έχει βρει σε αυτήν ένα έδαφος που προωθεί σε μεγάλο βαθμό την οικονομική ανάπτυξη της. Πράγματι ο Ρώσος πρόεδρος έχει εκφράσει πολλές φορές τις φιλοδοξίες του να ενσαρκώσει η Ρωσία μια ενεργειακή και διαμετακομιστική «γέφυρα» μεταξύ της Ασίας και της Ευρώπης¹⁶⁵.

Παρά τον καθαρά οικονομικό χαρακτήρα των σχέσεων που έχει αποδώσει ο Putin στην προσέγγιση της Ασίας δεν θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε στην «ανάγκη», που όπως προείπαμε, νιώθει πάντα η Ρωσία για την ύπαρξη ενός πολιτικού/φιλοσοφικού αφηγήματος πίσω από κάθε ενέργειά της. Σε συνδυασμό και με τις δηλώσεις του Putin ότι «η Ρωσία πάντα ένιωθε να είναι μια Ευρασιασική χώρα»¹⁶⁶, αντιλαμβανόμαστε την ανάγκη να μελετήσουμε τη θεωρία του Ευρασιασισμού και το κατά πόσο η Ρωσία στοχεύει στην πραγμάτωσή του. Ο Ευρασιασισμός δεν είναι σε καμία περίπτωση κάτι άσχετο με την Πανσλαβική θεωρία. Πρώτον επειδή διατυπώθηκε από έναν από τους ανατρεπτικότερους Πανσλαβιστές και δεύτερον επειδή κάνει χρήση όλων των Πανσλαβικών αξιών απλά σε ένα διαφορετικό γεωπολιτικό περιβάλλον· θα τον κατατάσσαμε μάλλον ως μια προέκταση του Πανσλαβισμού.

Ιστορικά, μετά από την επέκταση των συνόρων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας από το Μεγάλο Πέτρο ο ίδιος, θέλοντας να εντάξει την χώρα του στην Ευρώπη, επανασχεδίασε τον ευρωπαϊκό χάρτη τοποθετώντας τη Ρωσική Αυτοκρατορία ως το ανατολικότερο άκρο της Ευρώπης. Αρκετά χρόνια αργότερα θα γινόταν μια ακόμα προσπάθεια από τον Πανσλαβιστή N.Danilevsky να ορίσει τα σύνορα της Ευρώπης και της Ασίας. Ο Danilevsky ήταν ο πρώτος που χαρακτήρισε την Ευρασία ως μια ξεχωριστή γεωγραφική οντότητα χωρισμένη και από την Ευρώπη και από την Ασία. Η Ευρασία γι'αυτόν ήταν ένα τεράστιο αδιάσπαστο κομμάτι γης που οριοθετούνταν στις άκρες του από τις οροσειρές του Καυκάσου, των Ιμαλαΐων και των Άλπεων καθώς και από τον Αρκτικό, τον Ειρηνικό, τον Ατλαντικό και από τη Μεσόγειο, την Κασπία και τη Μαύρη θάλασσα. Η γιγαντιαία χαμηλή στέπα στο κέντρο αυτού του περιγράμματος ήταν η Ευρασιασική πεδιάδα. Αποτελούσε έναν ανεξάρτητο γεωγραφικά κόσμο, αυτοτελή και ξεχωριστό τόσο από την Ευρώπη όσο και από την Ασία.

Εκτός όμως από τη γεωγραφική τοποθέτηση της Ευρασίας ο Danilevsky έδωσε πνοή και στην πολιτιστική ταυτότητα των κατοίκων της περιοχής. Μίλησε για λαούς που είχαν βιώσει κοινές εμπειρίες κάτω από το Μογγολικό ζυγό τους οποίους και κάλεσε να αγωνιστούν ενάντια στη βία, την απληστία και την κυριαρχία· στοιχεία που

¹⁶⁵Βλέπε Schmidt 2005, τόμος 13: 93.

¹⁶⁶Παρατίθεται στο Schmidt 2005, τόμος 13: 92.

χαρακτήριζαν την Ευρώπη και όχι το Σλαβικό πολιτισμό. Η ένωσή τους θα πραγματοποιούνταν κάτω από την προστασία της Ρωσίας η οποία άλλωστε είχε αποδείξει την ειρηνική της πορεία, το αίσθημα δικαιοσύνης και την ενότητα που την χαρακτήριζε. Είναι πασιφανές ότι σημείο εκκίνησης ήταν οι ιδέες που είχε εκφράσει η Σλαβική σκέψη με τη μυθοποίηση του ρωσικού λαού και των χαρακτηριστικών του και ότι αποτέλεσε μια ευρύτερη -γεωγραφικά- έκφραση της ιδέας περί Πανσλαβικής ένωσης. Ο σκοπός ήταν ίδιος και σε αυτήν την ένωση, η αντίσταση στη φαύλη Ευρώπη, μία αποστολή με την οποία ήταν ανέκαθεν επιφορτισμένη η Ρωσία¹⁶⁷.

Ο Ευρασιανισμός μετά την έκφρασή του από τον Danilevsky και την εν μέρει εφαρμογή του με τη στροφή προς την Ασία στα τέλη του 19ου αιώνα μετά το «ναυάγιο» της Πανσλαβικής ένωσης και την εμφάνιση του νέο-σλαβισμού, επανεμφανίστηκε στα 1920 μετά την Επανάσταση των Μπολσεβίκων και εδραιώθηκε με πιο σαφείς όρους, γεωγραφικούς και πολιτικούς. Ο «κλασικός», όπως ονομάστηκε, Ευρασιανισμός πίστευε ότι η Ευρασία ήταν ένας γεωγραφικός χώρος που εκτεινόταν στα όρια που είχε η Ρωσική Αυτοκρατορία στις αρχές του 19ου αιώνα και χαρακτηριζόταν από αυτονομία και αυτάρκεια. Έβλεπε θετικά την Επανάσταση καθώς έβαλε ένα τέλος στην παλαιά εξουσία και άνοιξε το δρόμο για μία «ιδεοκρατική» ένωση ανθρώπων με κοινά χαρακτηριστικά και με καταφανή αντίθεση από την ατομικιστική, υλιστική, βίαιη Ευρώπη. Μάλιστα δεν ήταν λίγες οι φορές που οι Ευρασιανιστές του τότε προσπάθησαν να μετατρέψουν τη Σοβιετική Ένωση σε Ευρασιανική καθώς -αν εξαιρέσουμε τον κομμουνιστικό και αθεϊστικό χαρακτήρα της- βασιζόταν σε εκείνες τις ιδέες της αλληλεγγύης και του κολεκτιβισμού πάνω στις οποίες ήθελε να στηριχτεί και ο Ευρασιανισμός¹⁶⁸.

Αυτό στο οποίο πρέπει να εστιάσουμε όμως, είναι στο ρόλο της Ευρασιανικής θεωρίας στη σύγχρονη ρωσική εξωτερική πολιτική. Σχεδόν δύο αιώνες μετά από τη διατύπωση της Ευρασιανικής Ιδέας καλούμαστε να εξετάσουμε αν αυτή η θεωρία, που ξεκίνησε ως προέκταση της Πανσλαβικής Ιδέας και αποτέλεσε ένα από τα σχέδια του κινήματος των Πανσλαβιστών, κατάφερε να εδραιωθεί στον 21ο αιώνα και να αναγορευτεί σε επίσημη εξωτερική πολιτική του ρωσικού κράτους. Σήμερα ο Ευρασιανισμός δεν συναντάται όπως πρωτοδιατυπώθηκε ή προσπάθησε να εφαρμοστεί στις αρχές του 20ου αιώνα αλλά αρκετά πιο συγκεκριμένος τόσο ως πολιτική όσο και ως οικονομική θεωρία. Μετά τη κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και μέχρι σήμερα η θεωρητική του παρουσία είναι πολύ έντονη στους ρωσικούς πολιτικούς κύκλους τους οποίους απασχολεί το ερώτημα της ρωσικής εθνικής ταυτότητας και της θέσης της Ρωσίας στο σύγχρονο πολιτικό σκηνικό υπό την έννοια της παλινόρθωσης του παλαιού της κύρους. Ο σύγχρονος Ευρασιανισμός

¹⁶⁷ «Η Ρωσία όντας ξένη προς τον ευρωπαϊκό κόσμο χάρις τις εσωτερικές λειτουργίες της και όντας πολύ ισχυρή για να πάρει θέση ως μια από τα πολλά μέλη της ευρωπαϊκής οικογένειας, η Ρωσία δεν μπορεί να καταλάβει μια θέση στην ιστορία αντάξια του εαυτού της και της Σλαβικής Ένωσης εκτός αν γίνει η επικεφαλής ενός ανεξάρτητου, μοναδικού πολιτικού συστήματος χωρών και εκτός αν λειτουργήσει ως αντίβαρο στην Ευρώπη με όλη της την κοινότητα και την ολόκληρη...», παρατίθεται στο Βλέπε Schmidt 2005, τόμος 13: 91.

¹⁶⁸ Για «κλασικό» Ευρασιανισμό βλέπε σχετικά Bassin 2008, http://www.cesran.org/Dosyalar/MAKALELER/MARK_BASSIN_Eurasianism_Classical_and_Neo_The_Lines_of_Continuity : 279-294 (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018) και Fetishcheva 2013: 13-25.

ονομάζεται Νέο-Ευρασιανισμός καθώς έχει αναπτύξει κάποιες διαφορές σε σχέση με τον «κλασικό».

Όπως είδαμε και παραπάνω, στα σχέδια του Νέο-Ευρασιανισμού¹⁶⁹ είναι η δημιουργία μιας τεράστιας γεωγραφικά αλλά και σημαντικότερης πολιτικά ένωσης που θα έχει σαν κέντρο της τη Ρωσία¹⁷⁰, τον χώρο από τον οποίο «αναβλύζουν» όλες οι αξίες που προβλέπονται να επικρατήσουν στο εσωτερικό της καθώς είναι «εγγεγραμμένες» στη «ρωσική ψυχή» αλλά και επειδή μια τέτοια Ένωση και η διαχείρισή της δεν θα είναι κάτι το καινούργιο γι' αυτήν. Παράλληλα προωθεί την πολυπολικότητα εκτός από το πολιτικό πεδίο και στο οικονομικό, καθώς υπάρχει σχεδιασμός οικονομικής πολιτικής που θα ακολουθηθεί στο εσωτερικό της Ένωσης και από τον οποίο θα επωφεληθούν όλα τα μέλη της.

Ο Νέο-Ευρασιανισμός εκτός από το σχέδιο για την εσωτερική πολιτική της Ρωσίας και κατόπιν τον τρόπο οργάνωσης των κρατών που θα εισέλθουν στην Ευρασιανική Ένωση έχει και ένα οικονομικό σχέδιο προκειμένου να ενισχύσει την κάθε χώρα της ένωσης διευκολύνοντας την συμμετοχή της σε οικονομικές συμφωνίες-συμμαχίες και εξασφαλίζοντας έτσι την ζητούμενη πολυπολικότητα στο διεθνές σκηνικό. Κατατάσσει τις χώρες όλου του πλανήτη σε ευρύτερες γεωοικονομικές ζώνες, Ευρώπη-Αφρική, Ασία-Ειρηνικός, Αμερική και τέλος Ευρασία, και επιθυμεί να εξασφαλίσει την πολυπολικότητα μέσω της παρουσίας περιοχών που ανήκουν στην ευρύτερη Ευρασία σε παραπάνω από μία οικονομικές ζώνες. Έτσι θα επιτευχθεί η εξάλειψη της απειλής της παγκόσμιας αμερικανικής ηγεμονίας¹⁷¹.

Ο Νέο-Ευρασιανισμός έχει δεχτεί τεράστια κριτική εντός και εκτός Ρωσίας κυρίως λόγω της ρητορικής του Dugin με πολλούς να τον κατατάσσουν στη φασιστική σφαίρα. Η επίσημη ρωσική εξωτερική πολιτική δεν έχει αναφερθεί ποτέ στην επιθυμία πραγμάτωσης της Νέο-Ευρασιανικής θεωρίας αλλά υπάρχει μία σειρά δράσεων της που θα μπορούσαν εύκολα να ερμηνευτούν μέσω του Νέο-Ευρασιανικού δόγματος. Κατά πρώτον η ύπαρξη πάρα πολλών συμμαχιών πολιτικού-οικονομικού χαρακτήρα όπως το Σύμφωνο της Σανγκάης¹⁷², η Ευρασιανική

¹⁶⁹ Για τις διαφορετικές εκφάνσεις του Νέο-Ευρασιανισμού βλέπε Laruelle M. "The two faces of contemporary Eurasianism: An imperial version of Russian nationalism." (2004), https://www.researchgate.net/publication/233247863_The_two_faces_of_contemporary_Eurasianism_An_imperial_version_of_Russian_nationalism (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹⁷⁰ Σύμφωνα με τον Dugin: « Η Ρωσία απλώς προορίζεται για να γίνει ηγέτης μιας νέας πλανητικής (ευρασιανικής) εναλλακτικής λύσης απέναντι στην Δυτική εκδοχή των παγκόσμιων σχέσεων (μονοπολική παγκοσμιοποίηση)», παρατίθεται στο Mochizuki 2008: 294.

¹⁷¹ Βλέπε σχετικά Mochizuki 2008: 292-293.

¹⁷² Έτσι ιδρύθηκε ο Διακυβερνητικός Οργανισμός Συνεργασίας της Σανγκάης το 2001 από την Κίνα, τη Ρωσία, το Καζακστάν, το Κιργιστάν, το Τατζικιστάν και το Ουζμπεκιστάν. Κύριοι σκοποί του Οργανισμού Συνεργασίας της Σανγκάης είναι η ενίσχυση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της καλής γειτονίας και φιλίας μεταξύ των κρατών μελών, η ανάπτυξη συνεργασίας στις πολιτικές υποθέσεις, την οικονομία, το εμπόριο, την επιστήμη και την τεχνολογία, την εκπαίδευση και τον πολιτισμό, την ενέργεια, την προστασία του περιβάλλοντος κ.α.. Τα κράτη μέλη εργάζονται από κοινού για τη διατήρηση της περιφερειακής ειρήνης, ασφάλειας και σταθερότητας ενώ προωθούν και τη δημιουργία μιας νέας διεθνούς πολιτικής και οικονομικής τάξης που χαρακτηρίζεται από τη δημοκρατία, τη δικαιοσύνη και τον ορθολογισμό.

Οικονομική Ένωση¹⁷³, οι χώρες BRICS¹⁷⁴ μπορούν να ιδωθούν ως μια προσπάθεια πολυεπίπεδης συνεργασίας των χωρών της ευρύτερης Ευρασιατικής περιοχής να συστήσουν μια πρώιμη μορφή της Ευρασιατικής Ένωσης. Επιπλέον η Ρωσία σύναψε πάρα πολλές συνεργασίες με αρκετά σλαβικά κράτη. Ακόμη, η ρητορική της Ρωσίας εμφανίζει μια νεό-Ευρασιατική τάση αν κρίνουμε από την είσοδο όρων όπως η πολυπολικότητα, της οποίας η Ρωσία τα τελευταία χρόνια έχει γίνει η μεγαλύτερη υποστηρικτής. Πάρα πολλοί επιπλέον, είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι πίσω από την αναπάντεχη αντίδραση της Ρωσίας στο θέμα της Κριμαίας βρισκόταν η εκπλήρωση του Νεό-Ευρασιατικού οράματος με τη Ρωσία να προσπαθεί να ενσωματώσει τις περιοχές που τις ανήκαν και που σχηματίζουν τον πυρήνα της μελλοντικής Ευρασιατικής Ένωσης¹⁷⁵.

Ο Ρώσος πρόεδρος, όπως αναφέραμε, επικεντρώνεται κυρίως στις οικονομικές προοπτικές της συνεργασίας με τις Ασιατικές χώρες μη μιλώντας για περαιτέρω βλέψεις. Παρ'όλα αυτά δεν μπορούμε να μην παρατηρήσουμε ότι το Νεό-Ευρασιατικό αφήγημα εξυπηρετεί σε μεγάλο βαθμό και την εσωτερική πολιτική¹⁷⁶ που ήθελε να ακολουθήσει ο Putin καθώς η υιοθέτησή του καταπολεμά το κυρίαρχο αίσθημα αποτυχίας που είχε καταβάλει το ρωσικό έθνος από το 1991 και παράλληλα δικαιολογεί αυτά που συνέβησαν με εθνοτικούς και πολιτιστικούς όρους. Συγχρόνως, προσφέρει μια εξήγηση των συγκρούσεων που ακολούθησαν αλλά και του ρόλου που πρέπει να επιτελέσει η Ρωσία στη διεθνή πολιτική. Τέλος, θα λέγαμε ότι εξυπηρετεί πολύ την όλη πολιτική του Putin που είναι αυταρχική αλλά επιθυμεί να επιβάλλεται όχι μέσω πολιτικών συζητήσεων και διαφωνιών αλλά μέσω

¹⁷³ΕΕΥ: Ιδρύθηκε το 2015 και έχει ως κράτη-μέλη την Αρμενία, το Καζακστάν, τη Λευκορωσία, το Κιργιστάν και τη Ρωσία. Προβλέπει την ελεύθερη κίνηση αγαθών, κεφαλαίων, υπηρεσιών και ανθρώπων καθώς και την εφαρμογή κοινών πολιτικών σχεδόν σε όλους τους τομείς του κράτους. Υπάρχει πρόβλεψη ακόμα και για χρήση κοινού νομίσματος στο μέλλον καθώς θεωρείται ότι θα βαδίσει στα χνάρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

¹⁷⁴Διεθνής πολιτικός οργανισμός των αναδυόμενων οικονομικά χωρών που συνθέτουν με τα αρχικά τους την ονομασία του (Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία, Κίνα, Ν.Αφρική). Βασικός τους στόχος είναι μια δικαιότερη παγκόσμια τάξη.

¹⁷⁵Το 2008 ο Α.Dugin είχε δηλώσει : « Ο στρατός μας θα κατακτήσει την γεωργιανή πρωτεύουσα, ολόκληρη τη χώρα και ίσως την Χερσόνησο της Κριμαίας, που ούτως ή άλλως ανήκει ιστορικά στη Ρωσία», παρατίθεται στο Gilbert 2014 : «Aleksandr Dugin Wants to See a Return to Russian Imperialism», www.vice.com/en_us/article/3b7a93/aleksandr-dugin-russian-expansionism (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹⁷⁶Καταγράφονται αρκετά μέτρα που πάρθηκαν στο εσωτερικό της Ρωσίας και μπορούμε σε αυτά να ανιχνεύσουμε Νεό-Ευρασιατική χροιά. Το 2010 πραγματοποιήθηκε ο διαχωρισμός των ομοσπονδιακών περιφερειών βάσει εθνικών και όχι εδαφικών χαρακτηριστικών, όπως δηλαδή εννοεί την Ευρασιατική Ένωση ο Νεό-Ευρασιατισμός. Το 2012 σε αρκετά σχολεία μέσω ειδικού μαθήματος ενισχύθηκε ιδιαίτερα η έννοια της Ορθοδοξίας που αποτελεί και βασικό εργαλείο στην ανάληψη της ηγετικής θέσης από πλευράς Ρωσίας (αν και μια τέτοια κίνηση έρχεται σε αντίθεση με την αρχή της ισότητας των θρησκειών που προωθεί ο Νεό-Ευρασιατισμός, από πολλούς κατατάσσεται ως αδυναμία της Νεό-Ευρασιατικής θεωρίας). Επιπλέον το 2012 το ρωσικό κράτος θέσπισε νόμο για συμμετοχή σε εξετάσεις ρωσικής γλώσσας όλων των οικονομικών μεταναστών που δούλευαν στο ρωσικό κράτος (κίνηση που είχε ως στόχο την εθνική αφομοίωση των ξένων και έτσι την διασφάλιση του Νεό-Ευρασιατικού σχεδίου). Βλέπε Fetishcheva 2013: 41-42.

πολιτιστικών αφηγημάτων τα οποία ξεσηκώνουν το κοινό αίσθημα και το οδηγούν μαζικά στην εξυπηρέτηση ενός σκοπού¹⁷⁷.

Βασιζόμενοι σε όλα τα παραπάνω μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η σημερινή επίσημη εξωτερική πολιτική της Ρωσίας, βάσει των μέχρι τώρα επιλογών της, ισορροπεί μεταξύ των μετά-Πανσλαβιστών/Κρατιστών και του (Νέο)Ευρασιανικού αφηγήματος. Αυτόματα οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι μπορούμε να υποστηρίξουμε παράλληλα και την έντονη παρουσία του Πανσλαβικού στοιχείου στη ρωσική εξωτερική πολιτική που αντιπροσωπεύεται τόσο από τα ανόθευτα πρωταρχικά του χαρακτηριστικά όσο και από τις μετενσαρκώσεις τους.

3.2 Σχέσεις Ρωσίας-Ουκρανίας

Στο παρόν κομμάτι θα παρουσιαστούν κάποια γεγονότα που καθόρισαν τη σύγχρονη ρωσική εξωτερική πολιτική αλλά και μας προσέφεραν μια μεγαλύτερη κατανόηση αυτής. Όλα τα γεγονότα που θα εξεταστούν έχουν να κάνουν με το ουκρανικό κράτος και επειδή οι σχέσεις τους συγκεντρώνουν εξαιρετικό ενδιαφέρον από την πλευρά των πολιτικών αναλυτών αλλά κυρίως επειδή η Ουκρανία αποτελεί μια χώρα-κλειδί για τις τάσεις που φαίνεται να κυριαρχούν στην εξωτερική πολιτική της Ρωσίας¹⁷⁸.

Τόσο από πλευράς μετά-Πανσλαβιστών/Κρατιστών όσο και (Νέο)Ευρασιανιστών η Ουκρανία είναι ένα σύγχρονο ανεξάρτητο κράτος που όμως ανήκει στο τόξο του σλαβικού κόσμου. Η θέση της είναι μοναδική λόγω της μακραίωνης κοινής πορείας μεταξύ των δύο χωρών και της κοινής καταγωγής τους¹⁷⁹. Το Κίεβο αποτελεί στη ρωσική συνείδηση *«την πρώτη ρωσική πόλη, τη μητέρα όλων των ρωσικών πόλεων»*¹⁸⁰. Όπως συνέβη και στο εσωτερικό της ρωσικής αυτοκρατορίας τον 19ο αιώνα όταν ο ουκρανικός λαός έκανε τις πρώτες προσπάθειες εθνικού του προσδιορισμού έτσι ακριβώς μέχρι και σήμερα υπάρχουν πάρα πολλοί Ρώσοι που αντιμετωπίζουν την ανεξαρτησία των Ουκρανών ως ιστορικό παράδοξο. Για τους Ρώσους η ψυχή της ρωσικότητας εδράζεται στην κοινή πορεία αυτών των δύο χωρών, *«...εκατομμύρια Ρώσων είναι πεπεισμένοι ότι χωρίς την Ουκρανία είναι αδύνατο να μιλάει κάποιος για μια μεγάλη Ρωσία ή για οιοδήποτε είδους Ρωσία...»*¹⁸¹.

Η ιδιαίτερη θέση που έχει στη ρωσική ψυχή η Ουκρανία και που λαμβάνεται υπόψη και σε μεγάλο βαθμό από τη ρωσική εξωτερική πολιτική ενισχύεται ακόμα περισσότερο από το γεγονός της ύπαρξης δεκαεπτά εκατομμυρίων ανθρώπων στο

¹⁷⁷Βλέπε σχετικά Dixon-Klump: «Russian Eurasianism: An Ideology of Empire» (2011), <https://www.wilsoncenter.org/publication/russian-eurasianism-ideology-empire> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹⁷⁸Βλέπε σχετικά Donaldson- Noguee – Nadkarni 2014: 362-418.

¹⁷⁹Περίτρανη απόδειξη της στενής τους σχέσης αποτελεί η επιλογή της σημαίας της μετά-σοβιετικής Ρωσίας. Επρόκειτο για τη σημαία που είχε επιλέξει ο πατέρας του Μεγάλου Πέτρου για να επισημοποιήσει την υπογραφή της «Αιώνιας Ειρήνης» μεταξύ της Μόσχας και του Ουκρανικού Hetmanate. Η σημαία με τους τρεις χρωματισμούς της αντιπροσωπεύει τη σλαβική ενότητα καθώς το κόκκινο είναι για τη Ρωσία, το λευκό για τη Λευκορωσία και το μπλε για την Ουκρανία.

¹⁸⁰Παρατίθεται στο Καραγιάννης 2010: 191

¹⁸¹Παρατίθεται στο Καραγιάννης 2010: 191

εσωτερικό της Ουκρανίας που είναι είτε Ρώσοι είτε ρωσόφωνοι ή ακόμα και Κοζάκοι ρωσικής καταγωγής. Διακατέχονται σε πολύ μεγάλο βαθμό από αυτονομιστικές τάσεις και θεωρούν πως είναι Ρώσοι του «Εγγύς εξωτερικού»¹⁸².

Και ενώ το Πανσλαβικό αίσθημα αδελφότητας στη Ρωσία είναι κάτι παραπάνω από αισθητό, στην Ουκρανία παρατηρείται μια αρκετά πολυδιάστατη άποψη. Από την εποχή που έλαβαν χώρα οι πρώτες προσπάθειες ανεξαρτητοποίησης έως και σήμερα στο εσωτερικό της Ουκρανίας παρατηρείται το φαινόμενο των «πολλαπλών ταυτοτήτων» · δηλαδή, υπάρχουν Ουκρανοί που υποστηρίζουν την απόλυτη διαφοροποίηση τους από τη Ρωσία και δεν νιώθουν κάποιον ιδιαίτερο δεσμό μαζί της λόγω του κοινού παρελθόντος (απεναντίας τη θεωρούν δυνάστη και υπεύθυνη για την «καθυστέρηση» της ανάπτυξής τους), Ουκρανοί που θεωρούν τους εαυτούς τους Ρώσους και κατακλύζονται από συναισθήματα αδελφότητας προς την πραγματική τους πατρίδα αλλά και Ουκρανοί που ναι μεν έχουν αποδεχθεί την ουκρανική τους ταυτότητα αλλά την εντάσσουν μέσα στα πλαίσια της ευρύτερης ρωσικής και είναι πιο μετριοπαθείς.

Όπως γίνεται αντιληπτό μια Ρωσία που κατακλύζεται από συναισθήματα αδελφότητας προς την Ουκρανία αλλά και προσπαθεί να εφαρμόσει μια εξωτερική πολιτική στην οποία η σύμπλευση της με τη συγκεκριμένη χώρα θεωρείται δεδομένη και απαραίτητη για την επίτευξη των στόχων της, θα έκανε τα πάντα για να το επιτύχει. Οι τριβές και οι συγκρούσεις όμως είναι αναπόφευκτες εφόσον η Ουκρανία δεν διακατέχεται , στο σύνολό της, από τέτοια συναισθήματα-για την ακρίβεια φαίνεται να προσπαθεί να τα αποτινάξει- και επομένως δεν φαίνεται πρόθυμη να βοηθήσει στην εφαρμογή του ρωσικού σχεδίου εξωτερικής πολιτικής.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο δικαιολογημένα έλαβαν χώρα τα παρακάτω γεγονότα:

3.2.1 «Πορτοκαλί επανάσταση»

Έτσι ονομάστηκαν οι εντονότερες διαμαρτυρίες που έλαβαν χώρα στην Ουκρανία μετά τις εκλογές της 21ης Νοεμβρίου του 2004 μέχρι και τις αρχές του 2005¹⁸³ . Βασικοί αντίπαλοι ήταν ο V.Υανουκovich¹⁸⁴ με το «Κόμμα των Περιφερειών» και ο V.Υushchenko¹⁸⁵ με το κόμμα «Η δική μας Ουκρανία». Σύμφωνα με ανεξάρτητους φορείς που πραγματοποιούσαν δημοσκοπήσεις, ήταν παραπάνω από σίγουρη η νίκη του Υushchenko με ποσοστό 52% έναντι 43% που προβλεπόταν να συγκεντρώσει ο

¹⁸² «Στη μετά-Σοβιετική εποχή το δόγμα του «Εγγύς Εξωτερικού» σημαίνει πως η περιοχή των χωρών, δηλαδή κρατικών οντοτήτων που αποτελούσαν την πρώην ΕΣΣΔ, ανήκει στον χώρο, στη σφαίρα άμεσης επιρροής της Μόσχας. Η διατύπωση του δόγματος που έγινε στις αρχές της δεκαετίας του 90, που έγινε γνωστό ως «Εγγύς Εξωτερικό», αφορά στον χώρο, τις χώρες και τις κρατικές οντότητες που ανήκαν στην πρώην Σοβιετική Ένωση και μετά την πτώση της το 1991, ενώ απέκτησαν την ανεξαρτησία του ως αυτόνομα κράτη, εθεωρούντο ως μέρος της ρωσικής σφαίρας στρατηγικής επιρροής», Παρατίθεται στο Γιαλλουρίδης 2014, <http://www.sigmalive.com/simerini/news-asset/107275/i-geopolitikitis-aneftynis-klimakosis> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹⁸³ Το όνομα αποδόθηκε στο κίνημα λόγω του χρώματος του πολιτικού κόμματος που υποστήριζαν οι διαδηλωτές. Κατά τη διάρκεια των διαμαρτυριών φορούσαν ρούχα σε πορτοκαλί χρώμα για να δηλώσουν την υποστήριξή τους και έμοιαζαν με «πορτοκαλί θάλασσα» καθώς φώναζαν συνθήματα: «Μαζί είμαστε πολλοί! Δεν μπορούν να μας νικήσουν!».

¹⁸⁴ Viktor Fedorovich Yanukovich: Ουκρανός πολιτικός. Γεννήθηκε το 1950 στην Ε.Σ.Σ.Δ.

¹⁸⁵ Viktor Andriyovych Yushchenko: Ουκρανός πολιτικός. Γεννήθηκε το 1954 στην Ε.Σ.Σ.Δ.

Yanukovich. Παρ' όλα αυτά σύμφωνα με τα επίσημα αποτελέσματα ο νικητής ήταν ο Yanukovich με 2,5% διαφορά. Σαφώς, έγινε αμέσως αντιληπτό ότι επρόκειτο για τεράστια πολιτική απάτη και καταφανή νόθευση του εκλογικού αποτελέσματος όταν η Κεντρική Εκλογική Επιτροπή άλλαξε τα ποσοστά συμμετοχής στις εκλογές σε κάθε περιοχή. Καταμετρήθηκαν επιπλέον 1,2 εκατομμύρια -ψεύτικες- ψήφοι εκ των οποίων το 90% ήταν υπέρ του Yanukovich¹⁸⁶.

Η «Ανεξάρτητη Επιτροπή Ψηφοφόρων της Ουκρανίας» έσπευσε να χαρακτηρίσει το γεγονός ως τη μεγαλύτερη εκλογική απάτη στην ιστορία της Ουκρανίας. Σύμφωνα με τους παρατηρητές που είχε βάλει προκειμένου να διασφαλιστεί η πορεία των εκλογών περί τους 85.000 κυβερνητικοί υπάλληλοι βοήθησαν στη νόθευση του αποτελέσματος και τουλάχιστον 2,8 εκατομμύρια ψηφοδέλτια νοθεύτηκαν υπέρ του Yanukovich. Ακόμα και η Υπηρεσία Ασφαλείας της Ουκρανίας που παρακολουθούσε στενά τη διεξαγωγή των εκλογών (κυρίως μετά από αίτημα του Yushchenko¹⁸⁷), είχε στα χέρια της στοιχεία για απειλές που γίνονταν σε βάρος του Yushchenko, για επιθέσεις που γίνονταν στον σέρβερ της Κεντρικής Επιτροπής ψηφοφόρων αλλά ακόμα και ηχογραφημένες συνομιλίες λίγο πριν την επίσημη ανακοίνωση του νοθευμένου αποτελέσματος.

Ο Yushchenko έδρασε πάρα πολύ γρήγορα αφουγκραζόμενος την αγανάκτηση των Ουκρανών με την εκλογική απάτη και κατάφερε να τους ξεσηκώσει και να τους καλέσει σε ειρηνικές διαμαρτυρίες. Ο ίδιος την επομένη των εκλογών αυτοανακηρύχθηκε πρόεδρος της Ουκρανίας, κάλεσε σε γενικές απεργίες σε όλη τη χώρα, προσκάλεσε το στρατό να έρθει με το μέρος του και να μην αναχαιτίσει το κίνημα που δημιουργούνταν και ζήτησε από τις περιφέρειες να τον αναγνωρίσουν ως το νόμιμο πρόεδρο. Η όλη κατάσταση είχε δημιουργήσει τεράστια σύγχυση στο εσωτερικό της χώρας αλλά και στο εσωτερικό των υπηρεσιών ασφαλείας. Ο στρατός και η Υπηρεσία Ασφαλείας είχαν διχαστεί μη ξέροντας πως να αντιδράσουν και τελικά άφησαν τις διαδηλώσεις να συνεχιστούν. Η εσωτερική πίεση ήταν τεράστια αλλά και η εξωτερική κατακραυγή καθώς το φιάσκο των ουκρανικών εκλογών είχε συγκεντρώσει παγκόσμιο ενδιαφέρον. Όπως ήταν αναμενόμενο στις 27 Νοεμβρίου ο απεθών πρόεδρος της Ουκρανίας κήρυξε τις εκλογές άκυρες με κοινοβουλευτική πλειοψηφία· το ίδιο έκανε και το Ανώτατο Δικαστήριο διενεργώντας εξεταστική επιτροπή για όλα τα υπάρχοντα στοιχεία που αποκάλυπταν την εκλογική απάτη. Ο

¹⁸⁶Βλέπε Karatnycky 2005, <http://www.global.wisc.edu/peace/readings/supplemental-johnson-orange> : 1-2 (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹⁸⁷Ο Yushchenko είχε αντιληφθεί κατά τη διάρκεια της προεκλογικής του εκστρατείας τις παράνομες πρακτικές των πολιτικών του αντιπάλων προκειμένου να δημιουργήσουν μια αρνητική εικόνα προς το πρόσωπό του. Επί έξι μήνες αποτέλεσε «βορά» των μέσων ενημέρωσης που δεν ενημέρωναν τους ψηφοφόρους για το πρόγραμμα του ενώ παράλληλα μετέδιδαν ψεύτικες ειδήσεις για τον ίδιο χωρίς να τον φιλοξενήσουν ποτέ σε τηλεοπτικές εκπομπές και μη δίνοντάς του την ευκαιρία να απαντήσει στις κριτικές. Το μποϊκοτάζ συνεχίστηκε και με άλλους τρόπους όπως με την παρεμπόδιση προσγείωσης του αεροπλάνου ή το κλείσιμο δρόμων σε περιοχές που είχε προγραμματισμένη πολιτική ομιλία. Η ασφάλειά του, επιπλέον, ανακάλυψε ότι τον παρακολουθούσαν υπεύθυνοι ασφαλείας του κράτους με πλαστές ταυτότητες και εξοπλισμό για τηλεφωνικές υποκλοπές. Το αποκορύφωμα της εκστρατείας εναντίον του σημειώθηκε όταν έπεσε θύμα δηλητηρίασης με διοξίνη που του άφησε σοβαρά σημάδια στο πρόσωπο καθώς και μερική παράλυση. Η απάντηση των αντιπάλων του και των μέσων ενημέρωσης ήταν ότι δηλητηριάστηκε μόνος του για να κατηγορήσει τους αντιπάλους του ή ακόμα και ότι ήταν το αποτέλεσμα αποτυχημένης επέμβασης bottox.

δεύτερος γύρος των εκλογών επαναλήφθηκε στις 26 Δεκεμβρίου κάτω από συνθήκες απόλυτης διαφάνειας και συγκεντρώνοντας πάλι το παγκόσμιο ενδιαφέρον. Η αδικία αποκαταστάθηκε καθώς νίκησε ο Yushchenko με 52% και διαφορά 2,2 εκατομμυρίων ψήφων από τον Yanukovich (44%).

Η «Πορτοκαλί Επανάσταση» ήταν κάτι πολύ περισσότερο από μια απλή αντίδραση του ουκρανικού λαού σε μια κατάφωρη αδικία. Σίγουρα το να βλέπεις να καταλύονται μπροστά στα μάτια σου όλες οι διαδικασίες που καθιστούν τη χώρα σου δημοκρατική και ανεξάρτητη είναι κάτι που ξεσηκώνει το κοινό αίσθημα όμως στη συγκεκριμένη περίπτωση οι διαμαρτυρίες δεν εδράζονταν μόνο σε αυτό. Η νόθευση του εκλογικού αποτελέσματος αποτέλεσε την αφορμή για να εκδηλωθούν όλες οι ανησυχίες και οι δυσαρέσκειες για τη μέχρι τότε πορεία της χώρας αλλά και τη μελλοντική της εξέλιξη. Αρκεί μόνο να εξετάσουμε τι ήταν αυτό που πρέσβευε ο κάθε υποψήφιος και γιατί θεωρήθηκε τόσο απαραίτητο να καταποντιστεί στις εκλογές κάποιος που ομολογουμένως ήταν η προτίμηση της πλειοψηφίας των Ουκρανών.

Η πολιτική πραγματικότητα την οποία αντιμετώπιζε μέχρι τότε η Ουκρανία ήταν απογοητευτική. Από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και μετά η Ουκρανία δεν είχε καταφέρει να «ορθοποδήσει» ως κράτος λόγω ενός προβλήματος με το οποίο ήρθαν αντιμέτωπα πολλά μετά-σοβιετικά κράτη, και η ίδια η Ρωσία κυρίως, τη διαφθορά. Η απότομη μετάβαση σε ένα σύστημα ελεύθερης οικονομίας ήταν αναμενόμενο ότι θα προκαλούσε πολλά προβλήματα καθώς ευνοούσε την εμφάνιση μιας κάστας ανθρώπων που υπήρξαν αρκετά «έξυπνοι» και εκμεταλλεύτηκαν τα «κενά» της κρατικής νομοθεσίας περί ιδιωτικών αγοραπωλησιών καθώς και την υποτίμηση των κρατικών επιχειρήσεων. Επρόκειτο για τους γνωστούς «ολιγάρχες» που κατάφεραν να εδραιωθούν στο εσωτερικό πολλών μετά-σοβιετικών κρατών και να παίξουν σημαντικό ρόλο στην οικονομική πορεία της χώρας.

Η ενδυνάμωση των κάστας των ολιγαρχών και η ανεξέλεγκτη δράση τους στην Ουκρανία συνδέεται κυρίως με τον προεδρεία του L.Kuchma¹⁸⁸ (1994-2005). Επρόκειτο για έναν πρόεδρο του οποίου το όνομα συνδέθηκε με πολιτικά σκάνδαλα πάσης φύσεως¹⁸⁹. Στον εσωτερικό τομέα του κράτους δεν άλλαξε τους παράγοντες εκείνους που ευνοούσαν την άνθηση της διαφθοράς. Τα χρόνια της δεκαετίας του '90 χαρακτηρίζονταν από υψηλό πληθωρισμό που είχε ως επόμενο πολλές διασυννοριακές χρηματοπιστωτικές συναλλαγές να διεξάγονται με σύστημα barter¹⁹⁰ το οποίο μπορούσε να παραποιηθεί πολύ εύκολα υποτιμώντας την ποσότητα των

¹⁸⁸Leonid Danylovich Kuchma: Ουκρανός πολιτικός. Γεννήθηκε το 1938 στην Ε.Σ.Σ.Δ. Είχε πλούσια πολιτική καριέρα αφού διετέλεσε πρωθυπουργός της Ουκρανίας(1992-1993) και πρόεδρος της για δύο θητείες(1994-1999, 1999-2005).

¹⁸⁹Χρηματισμοί, στενοί συνεργάτες που έκαναν ξέπλυμα χρημάτων, πολιτικές χάρες, απαγωγή και δολοφονία δημοσιογράφου που είχε αποφασίσει να ερευνήσει κάποιες “ξεχασμένες” υποθέσεις ήταν λίγα μόνο από τα γεγονότα με τα οποία συνδέθηκε το όνομα του Kuchma. Τα περισσότερα από αυτά ήρθαν στην επιφάνεια όταν ο σωματοφύλακάς του έδωσε στη δημοσιότητα ηχογραφημένες προσωπικές συναντήσεις και τηλεπικοινωνίες του προέδρου. Το σκάνδαλο που ξέσπασε πήρε το όνομα Kuchmagate (λόγω της ομοιότητας με το σκάνδαλο Watergate) και πυροδότησε το κίνημα εναντίον του προέδρου, «Ουκρανία χωρίς τον Kuchma». Βλέπε σχετικά Karatnycky 2005, <http://www.global.wisc.edu/peace/readings/supplemental-johnson-orange> :3 (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹⁹⁰Σύστημα Barter: ανταλλαγή προϊόντων.

εμπορεύσιμων αγαθών. Επιπλέον πολλοί πόροι που εξάγονταν στη Ρωσία για ενεργειακή παραγωγή τελικά κατέληγαν σε μέσο χρηματισμού. Οι μεγάλης κλίμακας ιδιωτικοποιήσεις συνέχιζαν να επιτρέπουν σε κυβερνητικούς και εσωτερικούς παράγοντες να αγοράζουν τις κρατικές επιχειρήσεις σε τιμές ευκαιρίας. Οι χαλβουργίες που είχαν αξία δισεκατομμυρίων δολαρίων αγοράστηκαν σε εξευτελιστικές τιμές, το ίδιο και οι περιφερειακές εταιρείες ενέργειας. Τεράστιες αδυναμίες είχε επίσης και το σύστημα συλλογής φόρων καθώς η κυβέρνηση το χρησιμοποιούσε ως ένα μέσο εξασφάλισης πολιτικών και οικονομικών πλεονεκτημάτων και σαφώς η φοροδιαφυγή ήταν πολύ σύνηθες φαινόμενο¹⁹¹.

Με τον Kuchma στην εξουσία οι ολιγάρχες είχαν το ελεύθερο να δρουν χωρίς πρόβλημα και μάλιστα πολλές φορές διορίζονταν και σε τοπικές κυβερνητικές θέσεις με αντάλλαγμα τη στήριξη προς το πρόσωπό του¹⁹². Στις αρχές του 2000 απέκτησαν τόση πολλή δύναμη που οι «οίκοι» των ολιγαρχών είχαν συμφωνήσει μεταξύ τους σε ποια οικονομικά πεδία θα δραστηριοποιούνταν ο καθένας ουτωςώστε να μην βρίσκονται σε σύγκρουση τα συμφέροντά τους. Το αποκορύφωμα ήρθε και με τη δημιουργία πολιτικών κομμάτων που εκπροσωπούσαν ανοιχτά έναν οίκο και προωθούσαν τις αξιώσεις του στο Κοινοβούλιο¹⁹³. Ο Kuchma φαινόταν να έχει χάσει εντελώς τον έλεγχο έχοντας παραδώσει κυριολεκτικά τη χώρα στα χέρια των ολιγαρχών. Ο λαός αντιλαμβανόταν σε μεγάλο βαθμό την κατάσταση δεδομένων των συνεχών πολιτικών σκανδάλων που έβγαιναν στην επιφάνεια και κυρίως λόγω της συνεχιζόμενης άσχημης οικονομικής κατάστασης της χώρας.

Μέσα σε αυτό το κλίμα έχουμε την εμφάνιση των δύο εν τέλει επικρατέστερων υποψηφίων στις εκλογές του 2004. Από τη μία πλευρά ήταν ο V.Yushchenko ο οποίος είχε πολιτικό παρελθόν καθώς από το 1999 έως το 2001 διετέλεσε πρωθυπουργός της Ουκρανίας, όταν ο Kuchma σε μια απέλπιδα προσπάθεια να αναβαθμίσει την οικονομία της χώρας επέλεξε τον κεντρικό τραπεζίτη της Εθνικής Τράπεζας της Ουκρανίας¹⁹⁴. Η θητεία του στέφθηκε από απόλυτη επιτυχία καθώς κατάφερε μέσα σε μόλις έναν χρόνο να πετύχει οικονομική ανάπτυξη της τάξεως του 6% ενώ μέχρι το 2001 η Ουκρανία είχε ετήσιο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης 9,2%

¹⁹¹Σχετικά με τη διαφθορά επί Kuchma βλέπε Holmes 2001, vol.10: 67-71.

¹⁹²Ο Kuchma εκμεταλλεόταν τη δυνατότητα διορισμού κυβερνητικών υπαλλήλων κατευθείαν από τον πρόεδρο που του έδινε το ουκρανικό Σύνταγμα. Κατά τη διάρκεια της πρώτης θητείας του είχε κάνει πολλές προσπάθειες για αναθεώρηση του Συντάγματος προκειμένου να μειώσει τον αριθμό των βουλευτών και να αποκτήσει ακόμα περισσότερες εξουσίες, βλέπε σχετικά Hartwell 2016: 349-350.

¹⁹³Βλέπε Karatnycky 2005, <http://www.global.wisc.edu/peace/readings/supplemental-johnson-orange> :4 (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹⁹⁴Η Ουκρανία βασιζόταν πάρα πολύ σε χρήματα με τη μορφή επιδοτήσεων που λάμβανε από την Αμερική, πολλές Ευρωπαϊκές χώρες, τον Οργανισμό Ενδυνάμωσης της Δημοκρατίας καθώς και από πολλούς ιδιώτες όπως τον George Soros. Προκειμένου να μη χαθούν τα χρήματα αυτά- αφού είχαν δεχτεί προειδοποιήσεις ότι θα σταματούσαν να τους χρηματοδοτούν αν δεν άλλαζε η οικονομική κατάσταση της χώρας- έπρεπε να γίνει κάποια εξυγίανση στο εσωτερικό. Για παράδειγμα το 1999 το ΔΝΤ είχε αναστείλει τις εκταμιεύσεις του στα πλαίσια ενός διευρυμένου προγράμματος χορήγησης δανείου, ύψους 2,6 δις. Όταν διαπίστωσε ότι την προηγούμενη χρονιά η Εθνική Τράπεζα της Ουκρανίας είχε υπερτιμήσει τα συναλλαγματικά της αποθέματα προκειμένου να πάρει περισσότερα δάνεια. Επιπλέον πολλές εκταμιεύσεις από δάνεια για την ανάπτυξη της αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας και προσαρμογής του γεωργικού τομέα είχαν ανασταλεί λόγω της αδυναμίας της κυβέρνησης να εφαρμόσει μεταρρυθμίσεις. Βλέπε σχετικά OECD 2001: 38-39.

¹⁹⁵. Πραγματοποίησε μια σειρά οικονομικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων που πραγματικά άλλαξαν συνολικά την εικόνα της ουκρανικής κοινωνίας και κατέστησαν τον ίδιο αλλά και την ουκρανική κυβέρνηση εξαιρετικά λαοφιλείς¹⁹⁶. Ενώ αρχικά ο Kuchma σε συνεννόηση με τους ολιγάρχες είχε τοποθετήσει στη θέση αυτή τον Yushchenko, προκειμένου να αναβαθμίσει τους τομείς που οι ίδιοι δραστηριοποιούνταν οικονομικά εξασφαλίζοντας τη συνέχιση των κερδών τους, οι μεταρρυθμίσεις του τραπεζίτη έπληξαν τα μονοπωλιακά συμφέροντα των ολιγαρχών. Η δυσαρέσκειά τους σε συνδυασμό με την ακεραιότητα του χαρακτήρα του κεντρικού τραπεζίτη οδήγησαν στην απόλυσή του το 2001¹⁹⁷. Ο ίδιος μέσα από όλη αυτή τη διαδικασία αλλά και τη γνωριμία με τις προοπτικές ανάπτυξης της χώρας καθώς και με τις δυνάμεις που την κρατούσαν πίσω, είχε μετατραπεί από τεχνοκράτη σε πολιτικό με δυνατή εκλογική βάση, γι' αυτό άλλωστε αποφάσισε να θέσει και υποψηφιότητα.

Από την άλλη πλευρά, ο αντίπαλός του στις εκλογές ο V. Yanukovich ήταν ολιγάρχης της περιοχής του Donetsk Oblast όπου και υπηρέτησε στη θέση του περιφερειάρχη από το 1997 έως το 2002 όταν και ανέλαβε τη θέση του πρωθυπουργού της Ουκρανικής κυβέρνησης. Ως προς το έργο του από την συγκεκριμένη κυβερνητική θέση δεν υπάρχει κάτι άξιο αναφοράς στον τομέα των εσωτερικών μεταρρυθμίσεων οπότε αντιλαμβανόμαστε ότι προφανώς συνέχισε να επιτρέπει την ανεξέλεγκτη δράση των ολιγαρχών -όντας ένας από αυτούς- και γι' αυτό το λόγο ο Kuchma τον έχρισε διάδοχό του και τον στήριξε στις εκλογές του 2004 για πρόεδρο της χώρας.

Μέχρι τώρα έχουμε εξετάσει δύο πτυχές που δικαιολογούν το ξέσπασμα της «Πορτοκαλί Επανάστασης» που είναι σαφώς η κατάφωρη αδικία που συντελέστηκε καθώς και το ότι έγινε σε βάρος ενός υποψηφίου που πραγματικά είχε ήδη αποδείξει στον ουκρανικό λαό τις ικανότητες του και την πρόθεσή του να αναβαθμίσει τη χώρα. Όμως υπάρχει και μια τρίτη και ίσως σημαντικότερη πτυχή που δικαιολογεί την κοινωνική κινητοποίηση, αυτή των πολλαπλών εθνικών ταυτοτήτων. Όπως είδαμε και στην αρχή του κεφαλαίου ο ουκρανικός λαός χωριζόταν σε αυτούς που ένιωθαν καθαρά Ρώσοι, σε αυτούς που ένιωθαν Ουκρανοί και σε εκείνους που μοιράζονταν ανάμεσα στις δύο ταυτότητες πιστεύοντας ότι η μία εσωκλείει την άλλη. Κάτι τέτοιο συνέβαινε στην Ουκρανία από την πτώση της Ε.Σ.Σ.Δ. και μετά.

Οι περιοχές από τις οποίες αναδύθηκαν οι ολιγάρχες ήταν -στην πλειοψηφία τους- ανατολικές επαρχίες που ανήκαν ιστορικά στα εδάφη της Ρωσικής Αυτοκρατορίας

¹⁹⁵Βλέπε Karatnycky 2005, <http://www.global.wisc.edu/peace/readings/supplemental-johnson-orange> :4 (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹⁹⁶Ο ίδιος όταν ανέλαβε τη θέση του πρωθυπουργού δήλωσε: «Δεν φοβάμαι κανέναν και τίποτα». Πραγματοποίησε μια σειρά μεταρρυθμίσεων όπως: αποπλήρωσε εκατομμύρια δολάρια του ουκρανικού χρέους μέσω περικοπών των δαπανών και βελτιώνοντας το επενδυτικό περιβάλλον που υπήρχε στη χώρα και χρησιμοποίησε έσοδα από την ενέργεια για να πληρώσει τους καθυστερημένους μισθούς και συντάξεις των δημοσίων υπαλλήλων. Το κυριότερο είναι ότι αποκατέστησε την εμπιστοσύνη προς το κράτος και δημιούργησε σχέση επικοινωνίας. Βλέπε “Yushchenko Victor”, <https://www.encyclopedia.com/books/culture-magazines/yushchenko-viktor> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

¹⁹⁷Κύρια αιτία αποτέλεσε η προσπάθεια του Yushchenko και της συνεργατίδας του Tymoshenko να σπάσουν το μονοπώλιο του ενεργειακού τομέα.

και οι κάτοικοί τους εξακολουθούσαν να έχουν έναν ιδιαίτερο δεσμό με τη Ρωσία¹⁹⁸. Οι ολιγάρχες σαφώς προωθούσαν τα προσωπικά τους συμφέροντα αλλά είχαν μια ιδιαίτερη ευαισθησία σε ό,τι τους έφερνε πιο κοντά στη ρωσική τους ταυτότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η στενή συνεργασία του Kuchma (του πλέον μεγαλύτερου εκπροσώπου των ολιγαρχών) με το Κρεμλίνο και η σχέση του με τον Putin¹⁹⁹. Για το Κρεμλίνο αποτελούσε ευτύχημα το να μπορεί να «κατευθύνει» τον πρόεδρο του πιο σημαντικού-σε όλα τα επίπεδα- για τη Ρωσία γειτονικού κράτους. Το κυριότερο ήταν πως η βάση αυτής της σχέσης, από μεριάς Ρωσίας, δεν βρισκόταν μόνο σε παράγοντες, όπως πολιτικά/οικονομικά οφέλη αλλά στηριζόταν σε κάτι πιο βαθύ, στην εθνική συνείδηση και το αίσθημα του «συνανήκειν». Η Ρωσία στήριξε πολύ τον Kuchma αλλά και τον επιθυμητό διάδοχό του, Yanukovich, στις εκλογές²⁰⁰. Ο φιλορώσος υποψήφιος όπως ήταν αναμενόμενο έλαβε πολύ υψηλά ποσοστά από τις ανατολικές επαρχίες, απ' όπου καταγόταν και ο ίδιος, και όπου υπήρχε μεγάλη επιθυμία σύμπλευσης των δύο χωρών²⁰¹.

Στον αντίποδα βρισκόταν ο Yushchenko, ο οποίος είχε μια καθαρά φιλοδυτική, καπιταλιστική πολιτική. Αξιοποιώντας τα επιδόματα της Ευρώπης έκανε αποφασιστικές αλλαγές στο εσωτερικό της χώρας. Η προεκλογική του εκστρατεία είχε ως βάση τον εκδυτικισμό της Ουκρανίας μέσω της εισόδου της σε Διεθνείς Οργανισμούς και φυσικά την υπογραφή, αρχικά, Συνθήκης Συνεργασίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση και κατόπιν την πλήρη ένταξή της. Ήταν σαφές ότι η εκλογή του δεν θα εξυπηρετούσε την εφαρμογή των στόχων τη ρωσικής εξωτερικής πολιτικής και θα αποξένωνε τους δύο λαούς. Παρ' όλα αυτά η πολιτική του Yushchenko βρήκε μεγάλη ανταπόκριση κυρίως στους πολίτες που υποστήριζαν την καθαρά ουκρανική ταυτότητα τόσο σε μετριοπαθή όσο και σε ακραία εθνικιστικό βαθμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα ποσοστά του Yushchenko που ήταν σχετικά υψηλά στην κεντρική Ουκρανία και βρίσκονταν στα ύψη στο δυτικό της κομμάτι που ανέκαθεν δεν είχε φιλορωσικά αισθήματα²⁰².

¹⁹⁸Επρόκειτο κυρίως για τα βιομηχανικά κέντρα του Kharkov, Donetsk, Dnepropetrovsk καθώς και για την περιφέρεια της Κριμαϊκής και της Οδησσού. Οι πόλεις αυτές παρήγαγαν το 80% του ΑΕΠ της χώρας και είχαν ιδιαίτερους δεσμούς με το ρωσικό παρελθόν τους. Βλέπε Καραγιάνης 2010: 195.

¹⁹⁹Ο Putin για τους ολιγάρχες της Ουκρανίας, προωθούσε την πραγμάτωση μιας ιδανικής σχέσης μεταξύ των δύο χωρών. Ήταν τόσο στενές οι σχέσεις τους που σύμφωνα με συζητήσεις που κατέγραψε η ουκρανική KGB ο Putin πριν τις ρωσικές εκλογές του 2000 ζήτησε από τον Kuchma να χρηματοδοτήσει το κόμμα του, πράγμα και το οποίο έγινε με χρήματα της κρατικής εταιρείας φυσικού αερίου Naftogaz, όταν ο ίδιος ο Ουκρανός πρόεδρος ζήτησε την απόσυρση 56 εκατομμυρίων δολαρίων από την Τράπεζα της Ουκρανίας και την Τράπεζα Εισαγωγών-Εξαγωγών και τα μετέφερε στο Ρώσο πρόεδρο.

²⁰⁰Κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας του Yanukovich ο Putin τον στήριξε πολύ ενεργά παραχωρώντας συνεντεύξεις και εμφανιζόμενος σε επίσημες εκδηλώσεις. Επιπλέον οι σύμβουλοι του Κρεμλίνου διηύθυναν την προεκλογική του καμπάνια και η Ρωσία στήριξε οικονομικά τον Ουκρανό υποψήφιο με αρκετά εκατομμύρια δολάρια. Βλέπε Karatnyscy 2005, <http://www.global.wisc.edu/peace/readings/supplemental-johnson-orange> : 9 (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²⁰¹Ενδεικτικά, οι περιοχές που αναφέρθηκαν στην παραπομπή 41 εμφάνισαν στήριξη από 50% και άνω για τον Yanukovich.

²⁰²Ενώ η κεντρική Ουκρανία ήταν εξαιρετικά μετριοπαθής και προς τους δύο υποψηφίους το ανατολικό και το δυτικό άκρο ήταν φανατικοί υποστηρικτές του Yanukovich και του Yushchenko αντίστοιχα. Όπως οι ανατολικές επαρχίες στήριζαν την προτίμησή τους και την εθνική τους

Η ρωσική εξωτερική πολιτική προσπάθησε να δείξει τη δυναμική της στηρίζοντας με κάθε μέσο εκείνον τον υποψήφιο που θα της επέτρεπε να συνεχίσει να βρίσκεται κοντά σε ένα κράτος-κλειδί για την εξωτερική της πολιτική αλλά και για την ίδια της την πολιτιστική υπόσταση. Παρά την -ομολογουμένως- αδιαμφισβήτητη εμπλοκή της στις ουκρανικές εκλογές και τις ακραίες πρακτικές που της αποδίδονται ότι χρησιμοποίησε²⁰³ δεν κατάφερε να επιτύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα. Η «Πορτοκαλί Επανάσταση» και το τελικό αποτέλεσμα των εκλογών «ήταν ένα σοκ και ένα «χαστούκι» στο πρόσωπο του Putin που είχε στοιχηματίσει την προσωπική του φήμη στη νίκη του φιλορώσου υποψηφίου»²⁰⁴. Η Ρωσία δε θέλησε να υιοθετήσει κάποια εχθρική στάση απέναντι στη Δύση που κατάφερε να της «αποσπάσει» επί της ουσίας την Ουκρανία μολονότι δεν έλειψαν κάποια καυστικά σχόλια από τον Putin για τη συνταγματικότητα ή όχι της «Πορτοκαλί Επανάστασης»²⁰⁵, για το ρόλο κάποιων Μ.Κ.Ο. στο εσωτερικό της Ουκρανίας που χρηματοδοτούνταν από ξένες κυβερνήσεις²⁰⁶ καθώς και χαρακτηρισμοί για τις Η.Π.Α.²⁰⁷.

Την ίδια στάση κράτησε και η Αμερική αλλά και η Ευρώπη σχολιάζοντας μόνο πως ήταν ιδιαίτερα ευχαριστημένοι που στην Ουκρανία έδειχναν να έχουν ευδοκιμήσει οι δημοκρατικές αξίες και ότι θα βοηθούσαν με κάθε τρόπο την Ουκρανία να

ταυτότητα σε ιστορικούς παράγοντες έτσι και το δυτικό κομμάτι χαρακτηριζόταν από μια πλήρη αποστροφή για το οτιδήποτε ρωσικό, μαχόταν ενάντια στην επεκτατική ρωσική εξωτερική πολιτική και αναζητούσε σωτήρες στη Δύση. Ιστορικά το δυτικό κομμάτι, γνωστό ως Halitchina, με επίκεντρο τις επαρχίες Lvov, Bukovina, Transcarpathia και Ternopol εντάχθηκε στο σύγχρονο ουκρανικό κράτος διά της βίας το 1939. Μάλιστα στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο υποδέχθηκαν τα ναζιστικά στρατεύματα ως απελευθερωτές και πολέμησαν μαζί τους μέχρι το 1944. Αργότερα, μερικές ακραίες ομάδες, με αρχηγό τον Stepan Bandera, οργάνωσαν αντίσταση ενάντια στη σοβιετική «κατοχή». Μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης-και με την ανοχή της ουκρανικής κυβέρνησης- σε πολλές δυτικές πόλεις υψώθηκαν αγάλματα του Bandera. «Οι πληθυσμοί αυτοί εκφράζουν έναν ακραίο ουκρανικό εθνικισμό, διακρινόμενο από έντονες αποσχιστικές τάσεις σε περίπτωση επανεπικράτησης εκείνων των δυνάμεων που θα επεδίωκαν μια ρωσό-ουκρανική επανένωση. Από άποψη εξωτερικής πολιτικής, οι συγκεκριμένοι πληθυσμοί απηχούν την πλέον φιλοαμερικανική, φιλονατοϊκή πτέρυγα του ουκρανικού πολιτικού φάσματος», παρατίθεται στο Καραγιάννης 2010: 194.

²⁰³Ο Yushchenko από τη μεριά του χρέωσε ό,τι του συνέβη στη Ρωσία καθώς δήλωσε: «Κάθε πολιτικός αυτής της χώρας και των γειτονικών που στρέφεται στη Δύση αντιμετωπίζει κίνδυνο...Η δηλητηρίασή μου συνέβη ακριβώς επειδή είχα αρχίσει να κάνω βήματα προς την Ευρωπαϊκή Ένωση. Έχουμε ένα γείτονα που δεν του αρέσει καθόλου όταν γίνεται αυτό», παρατίθεται στο Sengupta 2015, www.independent.co.uk/news/people/viktor-yushchenko-every-politician-in-ukraine-who-turns-to-the-west-is-in-danger-a6694311.html (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²⁰⁴Παρατίθεται στο Larson & Shevchenko 2014: 273.

²⁰⁵« Ένα επίσημο κόμμα δεν μπορεί να αποκλειστεί με αντισυνταγματικά μέσα, αλλιώς και οι υπόλοιποι κάτοικοι της περιοχής μπορούν να πουν: "Γιατί δεν κάνουμε κάτι ενάντια στο Σύνταγμα;"», παρατίθεται στο Steele 2005, <https://www.theguardian.com/world/2005/sep/06/russia.jonathansteele> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²⁰⁶Ο Putin σχολίασε πολλές φορές την ύπαρξη κάποιων ομάδων προάσπισης της δημοκρατίας από τις Η.Π.Α. που έπαιξαν τεράστιο ρόλο στην οργάνωση των διαδηλώσεων, βλέπε "U.S. Played Big Role in Ukraine's Orange Revolution" 2005, <http://truth-out.org/archive/component/k2/item/52912:us-played-big-role-in-ukraines-orange-revolution> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²⁰⁷Η ύπαρξη των Μ.Κ.Ο. οδήγησε τον Putin να παραπονεθεί για έλλειψη σεβασμού και να δηλώσει: « οι Η.Π.Α. είναι σαν ένας αυστηρός θεός που φοράει ένα σκληρό κράνος και εκπαιδεύει τους άλλους πως να ζήσουν τη ζωή τους», παρατίθεται στο Larson & Shevchenko 2014: 273.

παραμένει σε αυτές²⁰⁸. Δεν σχολίασαν καθόλου τις αποδείξεις περί εμπλοκής της Ρωσίας και ούτε υιοθέτησαν κάποια εμφανή εχθρική πολιτική απέναντί της. Παρ' όλα αυτά η ένταση στις σχέσεις μεταξύ Δύσης και Ρωσίας έδειχνε να μεγαλώνει- σε παρασκηνιακό τουλάχιστον επίπεδο- περιμένοντας η μία την επόμενη κίνηση της άλλης στο παιχνίδι επικράτησης στην σημαντική-για διαφορετικούς λόγους- και για τις δύο Ουκρανία. Η δυσαρέσκεια της Ρωσίας απέναντι στις φιλοδυτικές κινήσεις της Ουκρανίας και στην επίδραση που είχε η «Πορτοκαλί Επανάσταση» σε άλλες χώρες δεν άργησε να φανεί όπως θα δούμε στο επόμενο έντονο επεισόδιο που θα εξετάσουμε.

3.2.2 Ενεργειακές κρίσεις

Η «Πορτοκαλί Επανάσταση» ήταν η αρχή ενός «κυκεώνα» δράσεων που απομάκρυναν σιγά-σιγά τη Ρωσία από το όραμα της επανεπικράτησης στον πρώην ενωμένο σοβιετικό χώρο²⁰⁹. Το σχέδιο εθνικής ασφαλείας που είχε εκπονηθεί αμέσως μετά την εκλογή Putin το 2000 έμοιαζε προφητικό καθώς είχε ταυτοποιήσει ως μελλοντικές απειλές τη δημιουργία ξένων στρατιωτικών βάσεων κοντά στα σύνορά του, την αποδυνάμωση της Κ.Α.Κ. και κατ'επέκταση την αποδυνάμωση της θέσης επιρροής που είχε η Ρωσία²¹⁰. Η αντίδραση της Ρωσίας ξεκίνησε με κάποιες κινήσεις διαμαρτυρίας καταγγέλλοντας πως η νέα κυβέρνηση της Ουκρανίας δρούσε εχθρικά απέναντι στους υποστηρικτές του παλαιού- φιλορωσικού- καθεστώτος, στους οποίους και η Ρωσία προσέφερε προστασία μέσω της απόδοσης ρωσικής υπηκοότητας, και κορυφώθηκε με την παύση της ενεργειακής τροφοδότησης της Ουκρανίας που ερμηνεύτηκε ως η κορυφαία απάντηση της Ρωσίας απέναντι στις επίδοξες ουκρανικές μεταρρυθμίσεις.

Το γεγονός της παύσης της ενεργειακής τροφοδοσίας της Ουκρανίας δεν πρέπει να ερμηνευτεί μόνο ως μια αντίδραση της Ρωσίας προς τα τεκταινόμενα καθώς αντανακλά τη γενικότερη δυναμική του ενεργειακού τομέα και του ρόλου που κατείχε στη ρωσική εξωτερική πολιτική. Ο ενεργειακός τομέας δεν αποτελούσε μονάχα το μέσο πραγμάτωσης των στόχων της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής αλλά

²⁰⁸Βλέπε σχετικά Fraser 2006, <https://www.uvic.ca/research/centres/globalstudies/assets/docs/publications/Taking-Ukraine-Seriously-5-3-Dec-06> : 1-21 (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²⁰⁹Η «Πορτοκαλί Επανάσταση» αποτέλεσε το εναρκτήριο λάκτισμα για το ξέσπασμα αντίστοιχων επαναστάσεων στο Κιργιστάν και στο Ουζμπεκιστάν το 2005. Η Ρωσία αντιμετώπιζε όλες αυτές τις ενέργειες ως ένα αποτέλεσμα «δυτικού πραξικοπήματος» και ανέπτυξε μια αμυντική πολιτική ειδικά απέναντι στην Ουκρανία που έμοιαζε να κάνει άλματα προς τη Δύση (η Ουκρανία ήθελε να γίνει μέλος του Π.Ο.Ε., της Ε.Ε., του ΝΑΤΟ αλλά επίσης έθεσε ξανά σε λειτουργία την GUAM-περιφερειακή συμμαχία Γεωργίας, Ουκρανίας, Αζερμπαϊτζάν και Μολδαβίας με αντιρωσικά αισθήματα- ενώ παράλληλα δημιούργησε την «Ένωση Δημοκρατικής Επιλογής» μαζί με τη Γεωργία, Λιθουανία, Λεττονία, Εσθονία, Ρουμανία, Μολδαβία, Σλοβενία και την Π.Γ.Δ.Μ. για την εξάπλωση των δημοκρατικών αρχών στη περιοχή). Βλέπε Fraser 2006, <https://www.uvic.ca/research/centres/globalstudies/assets/docs/publications/Taking-Ukraine-Seriously-5-3-Dec-06> : 11-12 (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²¹⁰Βλέπε Fraser 2006, <https://www.uvic.ca/research/centres/globalstudies/assets/docs/publications/Taking-Ukraine-Seriously-5-3-Dec-06> : 12-13 (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

και το διαμορφωτή της²¹¹. Βέβαια, η Ρωσία ποτέ δεν παραδέχθηκε τη χρήση του ενεργειακού τομέα ως μέσου επίτευξης πολιτικών στόχων και πάντα προέβαλε κάποιους πρακτικούς λόγους για τυχόν διακοπές ενεργειακής τροφοδότησης. Το ίδιο συνέβη και στην περίπτωση δύο ενεργειακών διακοπών τροφοδοσίας της Ουκρανίας από πλευράς Ρωσίας που έλαβαν χώρα το 2006 και το 2009.

Στα τέλη του 2005 η Gazprom προέβαλε αξιώσεις για σχεδόν πενταπλασιασμό της τιμής με την οποία τιμολογούνταν οι ουκρανικές εισαγωγές φυσικού αερίου, ζητώντας επί της ουσίας 230\$/1000m³ αντί για 50\$/1000m³ που ήταν η μέχρι τότε τιμολόγηση. Επιπλέον ζητούσε η καταβολή των χρημάτων να γίνεται σε ρευστό και όχι με μορφή barter όπως γινόταν από το 2003 και μετά. Οι συγκεκριμένες απαιτήσεις, σύμφωνα με τη ρωσική πλευρά, στηρίζονταν σε μια σειρά λόγων οικονομικής φύσεως όπως ήταν η συνεχής ύπαρξη χρεών και η μη αποτελεσματική αποπληρωμή τους από την Ουκρανία, το γεγονός ότι το Τουρκμενιστάν είχε ζητήσει αύξηση τιμών τόσο από τη Ρωσία όσο και από την Ουκρανία- οπότε η Ρωσία έπρεπε να αναπροσαρμόσει τις τιμές της-, το επεισόδιο με τα 7,8 Bcm που η Gazprom είχε «αποθηκεύσει» σε δεξαμενές στο ουκρανικό έδαφος και τα οποία «εξαφανίστηκαν» καθώς και οι αξιώσεις της Ουκρανίας να λαμβάνει ως χώρα-διαμετακομιστής φυσικού αερίου στην Ευρώπη πληρωμή ευρωπαϊκών προδιαγραφών (η Ρωσία συμφώνησε αλλά με την προϋπόθεση να δεχτεί και χρέωση ευρωπαϊκών προδιαγραφών η Ουκρανία για το εισαγόμενο φυσικό αέριο)²¹².

Η απάντηση της Ουκρανίας ήταν καθαρά αρνητική σε μια τόσο παράλογη ανατίμηση ζητώντας και χρονικό περιθώριο αλλά και μια σταθεροποίηση της τιμής στα 80\$/1000m³. Παράλληλα δεν είχε άλλη εναλλακτική καθώς η δεύτερή της πηγή εισαγωγής φυσικού αερίου, το Τουρκμενιστάν είχε συνάψει συμφωνία με τη Ρωσία για εισαγωγή τεράστιας ποσότητας φυσικού αερίου που δεν άφηνε σχεδόν τίποτε για την Ουκρανία. Η Ρωσία, γνωρίζοντας πως η Ουκρανία δεν είχε άλλη εναλλακτική, προσφέρθηκε να χορηγήσει επιπλέον δάνεια προκειμένου η χώρα να ανταποκριθεί στις νέες τιμολογήσεις καθώς και να θεσπίσει μια περίοδο «προσαρμογής» στις νέες τιμές. Ούτε αυτή η πρόταση έγινε δεκτή οδηγώντας στην πλήρη διακοπή της τροφοδοσίας την 1η Ιανουαρίου του 2006.

Η διακοπή αυτή είχε ως συνέπεια η Ουκρανία να υπεξαιρέσει τις ποσότητες του φυσικού αερίου που προορίζονταν για την Ευρώπη και σαφώς να δημιουργηθούν τεράστια προβλήματα σε πάρα πολλές χώρες. Οι πιέσεις που δεχόταν η Ουκρανία από τη Ρωσία καθώς και η επίγνωση ότι δεν μπορούσε να συνεχιστεί αυτή η κατάσταση οδήγησαν σε συμφωνία μεταξύ της Gazprom και της Naftogaz και σε αποκατάσταση της τροφοδοσίας στις 4 Ιανουαρίου. Η συμφωνία που υπογράφηκε

²¹¹Μια χώρα που κατέχει το 1/3 των παγκόσμιων αποθεμάτων φυσικού αερίου και το 1/15 του πετρελαίου, που εξάγει περίπου το 65% των ενεργειακών της πόρων στην Ευρώπη και καλύπτει από 66% και άνω των ενεργειακών αναγκών των πρώην σοβιετικών χωρών αντιλαμβανόμεστε ότι μπορεί να δομήσει μια εξωτερική πολιτική με αξιώσεις και στόχους ανάλογους του βαθμού εξάρτησης των άλλων χωρών από αυτήν. Βλέπε Eurostat 2017, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_production_and_imports (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²¹²Για τα οικονομικά αίτια της ενεργειακής κρίσης του 2006 καθώς και για τις απαιτήσεις της ρωσικής πλευράς βλέπε Stern 2006, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/01/Jan2006-RussiaUkraineGasCrisis-JonathanStern> : 8-9 (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

τελικά υπαγόρευε διπλασιασμό της τιμής που θα πλήρωνε η Ουκρανία για το ρωσικό φυσικό αέριο, που σε βάθος πέντε χρόνων θα άγγιζε τα επίπεδα των παγκόσμιων τιμών, καθώς και σαφή χάρτη των εισαγωγών φυσικού αερίου που θα έκανε η Ουκρανία από άλλες χώρες και το πώς θα το αξιολογούσε ²¹³.

Η παντελής διακοπή της ενεργειακής τροφοδοσίας ήταν ένα πρωτόγνωρο φαινόμενο που κατέδειξε την αδιαμφισβήτητη δύναμη που έχει στα χέρια της η Ρωσία²¹⁴. Προκάλεσε παγκόσμια αναταραχή και, το σημαντικότερο, ζημίωσε πάρα πολύ την εικόνα της Ρωσίας ως αξιόπιστος πάροχος φυσικού αερίου σε άλλες χώρες. Στον αντίποδα βρισκόταν βέβαια η επίτευξη της συμφωνίας με την Ουκρανία αλλά τα οικονομικά οφέλη εξ αρχής ήταν αμελητέα²¹⁵ μπροστά σε εκείνα που εξασφάλιζε η Ρωσία από τους Ευρωπαίους καταναλωτές (πόσο μάλλον μετά τις υποχωρήσεις για την υπογραφή της συμφωνίας). Οι λόγοι για τους οποίους προέβη σε αυτή την πράξη ήταν καθαρά πολιτικοί και είχαν ως στόχο την επαναπροσέγγιση της ζωτικής σημασίας για την ρωσική εξωτερική πολιτική Ουκρανίας, μετά και από το αποτέλεσμα των εκλογών του 2005²¹⁶.

²¹³Βλέπε αναλυτικά Stern 2006, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/01/Jan2006-RussiaUkraineGasCrisis-JonathanStern> : 9-10 (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²¹⁴«Για την ακρίβεια η Ρωσία είχε ανακαλύψει από πολύ νωρίς ότι η τρωτότητα της Ουκρανίας σε απειλές διακοπής, ή στην πραγματική διακοπή καυσίμων, την καθιστούσε περισσότερο εφεκτική στις ρωσικές πιέσεις κατά την διαπραγμάτευση διαφόρων πολιτικών και στρατιωτικών προβλημάτων», Παρατίθεται στο Smolansky 1995: 68.

²¹⁵Για την ακρίβεια η Gazprom επέβαλε μονάχα ελάχιστα χαμηλότερες χρεώσεις στα πρώην σοβιετικά κράτη και μάλιστα στα περισσότερα απ' αυτά υπήρχε προοπτική περαιτέρω αύξησης. Τα κέρδη σίγουρα είχαν μια αυξητική πορεία αλλά δεν υπήρχε περίπτωση να αγγίξουν τα επίπεδα των δυτικό-ευρωπαϊκών αγορών και των τεράστιων ποσοτήτων που κατανάλωναν. Η οικονομική αποτελεσματικότητα της Gazprom τέθηκε εν αμφιβόλω καθώς σχολιάστηκε έντονα η κερδοφορία της επιχειρηματικής της δράσης στο εγγύς εξωτερικό της Ρωσίας. Η απάντηση μπορούσε να αναζητηθεί μόνο στον πολιτικό τομέα για χάρη του οποίου η Ρωσία ήταν πρόθυμη να υφίσταται οικονομικές ζημιές.

²¹⁶Πρόκειται για τη διαπίστωση στην οποία συνοψίζεται όλος ο τρόπος δράσης της ενεργειακής πολιτικής της Ρωσίας. Κατά πρώτον είναι σαφές ότι ο ενεργειακός τομέας είχε μετατραπεί σε βασικό τομέα της εξωτερικής πολιτικής της χώρας στον οποίο και αντανάκλωνταν η συνολική στάση της απέναντι στις άλλες χώρες (για την ακρίβεια το Κρεμλίνο είχε επιβάλει την ευθυγράμμιση των ρωσικών ενεργειακών επιχειρήσεων με τους στόχους της εξωτερικής πολιτικής). Για τη ρωσική πολιτική ηγεσία ο σύγχρονος πλέον ευρωπαϊκός χώρος διακρινόταν στην «παλιά» και τη «νέα» Ευρώπη (πρώην σοβιετικά κράτη). Η «παλιά» Ευρώπη ήταν ένας γερά δομημένος κόσμος με δική του κουλτούρα και ο μόνος τρόπος με τον οποίο θα μπορούσε η Ρωσία να εισχωρήσει σε αυτόν ήταν μέσω του ενεργειακού εμπορίου. Κατάφερε να γίνει ο σημαντικότερος εισαγωγέας ενέργειας σε αυτή, εκμεταλλευόμενη τις συνεχώς αναπτυσσόμενες αγορές της και να δημιουργήσει μια μορφή εξάρτησης των χωρών αυτών από τη ρωσική ενέργεια. Η Ρωσία αναβαθμίστηκε οικονομικά κατά πολύ, απέκτησε την εικόνα ενός υπεύθυνου κράτους αλλά και μια κάποια πολιτική/διαπραγματευτική δύναμη στον παραδοσιακό ευρωπαϊκό χώρο. Εκτός όμως από την ισχυρή οικονομία που έπρεπε να δομήσει για να επιβιώσει στο παγκόσμιο σύστημα είδαμε ότι είχε και ως στόχο την σύμπλευση με τις αδελφές-Σλαβικές χώρες προκειμένου να εφαρμόσει τους στόχους της εξωτερικής της πολιτικής. Σαφώς ο «Δούρειος ίππος» ήταν και πάλι το ενεργειακό εμπόριο μόνο που η πρόσβαση ήταν πολύ πιο εύκολη σε νέες χώρες με αδύναμο οικονομικό τομέα και, κυρίως, σε αναζήτηση πολιτισμικής ταυτότητας. Η Ρωσία δραστηριοποιήθηκε και εκεί ενεργειακά παρά τα συγκρατημένα επίπεδα κερδών καθώς το κύριο διακύβευμα δεν ήταν η αποκόμιση οικονομικών οφελών αλλά η επανεδραίωση της ρωσικής επιρροής. Χρησιμοποίησε, δηλαδή, την ενέργεια ως μέσο εδραίωσής της σαν ένας δυνατός οικονομικά εταίρος στην «παλαιά»

Σχεδόν ένα χρόνο μετά την «Πορτοκαλί Επανάσταση» που αποτέλεσε σοβαρή επιπλοκή στις σχέσεις της Ρωσίας με ένα λαό με τον οποίο συνδεόταν ανέκαθεν, που κατέδειξε τη μειωμένη δυναμική της στον πρώην σοβιετικό χώρο και που έθεσε εν αμφιβόλω την παραδοσιακή ενότητα του ορθόδοξου σλαβικού κόσμου, η Ρωσία θέλησε να αντιστρέψει το άσχημο κλίμα στις σχέσεις της με την Ουκρανία και να ανακόψει τα βήματα της τελευταίας προς τον ευρωπαϊκό κόσμο. Μπορούμε να πούμε ότι ήταν μια πολιτική προσπάθεια «συνετισμού» της Ουκρανίας.

Πράγματι ο «συνετισμός» αυτός επετεύχθη αν λάβουμε υπόψη μας πως ένας μεγάλος αριθμός των Ουκρανών που είχαν δηλώσει στις εκλογές του 2004 την επιθυμία τους να «ανεξαρτητοποιηθούν» από τη Ρωσία -την οποία είχαν ταυτίσει με το παρελθόν, τη διαφθορά και τη στασιμότητα- και να ακολουθήσουν την αναπτυσσόμενη και δημοκρατική Δύση, συνταράχτηκε από την παύση της τροφοδοσίας και στις βουλευτικές εκλογές του 2006 έδειξε την μειωμένη προτίμησή του στον «πορτοκαλί συνασπισμό». Ο ουκρανικός λαός θεώρησε ότι οι χειρισμοί του Yushchenko είχαν εξαγριώσει τη Ρωσία και γι'αυτό προτίμησαν να δώσουν τη στήριξή τους σε κάποιον που μπορούσε να εξομαλύνει τις σχέσεις μαζί της. Έτσι, στη θέση του πρωθυπουργού βρέθηκε ο Yanukovitch ο οποίος, αν μη τι άλλο, μπορούσε να εγγυηθεί τη μη επανάληψη ανάλογης κρίσης. Σαφώς γίνεται αντιληπτό ότι η μη επανάληψη της κρίσης δεν οφειλόταν μόνο στην ύπαρξη ενός πιο αγαπητού στη Ρωσία προσώπου αλλά κυρίως στο ότι αυτό το πρόσωπο θα έκανε ό,τι μπορούσε από τη θέση που κατείχε ουτωςώστε να ανακόψει τη φιλοδυτική πορεία της Ουκρανίας²¹⁷. Πράγματι ο Yanukovitch κατάφερε να επαναφέρει, σε ένα βαθμό, την Ουκρανία στα παλαιά επίπεδα πολιτικής εξάρτησης από τη Ρωσία με το πρόσχημα της ενεργειακής εξάρτησης και να αποκαταστήσει τη νηνεμία στις σχέσεις τους²¹⁷. επισφαλή βέβαια νηνεμία αφού εδραζόταν στο κατά πόσο η Ουκρανία θα συνέχιζε την σύμπλευσή της με τον σλαβικό κόσμο.

Η Ρωσία μετά την πρώτη αυτή ενεργειακή κρίση φαινόταν ευχαριστημένη και δικαιωμένη για την στάση που είχε κρατήσει απέναντι στην Ουκρανία χρησιμοποιώντας την ενεργειακή της εξάρτηση για να τη φέρει –έστω και με έναν ομολογουμένως βίαιο τρόπο- πάλι κοντά της. Οι υπόλοιποι παρατηρητές σαφώς ερμήνευσαν με τον ίδιο τρόπο τα κίνητρα της Ρωσίας όμως δεν μπορούσαν να επέμβουν γιατί όσο και αν ήταν εμφανής ο στόχος δεν μπορούσαν να προσάψουν στη

Ευρώπη και σαν ένας δυνατός ηγέτης στη «νέα» Ευρώπη. Κατάφερε να δημιουργήσει τεράστια εξάρτηση στις περισσότερες χώρες του ανατολικού μπλοκ από τις ρωσικές εισαγωγές ενέργειας που τους ήταν απαραίτητες είτε για να συντηρήσουν την χαμηλού, ακόμα, επιπέδου βιομηχανία τους είτε για να καταφέρουν να επιβιώσουν οικονομικά μέσω του ρόλου τους ως διαμετακομιστές. Η ύπαρξη αυτών των χωρών συνδέθηκε άμεσα με την υπακοή στα ρωσικά προστάγματα. Χαρακτηριστική είναι η ενεργειακή/πολιτική στάση της Ρωσίας απέναντι σε πρώην σοβιετικές χώρες με σαφή πλέον ευρωπαϊκό προσανατολισμό όπως η Γεωργία, η Μολδαβία, οι Βαλτικές χώρες και η Πολωνία που κλήθηκαν να πληρώσουν αρκετά υψηλές τιμές για τους ρωσικούς πόρους σε αντίθεση με φιλορωσικές περιοχές όπως η Υπερδνειστερία και η Αμπχαζία με τη Ν.Οσσετία που έχαιραν δωρεάν φυσικού αερίου λόγω της στήριξής τους στην πραγμάτωση του ρωσικού οράματος σύμπλευσης των Σλαβικών λαών.

²¹⁷Ο Yanukovitch αμέσως μετά την τοποθέτησή του στη θέση του πρωθυπουργού διαβεβαίωσε τους Ουκρανούς ότι θα εγγυόταν ο ίδιος τη μη επανάληψη παρόμοιας κρίσης, προς τήρηση αυτής της υπόσχεσής του άλλωστε δήλωσε λίγο αργότερα στο NATO ότι δεν υπάρχει επαρκής λαϊκή υποστήριξη για τη συμμετοχή της χώρας του στη συμμαχία.

Ρωσία κατηγορίες περί πολιτικής χειραγώγησης και ανάμιξης στα εσωτερικά της Ουκρανίας εφόσον η τελική συμφωνία που υπέγραψαν και οι δύο πλευρές ήταν οικονομικής φύσεως και δεν προέβλεπε πολιτικές παραχωρήσεις. Η τακτική αυτή της Ρωσίας σχολιάστηκε από τις Η.Π.Α.²¹⁸ αλλά σχεδόν καθόλου από την Ευρώπη προφανώς λόγω της συνειδητοποίησης και της δικής της ενεργειακής εξάρτησης από τη Ρωσία²¹⁹. Η Ρωσία είχε επιτύχει να ανακτήσει, σε μεγάλο βαθμό, τη θέση που επεδίωκε στο σημαντικότερο ουκρανικό χώρο δραστηριότητάς της και κυρίως στη συνείδηση πολλών Ουκρανών που συνειδητοποίησαν το αναπόδραστο της κοινής πορείας των δύο χωρών. Παράλληλα, αναδύθηκε διπλωματικά ως εξαιρετικός «παίκτης» σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η δεύτερη ενεργειακή κρίση ανάμεσα στη Ρωσία και την Ουκρανία σημειώθηκε την Πρωτοχρονιά του 2009 και συνεχίστηκε μέχρι τις 19 Ιανουαρίου 2009. Οι λόγοι που οδήγησαν και αυτήν τη φορά στη διακοπή της τροφοδοσίας, σύμφωνα με τη Ρωσία, ήταν καθαρά οικονομικοί. Κατά τη διάρκεια του 2008 υπήρξαν πολλές συζητήσεις μεταξύ των δύο πλευρών για ενδεχόμενες μελλοντικές αυξήσεις των τιμών σε βάθος τριετίας καθώς και συμφωνία για την απευθείας αγοραπωλησία φυσικού αερίου από τη Gazprom στη Naftogaz. Αυτό το οποίο παρέμενε εκκρεμές ήταν η τιμή εισαγωγής του φυσικού αερίου για το νέο έτος. Η Ρωσία είχε αρχίσει να κάνει λόγο για πιθανή μεγάλη αύξηση καθώς και να απειλεί την Ουκρανία να μην «αγγίξει» το φυσικό αέριο που προοριζόταν για την Ευρώπη. Το τεταμένο κλίμα ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο από τα συσσωρευμένα χρέη της Naftogaz και από την αδυναμία της να ανταπεξέλθει σε αυτά άμεσα. Ζητήθηκε μια παράταση χρόνου που από τη Ρωσία ερμηνεύτηκε ως παύση πληρωμών, αρνούμενη να συναινέσει σε οποιοδήποτε διακανονισμό που μετέθετε τις πληρωμές του 2008 στον επόμενο χρόνο, η Gazprom απαίτησε την αποπληρωμή του χρέους δύο δισεκατομμυρίων δολαρίων άμεσα. Η Ουκρανία κατάφερε να αποπληρώσει στις 30 Δεκεμβρίου 1.5 δις. δολάρια αλλά παρ'όλα αυτά η Ρωσία με τη δικαιολογία ότι δεν ξεπληρώθηκε το σύνολο του χρέους έκοψε την τροφοδοσία²²⁰.

²¹⁸«... είναι εμφανές ότι ο περιορισμός της ουκρανικής ενεργειακής προμήθειας είχε πολιτικό κίνητρο. Οι κανόνες του παιχνιδιού όμως, δεν είναι αυτοί...όταν γίνεται κάτι με αυτό τον τρόπο υπάρχει εμφανέστατα μια πολιτική σκοπιμότητα η οποία θα προκαλέσει πολλά προβλήματα...», παρατίθεται στο Stern 2006, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/01/Jan2006-RussiaUkraineGasCrisis-JonathanStern> : 10 (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²¹⁹Παρά το ότι η πολιτική σκοπιμότητα ήταν εμφανέστατη η Ε.Ε. περιορίστηκε στο να συγχαρεί τις δύο πλευρές για την επίλυση της διαφωνίας τους, «...με τη δράση τους τόσο η Gazprom όσο και η Naftogaz απέδειξαν την επιθυμία τους να παραμείνουν αξιόπιστοι προμηθευτές και διαμετακομιστές αερίου στην Ευρώπη...», παρατίθεται στο Stern 2006, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/01/Jan2006-RussiaUkraineGasCrisis-JonathanStern> :14 (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018). Σαφώς όμως είχαν δημιουργηθεί οι πρώτες υποψίες ότι δε θα ήταν η τελευταία φορά που θα διαδραματιζόταν κάτι αντίστοιχο γι' αυτό και ξεκίνησε μια διαδικασία εξεύρεσης εναλλακτικών πηγών ενεργειακής τροφοδοσίας προκειμένου να μειώσει την εξάρτησή της από μια χώρα που δεν θα δίσταζε να επαναλάβει ανάλογο επεισόδιο.

²²⁰Σχετικά με το αναλυτικό χρονικό των γεγονότων και των συνομιλιών μεταξύ των δύο πλευρών βλέπε Pirani S.-Stern J.-Yafimava K. (2009), "The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009: a comprehensive assessment", σελ. 19-25, www.oxfordenergy.org/wpcms/wpcontent/uploads/2010/11/NG27TheRussoUkrainianGasDisputeofj

Αυτή η δεύτερη ενεργειακή κρίση ήταν πολύ μεγαλύτερης σημασίας από την πρώτη λόγω της διάρκειάς της. Η Ουκρανία την πέμπτη ημέρα χωρίς φυσικό αέριο κατηγορήθηκε ότι «έκλεψε» 65,3 εκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου που προορίζονταν για την Ευρώπη τόσο από τους αγωγούς διαμετακόμισης όσο και από τις αποθήκες. Τις μέρες που ακολούθησαν εκτός από την Ουκρανία την ενεργειακή κρίση βίωσε έντονα και η Ευρώπη καθώς είχε σταματήσει η οποιαδήποτε τροφοδοσία διαμέσου της Ουκρανίας²²¹. Η αναταραχή που ξέσπασε ήταν τεράστια και οδήγησε στην ανάγκη εξεύρεσης μιας άμεσης αλλά σταθερής λύσης. Η Ρωσία από τη μεριά της παρέτεινε όσο το δυνατόν περισσότερο το «ενεργειακό εμπόλεμο» προκειμένου να ασκήσει πιέσεις στην Ουκρανία με τις διαστάσεις όμως που είχε πάρει το πρόβλημα -εμπλέκοντας και τους Ευρωπαίους καταναλωτές- μια λύση ήταν απαραίτητη.

Στις 19 Ιανουαρίου επήλθε η αποκατάσταση με την υπογραφή συμφωνίας μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας που αυτή τη φορά δεν ήταν μια πρόσκαιρη λύση αλλά αποτελούσε δεκαετές συμβόλαιο με ρύθμιση των τιμών και των φόρων που θα πλήρωνε η Ουκρανία μέχρι το 2019. Συγκεκριμένα, η συμφωνία ρύθμιζε τον ετήσιο όγκο φυσικού αερίου που θα προμηθευόταν η Ουκρανία, την τιμή που θα πλήρωνε στη μεταβατική χρονιά 2009 και το ύψος που αυτή θα έφτανε από το 2010-2019, την επιπλέον χρέωση σε περίπτωση που η Ουκρανία χρειαζόταν επιπλέον φυσικό αέριο και το πότε αυτό το ποσό έπρεπε να καταβάλλεται, την απευθείας συνεργασία της Gazprom με τη Naftogaz χωρίς μεσάζοντες, καθώς και τη δραστηριοποίηση της θυγατρικής Gazprom-Sbyt στο εσωτερικό της Ουκρανίας μεταπουλώντας το ουκρανικό φυσικό αέριο σε βιομηχανίες²²².

Αδιαμφισβήτητα ήταν μια αρκετά καλή συμφωνία προς όφελος της Ρωσίας αλλά και αρκετά επισφαλής αν λάβουμε υπόψη τις υποχρεώσεις που είχε η Ουκρανία και το ότι ήταν σχεδόν αδύνατο να πληρώνει τα ποσά που είχαν συμφωνηθεί. Αυτό το οποίο πρέπει να διερωτηθεί κανείς και σε αυτήν την ενεργειακή κρίση είναι το αν άξιζε μια τέτοια συμφωνία τη ζημία της τάξεως 1,5 δις δολαρίων από πλευράς Ρωσίας λόγω της απουσίας πωλήσεων εκείνες της μέρες και, το σημαντικότερο, αν άξιζε να ταλαιπωρηθούν εκατομμύρια Ευρωπαίων καταναλωτών που πλήρωναν ανέκαθεν υψηλότερες τιμές για το ρωσικό φυσικό αέριο όντας πάντα συνεπείς. Η δεύτερη αυτή ενεργειακή κρίση ήρθε μόλις τρία χρόνια μετά την προηγούμενη κατά την οποία πάλι οι Ευρωπαίοι αποτέλεσαν τις παράπλευρες απώλειες και κατά την οποία επλήγη ακόμα μια φορά η εικόνα της Ρωσίας ως αξιόπιστος προμηθευτής. Σαφώς, η Ευρώπη δεν μπορούσε να ζει στο έλεος της ρωσο-ουκρανικής διαμάχης και

[anuary2009AComprehensiveAssessment-JonathanSternSimonPiraniKatjaYafimava-2009.pdf](#)

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²²¹Δεδομένης της χρονικής στιγμής που έλαβε χώρα η κρίση οι ενεργειακές ανάγκες όλων των χωρών ήταν αυξημένες καθώς βρίσκονταν στην καρδιά του χειμώνα. Χώρες όπως η Ιταλία και η Ρουμανία αναγκάστηκαν να εκπονήσουν ολόκληρο σχέδιο προκειμένου να κάνουν μια πιο λελογισμένη χρήση του φυσικού αερίου ενώ η Βουλγαρία και η Σλοβακία αδυνατούσαν να καλύψουν τις ανάγκες θέρμανσης όλων των δημοσίων ιδρυμάτων, βλ. Καραγιάννης 2010: 123.

²²²Σχετικά με τα σημεία της συμφωνίας βλ. αναλυτικά Pirani S.-Stern J.-Yafimava K. (2009), "The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009: a comprehensive assessment", σελ. 26-30, [www.oxfordenergy.org/wpcms/wpcontent/uploads/2010/11/NG27TheRussoUkrainianGasDisputeofJanuary2009AComprehensiveAssessment-JonathanSternSimonPiraniKatjaYafimava-2009.pdf](#) (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

ήταν θέμα χρόνου να βρει κάποιον τρόπο για να μειώσει την εξάρτησή της από τη Ρωσία. Παρά το ότι γνώριζε όλες αυτές τις συνέπειες, η Ρωσία επέλεξε να ακολουθήσει το δρόμο της σύγκρουσης προκειμένου να αποκομίσει τα οικονομικά οφέλη που επεδίωκε αλλά σίγουρα και τα πολιτικά²²³.

Δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε πως τότε, όπως ακριβώς το 2005, η Ουκρανία είχε μια καθαρά φιλοδυτική γραμμή πλεύσης και η παύση της τροφοδοσίας ήρθε για να της υπενθυμίσει πως ανήκει αναπόδραστα στο μαλακό υπογάστριο της Ρωσίας και πως δεν μπορεί να ακολουθήσει μια κατεύθυνση που θα την έφερνε σε σύγκρουση με τον ευρύτερο χώρο στον οποίο ανήκε ιστορικά και πολιτισμικά. Έτσι και η κρίση του 2009 εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο της αντίδρασης απέναντι σε μια Ουκρανία που έδειχνε πάλι να αγνοεί τη θέση της και να κάνει προσπάθειες όχι μόνο να αποτινάξει από πάνω της τη ρωσική εξάρτηση αλλά κυρίως να μπει δυναμικά στη σφαίρα προστασίας της Δύσης.

Ο πρόεδρος Yushchenko, με την πάγια φιλοδυτική του πολιτική, μετά από την «ήττα» του συνασπισμού του στις κοινοβουλευτικές εκλογές του 2006 αναγκάστηκε να βάλει κατά μέρος τα σχέδια του περί συμμετοχής της Ουκρανίας σε διεθνείς και ευρωπαϊκές οργανώσεις. Παρά το ότι η ουκρανική κοινωνία έδειχνε να θέλει να παραμείνει στην ασφάλεια της «ρωσικής αυλής» (ειδικά μετά την πρωθυπουργοποίηση του Yanukovitch και την ικανότητά του να εγγυηθεί την ομαλοποίηση των σχέσεων), ο Yushchenko αποφάσισε να θέσει ξανά σε λειτουργία το όραμα του εκσυγχρονισμού και του εκδυτικισμού. Το 2007 προχώρησε στη διάλυση της Βουλής και την προκήρυξη πρόωρων βουλευτικών εκλογών έχοντας ως στόχο να ανακόψει τη δυναμική ισχυροποίησης του φιλορώσου πρωθυπουργού τόσο σε κοινωνικό επίπεδο όσο και σε εσωκομματικό, καθώς πολλοί βουλευτές του κόμματος του είχαν αρχίσει να αποσχίζονται και να υποστηρίζουν τον Yanukovitch ως εγγυητή εθνικής σταθερότητας.

Μέχρι την εκδήλωση της κρίσης το 2009 ο Ουκρανός πρόεδρος ανακίνησε όλες τις διαδικασίες προκειμένου να διεκδικήσει αναβάθμιση των σχέσεων της Ουκρανίας με το NATO. Βασικός στόχος του «πορτοκαλί» κυβερνητικού συνασπισμού (αφού μετά τις εκλογές και τα ποσοστά που συγκέντρωσε ο Yushchenko ήταν απαραίτητη η συνεργασία του με την Timoshenko, η οποία έγινε πρωθυπουργός της νέας Rada/Βουλής), ήταν η αναγνώριση της Ουκρανίας ως «χώρα υπό ένταξη» στο συνέδριο του NATO τον Απρίλιο του 2008. Επιπλέον η χείρα βοήθειας που έτεινε ο

²²³Στην περίπτωση της δεύτερης κρίσης προβλήθηκαν αρκετά και οι οικονομικοί λόγοι ως αίτια της διακοπής του φυσικού αερίου. Ο υπεύθυνος εξαγωγών της Gazprom δήλωσε: «όταν λαμβάνεις ένα προϊόν πρέπει να πληρώσεις γι' αυτό. Ειδάλλως δεν θα το λάβεις», παρατίθεται στο Kramer 2009. Επιπλέον πολλοί ειδικοί σε θέματα ενέργειας διέκριναν την ανάγκη της Ρωσίας για οικονομική τόνωση μετά και την πτώση των τιμών του πετρελαίου. Η ίδια η Gazprom πάντως έδωσε πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα στον πολιτικό παράγοντα κατηγορώντας αποκλειστικά και μόνο τον Ουκρανό πρόεδρο για την κρίση και τονίζοντας την αναποτελεσματικότητά του, «το βασικό σημείο τριβής δεν ήταν η τιμή του αερίου αλλά το ότι η Naftogaz δεν είχε πάρει εντολή για σύναψη νέου συμβολαίου», παρατίθεται στο Pirani S.-Stern J.-Yafimava K. (2009), The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009: a comprehensive assessment, www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2010/11/NG27TheRussoUkrainianGasDisputeofJanuary2009AComprehensiveAssessment-JonathanSternSimonPiraniKatjaYafimava-2009.pdf (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

Yushchenko στη Γεωργία κατά την περίοδο του ρωσό-γεωργιανού πολέμου υπήρξε καθοριστικής σημασίας για τη ρωσική αντίδραση που έμελλε να είναι ιδιαίτερα σκληρή. Η Ρωσία έδειχνε μεγάλη δυσαρέσκεια για την πορεία και τις επιλογές της Ουκρανίας η οποία καταφανώς πλέον είχε μια εχθρική στάση απέναντί της. Το ίδιο όμως ένιωθε και σχεδόν το σύνολο του ουκρανικού πολιτικού κόσμου -φιλορώσοι και μη- που θεωρούσε τις κινήσεις του προέδρου άκρως προκλητικές και αναποτελεσματικές. Η αποκορύφωση όλου αυτού του κλίματος ανταγωνισμού και διαρκούς προσπάθειας «απόδρασης» από τη ρωσική ισχύ καθώς και η προσπάθεια προσεταιρισμού φορέων τόσο καταφανώς αντιρωσικών, δεν θα μπορούσαν παρά να πυροδοτήσουν μια τόσο έντονη αντίδραση όπως η δεύτερη ενεργειακή κρίση.

Η Ρωσία άδραξε μια μοναδική ευκαιρία που παρουσιάστηκε προκειμένου να τιμωρήσει την Ουκρανία για την τόσο υπονομευτική της στάση και προκειμένου να την κάνει να συνειδητοποιήσει ότι ανήκει ακόμα στο σλαβικό κόσμο. Η Ουκρανία βίωσε τη δεύτερη αυτή ενεργειακή κρίση σε μια στιγμή απόλυτης τρωτότητας τόσο λόγω των εσωτερικών πολιτικών προβλημάτων και διχασμών αλλά και επειδή όλες της οι αξιώσεις για συμπόρευση με την Ευρώπη και το NATO είχαν ναυαγήσει²²⁴.

Οι ρωσό-ουκρανικές σχέσεις είχαν μετατραπεί σε μια διελκυστίνδα έχοντας από τη μια πλευρά την αποδοχή του ρόλου της Ουκρανίας ως αδελφό-κράτος που ήταν απαραίτητο για την εκπλήρωση των οραμάτων της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής και από την άλλη την απόλυτη συμπόρευση με το δυτικό κόσμο. Ο σκοπός του Ουκρανού προέδρου να εξασφαλίσει στη χώρα του ένα «δυτικό» μέλλον πάση θυσία και η μη επιτυχής άμεση πραγματοποίησή του έκανε τους Ουκρανούς πολιτικούς και πολίτες να επιλέξουν να στηρίξουν μια σταθερή πορεία της χώρας χωρίς «φιλοδυτικές κορώνες» η οποία θα προωθούσε μια συμβιβαστική σχέση με τη Ρωσία. Αυτό το οποίο έπρεπε να σκεφτεί καλά η Ουκρανία ήταν η πλευρά με την οποία θα επέλεγε τα επόμενα χρόνια να συμπορευτεί καθώς η γεωπολιτική της θέση δεν της άφηνε επιλογή για μια ανεξάρτητη πορεία.

Ο Δυτικός κόσμος σίγουρα κλήθηκε να πάρει θέση σε αυτό τον αγώνα επικράτησης στην Ουκρανία της δυτικής ή της ρωσικής επιρροής. Ας μη ξεχνάμε άλλωστε ότι και για την Ευρώπη ήταν ιδιαίτερης σημασίας η τοποθέτηση της Ουκρανίας υπό τη δική της αιγίδα. Συναντήσαμε παραπάνω την αντίδραση της Ευρώπης στην πρώτη ενεργειακή κρίση η οποία ήταν σχετικά ήπια, μη δεχόμενη να σχολιάσει την

²²⁴ Η Ευρωπαϊκή Ένωση παρατηρώντας τις συνεχείς αναταραχές που επικρατούσαν σε όλα τα επίπεδα της ουκρανικής πολιτικής πήρε την απόφαση να εκπονήσει έναν οδικό χάρτη που θα απέκλειε κάθε ενδεχόμενο ένταξης στην Ε.Ε. αναγορεύοντάς την σε συνδεδεμένο μέλος (associate member). Η Ουκρανία ήλπιζε ότι ο ρωσό-γεωργιανός πόλεμος καθώς και το πολυσυζητημένο σχέδιο «σοβιετικής παλινόρθωσης» θα ανάγκαζαν την Ε.Ε. να την συμπεριλάβει στην ένωσή της. Παρ' όλα αυτά ο Ουκρανός πρόεδρος αρκέστηκε στο να δηλώσει την ανυπομονησία του να υπογράψει τη συμφωνία συνεργασίας με την Ευρώπη καθώς και την ελπίδα του ότι η ένταξη της χώρας του θα συνέβαινε σύντομα. Όσον αφορά στην ένταξη στο NATO, ο γραμματέας της ένωσης αναγνώρισε την επιθυμία για παροχή βοήθειας στην Ουκρανία, στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού του αμυντικού και στρατιωτικού της τομέα, παρ' όλα αυτά όμως, δεν έκανε πρόταση επίσημης συμμετοχής. Ο λόγος έγκειτο, κυρίως, στην επιθυμία του NATO να κρατήσει μια στοιχειώδη επικοινωνία με τη ρωσική πλευρά, βλέπε «NATO Ministers seek to keep the door open to Ukraine, Georgia»(2009), www.rferl.org/a/NATO_Ministers_Seek_To_Keep_Doors_Open_To_Ukraine_Georgia/1496731.html (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

παρασκηνιακή δράση της Ρωσίας αλλά περιοριζόμενη στο να εγκωμιάσει την αποτελεσματική στάση της Ουκρανίας, που ήταν δείγμα του συνεχούς αναπτυσσόμενου κρατικού μηχανισμού της. Στη δεύτερη κρίση όμως, δεν υπήρξε η ίδια αντιμετώπιση καθώς μετά και την έντονη προβολή της οικονομικής ασυνέπειας από πλευράς Ουκρανίας οι Ευρωπαίοι δήλωσαν ότι σε ένα βαθμό κατανοούσαν τις ρωσικές αιτιάσεις. Εκτός αυτού όμως, ένιωθαν και μια δυσπιστία προς την Ουκρανία καθώς δεν κατάφερε να αποδείξει για μια ακόμα φορά ότι μπορούσε να αποτελέσει έναν έμπιστο συνεργάτη και ότι είχε αφομοιώσει τους ευρωπαϊκούς κανόνες²²⁵.

Η δεύτερη αυτή κρίση, όπως προείπαμε, επηρέασε πάρα πολύ την εικόνα της Ρωσίας στην Ευρώπη κάνοντάς τη να σκεφτεί ότι έπρεπε οπωσδήποτε να απευθυνθεί σε άλλους προμηθευτές για να μειώσει την εξάρτησή της από έναν αναξιόπιστο και χειριστικό προμηθευτή. Εκτός αυτού όμως αποτέλεσε και την αρχή ενός ολόκληρου σχεδίου προσέγγισης όλων των μετά-σοβιετικών κρατών με την ίδρυση της «Ανατολικής Συμμαχίας» (Eastern Partnership) μέσω της οποίας η Ευρώπη προσπάθησε να μεταλαμπαδεύσει σε αυτές της χώρες τις αρχές της Δύσης προκειμένου να τις κάνει να αισθανθούν πολιτισμικά πιο κοντά σε εκείνη και φυσικά να την ακολουθήσουν σε όλα τα επίπεδα στο μέλλον. Ήταν εμφανές ότι από την «Πορτοκαλί Επανάσταση» και μετά η Ευρώπη είχε αρχίσει να βλέπει στην Ουκρανία, και στις υπόλοιπες χώρες, την ευκαιρία της γεωπολιτικής της μεγέθυνσης και τον περιορισμό του ανερχόμενου ρωσικού κράτους που λειτουργούσε ανέκαθεν με σφαίρες επιρροής²²⁶.

3.2.3 Η προσάρτηση της Κριμαίας

Το σημαντικότερο γεγονός το οποίο και καθόρισε όχι μόνο τις ρωσό-ουκρανικές σχέσεις των τελευταίων χρόνων αλλά διαμόρφωσε όλο το χαρακτήρα της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής, είναι η προσάρτηση της Κριμαϊκής Χερσονήσου στη Ρωσία το

²²⁵Στο σχηματισμό αυτής της άποψης έπαιξε καθοριστικό ρόλο η συμπεριφορά της Ουκρανίας και η χρήση εκ μέρους της των ποσοτήτων φυσικού αερίου που προορίζονταν για την Ευρώπη. Αποτελούσε αναξιόπιστη συμπεριφορά εκ μέρους μιας χώρας-διαμετακομιστή, πολλώ δε μάλλον όταν αυτή η χώρα είναι μέλος της «Ενεργειακής Χάρτας» (Energy Charter: Διεθνής συμφωνία που προβλέπει ελεύθερη πρόσβαση στο έδαφος τρίτων χωρών για τη διέλευση των ενεργειακών υλών. Προσπάθησε να αποτελέσει το αντίπαλο δέος στη ρωσική πρωτοκαθεδρία δημιουργώντας ανταγωνισμό στο ενεργειακό εμπόριο και κατ'επέκταση πτώση των τιμών, βλέπε σχετικά Καραγιάννης 2010: 138). Σύμφωνα με τη συμφωνία: «...Ένα συμβαλλόμενο μέλος μέσω του οποίου διαμετακομίζονται ενεργειακά υλικά και προϊόντα σε περίπτωση διαφωνίας σχετικά με οποιοδήποτε θέμα σχετικό με τη διαμετακόμιση, δεν διακόπτει ούτε μειώνει την υπάρχουσα ροή των ενεργειακών υλικών και προϊόντων...», παρατίθεται στο Sauvageot 2010: 8. Η Ουκρανία έπραξε ακριβώς τα αντίθετα βάζοντας σε σκέψεις την Ευρώπη σχετικά με την πορεία των μεταξύ τους σχέσεων.

²²⁶Επρόκειτο για μια πρωτοβουλία της Ε.Ε. για τη σύσφιξη των σχέσεων με τα πρώην σοβιετικά κράτη(2009). Αφορούσε στη ρύθμιση μιας ποικιλίας ζητημάτων μεταξύ των χωρών σε πολλά επίπεδα. Η Ρωσία την εξέλαβε ως μια τεράστια προσβολή καθώς θεώρησε πως είχε το χαρακτήρα «εκπολιτισμού» των πρώην μελών της Σοβιετικής Ένωσης. Θεωρήθηκε η καθοριστική κίνηση που παρακίνησε το Ρώσο πρόεδρο να αρχίσει, από εκείνη τη στιγμή, να κάνει λόγο για τη ρωσική μοναδικότητα και πνευματική ανωτερότητα της Ρωσίας, βλέπε Larson-Shevchenko 2014: 276.

2014. Επρόκειτο για ένα γεγονός που συντάρραξε τους παγκόσμιους διπλωματικούς κύκλους καθώς πλέον δεν γινόταν λόγος για κάποια πολιτική σύγκρουση «υψηλών τόνων», όπως αυτές που είδαμε παραπάνω και ήταν αντιπροσωπευτικές των ρωσό-ουκρανικών σχέσεων, αλλά για την προσβολή της γεωγραφικής υπόστασης ενός κράτους και μάλιστα για την αποκοπή ενός μέχρι πρότινος δικού του εδάφους και την προσάρτησή του σε μια άλλη χώρα. Ήταν μια κίνηση που δεν περίμενε κανείς να δει να λαμβάνει χώρα στην ευρωπαϊκή ήπειρο τον 21ο αιώνα αλλά ήταν και μια πρώτη γνωριμία με την επιθετική πλέον ρωσική εξωτερική πολιτική.

Δεν θα μπορούσαμε να εξετάσουμε απευθείας το συμβάν της προσάρτησης χωρίς πρώτα να αναφερθούμε στο γενικότερο πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών εκείνη τη χρονική στιγμή. Η ατμόσφαιρα ήταν εξαιρετικά «φορτισμένη» καθώς από τις 21 Νοεμβρίου του 2013 στο Κίεβο είχαν ξεσπάσει διαμαρτυρίες που πολύ γρήγορα μετατράπηκαν σε τεράστιες λαϊκές κινητοποιήσεις. Ο λόγος ήταν για ακόμη μια φορά, η επιθυμία έναρξης των διαπραγματεύσεων για την ένταξη της χώρας στην Ε.Ε²²⁷. Η προεδρεία του Yanukovitch όπως είναι αντιληπτό δεν θα γινόταν ποτέ αρωγός μιας τέτοιας φιλοδοξίας. Η απόρριψη, για ακόμη μια φορά, της σμίλευσης ενός διαφορετικού μέλλοντος για τη χώρα τους ανάγκασε τους Ουκρανούς να καταφύγουν σε διαμαρτυρίες που τύγχαναν τεράστιας συμμετοχής τόσο στο Κίεβο αλλά και σε πολλές ουκρανικές πόλεις. Το ζητούμενο, με μια πρώτη ανάγνωση, ήταν η σύμπλευση με την Ευρώπη, με μια δεύτερη ανάγνωση όμως γίνεται αντιληπτό ότι και αυτή η κίνηση διαμαρτυρίας κινούνταν γύρω από τον ίδιο άξονα που κινούνταν όλες οι ουκρανικές κινήσεις διαμαρτυρίας από τον 18ο αιώνα, την απαγκίστρωση από το ρωσικό κράτος. Οι Ουκρανοί πολίτες διαδήλωναν για μια ανεξάρτητη, φιλοδυτική Ουκρανία που θα μπορούσε να κάνει τις δικές της ανεξάρτητες επιλογές και που θα μπορούσε πλέον να ξεφύγει από την προβληματική της οικονομική κατάσταση εφόσον ξέφευγε από τους παράγοντες που την διαιώνιζαν...τη ρωσική διαφθορά και επεμβατικότητα.

Όσο προχωρούσε η ουκρανική αντίδραση μέσω των διαδηλώσεων, όλο και περισσότερο διαφαίνονταν το αντί-ρωσικό στοιχείο που τη χαρακτήριζε και συνεχώς

²²⁷Επρόκειτο για το γνωστό κύμα διαδηλώσεων Euromaidan (πήρε το όνομά του από την πλατεία Maidan του Κίεβου). Αυτό που αποτέλεσε την αφορμή για να ξεσπάσει ήταν η οικονομική κρίση στην οποία έμοιαζε να βυθίζεται για μια ακόμη φορά η Ουκρανία και η επιλογή που έπρεπε να κάνει ανάμεσα στην ευρωπαϊκή και τη ρωσική «χείρα βοήθειας». Από τη μία πλευρά, ένα χρόνο περίπου πριν το Euromaidan, είχαν ξεκινήσει κάποιες συζητήσεις με την Ε.Ε. για τον επαναπροσδιορισμό των εμπορικών τους σχέσεων και την υπογραφή μιας συμφωνίας, μακράς διάρκειας, που στόχευε στη σταδιακή ενσωμάτωση της χώρας. Από την άλλη πλευρά η Ρωσία ανταποκρινόμενη στο αίτημα βοήθειας πρόσφερε στην Ουκρανία δάνειο ύψους 15δισ. υπό μορφή εξαγοράς τμήματος του ουκρανικού χρέους καθώς και μείωση κατά 1/3 των τιμών του φυσικού αερίου. Και οι δύο επιλογές είχαν υποστηρικτές και πολέμιους καθώς το ερώτημα που ετίθετο ήταν επί της ουσίας υπό την επιρροή ποιας χώρας προτιμούσε να βρίσκεται η Ουκρανία. Όπως ήταν λογικό ο Yanukovitch, παρά τις πιέσεις της αντιπολίτευσης και δηλώνοντας ότι δεν μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο ούτε την εθνική ασφάλεια της Ουκρανίας αλλά ούτε τις εμπορικές σχέσεις με τη Ρωσία, επέλεξε να υπογράψει συμφωνία με τον πρόεδρο Putin στις 17 Δεκεμβρίου 2013. Οι διαμαρτυρίες άρχισαν να γίνονται ολοένα και εντονότερες μετά από αυτό με βασικό αίτημα την ακύρωση της συμφωνίας και την επαναπροσέγγιση της Ε.Ε. Χαρακτηρίστηκε ως το μεγαλύτερο κίνημα υπέρ της Ε.Ε. στην ιστορία, βλέπε “Ukraine drops EU plans and looks to Russia” (2014), www.aljazeera.com/news/europe/2013/11/ukraine-drops-eu-plans-looks-russia-20131121145417227621.html (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

αυξανόταν η χρήση βίας και καταστολής²²⁸. Η κατάσταση ξεπέρασε κάθε όριο στα τέλη Φεβρουαρίου όταν και ο φιλορώσος πρόεδρος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα εφόσον επικρατούσε μια ανεξέλεγκτη κατάσταση που είχε κυρίως ως στόχο τον ίδιο και τη σχέση που ο ίδιος αντιπροσώπευε μεταξύ Ουκρανίας και Ρωσίας²²⁹. Από εκείνη τη στιγμή όλα παραδόθηκαν στη δίνη της πολυπόθητης αλλαγής με την ακέφαλη πλέον κυβέρνηση να ισχυρίζεται ότι επρόκειτο για πραξικόπημα και με τους διαμαρτυρούμενους να κάνουν κατάληψη σε δημόσια κτίρια και να προκηρύσσουν εκλογές.

Το χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου συμβάντος και αυτό που το ξεχωρίζει από όλα τα άλλα γεγονότα που είδαμε και παραπάνω είναι το ότι πλέον δεν υπάρχει κάποια φαινομενική πολιτική/οικονομική ασυμφωνία για να χρησιμοποιηθεί ως αιτία της σύγκρουσης. Οι συγκεκριμένες διαδηλώσεις είχαν εξ' αρχής έναν σαφή σκοπό, την ουκρανική ανεξαρτητοποίηση από τη Ρωσία σε όλα τα επίπεδα. Έγιναν πάρα πολλές κινήσεις προς αυτήν την κατεύθυνση με κορυφαία την ψήφιση νόμου περί απαγόρευσης της ρωσικής γλώσσας ως δεύτερης επίσημης γλώσσας του κράτους²³⁰, γεγονός που προκάλεσε οργή στις ανατολικές-ρωσόφωνες περιοχές που μέχρι εκείνη τη στιγμή παρατηρούσαν την δόμηση ενός αντιρωσικού μετώπου που τους έθιγε ευθέως και τους καθιστούσε ανεπιθύμητους στο εσωτερικό της Ουκρανίας λόγω της ιδιαιτερότητας της εθνικής τους συνείδησης.

Εκείνη ήταν και η στιγμή που όλη η αναταραχή μεταφέρθηκε από το Κίεβο στην Κριμαία με την απόφαση των Ρώσων να απαντήσουν στην Ουκρανική πρόκληση. Ο πρόεδρος Putin έκρινε ότι η κατάσταση είχε αρχίσει να γίνεται επικίνδυνη για τους ρωσικής καταγωγής ή ρωσόφιλους Ουκρανούς και γι' αυτόν το λόγο αποφάσισε να κάνει αισθητή την παρουσία της Ρωσίας μέσω εκτάκτων στρατιωτικών ασκήσεων

²²⁸Σε αυτό είχε συμβάλει και ο νόμος που είχε ψηφιστεί στο ουκρανικό Κοινοβούλιο προκειμένου να σταματήσουν οι αναταραχές ο οποίος απαγόρευε στους διαδηλωτές να φορούν κράνος, να παρακαλύουν τη λειτουργία των δημόσιων κτιρίων, την ύπαρξη μη εξουσιοδοτημένων σκηνών σε δημόσιους χώρους καθώς και τη δυσφήμιση κυβερνητικών αξιωματούχων. Ο νόμος αποσύρθηκε σχεδόν μετά από δύο εβδομάδες αλλά είχε δημιουργήσει ήδη μεγάλη αναταραχή και λόγω των συλλήψεων που έγιναν στο όνομά του αλλά και εξαιτίας της αμνηστίας που δόθηκε μετά στους φυλακισθέντες διαδηλωτές οι οποίοι συνέχισαν με μεγαλύτερη ένταση τη δράση τους. Βλέπε σχετικά, "Ukraine crisis: Parliament abolishes anti-protest law" (2014), <http://www.bbc.com/news/world-europe-25923199> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²²⁹Εκείνες τις μέρες οι έντονες αλλά ειρηνικές διαδηλώσεις μετατράπηκαν σε μια χωρίς προηγούμενο σύγκρουση με την αστυνομία. Οι νεκροί ξεπέρασαν τους 100 και ο θάνατός τους αποδόθηκε στην ύπαρξη ελεύθερων σκοπευτών που δρούσαν υπό τις εντολές του Yanukovitch. Η ένταση που επικρατούσε δεν θα μπορούσε να εκτονωθεί αν δεν δινόταν λύση στο βασικό πρόβλημα των διαδηλωτών, τη σχέση της χώρας τους με την Ρωσία και την κατάσταση υποτέλειας την οποία βίωνε. Εξαιτίας αυτού πολύ γρήγορα στις συγκρούσεις έλαβαν μέρος όχι μόνο φιλοευρωπαίοι αλλά και μετριοπαθείς και νεοφιλελεύθεροι και τεχνοκράτες καθώς και ακροδεξιοί εθνικιστές. Βλέπε Yuhas 2014, Ukraine crisis: an essential guide to everything that's happened so far, <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/11/ukraine-russia-crimea-sanctions-us-eu-guide-explainer> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²³⁰Η προσπάθεια απαγόρευσης της ρωσικής γλώσσας σε συνδυασμό με την ύπαρξη αρκετών εθνικιστών-φιλοναζιστών μεταξύ των διαδηλωτών (κυρίως από τη δυτική Ουκρανία όπου και υμνούσαν τις πράξεις του Bandera και την αντίστασή του απέναντι στο σοβιετικό στρατό) προκάλεσε έντονη αντίδραση από τη μεριά του ρώσου προέδρου που χαρακτήρισε τη νέα κυβέρνηση «...παράνομη, εξτρεμιστική, ρωσοφοβική και φιλοφασιστική», παρατίθεται στο Larson-Shevchenko 2014: 276.

στα σύνορα με την Ουκρανία καθώς και στη ρωσική βάση της Μαύρης θάλασσας, στη χερσόνησο της Κριμαίας²³¹. Παράλληλα εκείνη ακριβώς τη χρονική στιγμή εμφανίστηκαν στην Κριμαία οπλισμένοι άνδρες, φορώντας πράσινες στολές που δεν έφεραν κανένα διακριτικό καθώς και μάσκες και άρχισαν να παίρνουν υπό κατάληψη κτίρια της περιφερειακής κυβέρνησης καθώς και αερολιμένες της περιοχής²³².

Ο Ρώσος πρόεδρος ζήτησε άδεια από το ρωσικό κοινοβούλιο για αποστολή στρατευμάτων στην Κριμαία προκειμένου να διασφαλιστούν τα συμφέροντα της Ρωσίας καθώς και η ασφάλεια των Ρώσων της περιοχής. Μέχρι τα μέσα Μαρτίου του 2014 η Ρωσία είχε καταφέρει να έχει τεράστια στρατιωτική παρουσία στην Κριμαία καθώς και να πάρει υπό τον έλεγχο της όλες τις τοποθεσίες νευραλγικής σημασίας. Εκτός από τη γεωγραφική επικράτηση στόχευε και στην πολιτική την οποία και πέτυχε μέσω της εκλογής νέου πρωθυπουργού της Κριμαίας²³³, ο οποίος ανακοίνωσε την ανεξαρτητοποίηση της Κριμαίας και προκήρυξε δημοψήφισμα ουτωςώστε να αποφασίσουν οι πολίτες αν επιθυμούσαν μια ένωση με τη Ρωσία²³⁴. Το δημοψήφισμα της 16ης Μαρτίου ανέδειξε την ένωση με τη Ρωσία ως επιθυμία

²³¹Η ναυτική βάση της Σεβαστούπολης δημιουργήθηκε ταυτόχρονα με την ίδρυση της πόλης από τη Μεγάλη Αικατερίνη, στα 1783. Δεν θα μπορούσε να τεθεί σε κίνδυνο από τη Ρωσία καθώς αποτελεί έναν εξαιρετικά οργανωμένο στόλο ο οποίος συντίθεται από: την έδρα του γενικού επιτελείου του Στόλου στη Σεβαστούπολη, την 68η ταξιαρχία επιτήρησης θαλάσσιας περιοχής, το υπ' αρ. 17 οπλοστάσιο του Πολεμικού Ναυτικού, το 810ο ανεξάρτητο σύνταγμα πεζοναυτών, την 247η ανεξάρτητη μοίρα υποβρυχίων, το 247ο ανεξάρτητο επάκτιο σύνταγμα πυροβολικού, το ανεξάρτητο τάγμα μηχανικού του ναυτικού, τον κόμβο επικοινωνιών, την 30η μοίρα μονάδων επιφανείας στην οποία ανήκουν και το καταδρομικό «Moskva», τα πυραυλοφόρα hovercraft «Bora» και «Samum», την ομάδα βοηθητικών σκαφών, την μοίρα αποβατικών πλοίων, την μοίρα πυραυλακάτων, την ανεξάρτητη αεροπορική δύναμη εγγύς υποστήριξης, την ανεξάρτητη μικτή αεροπορική μοίρα, την ανεξάρτητη ταξιαρχία επικοινωνιών, τις αποθήκες πολεμοφοδίων, τα εργοστάσια συντήρησης-επισκευών και τις σχολές εκπαίδευσης νέων αξιωματικών. Βλέπε «Γιατί η Σεβαστούπολη είναι αδιαπραγμάτευτη για τη Ρωσία» (2014), <http://www.onalert.gr/stories/giati-i-sevastoupoli-einai-adiapragmateyti-gia-ti-russia/32847> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²³²Η Ρωσία στην αρχή δεν παραδέχτηκε την εμπλοκή της αλλά αργότερα ο Ρώσος πρόεδρος ανέφερε ότι μετά το τέλος ενός έκτακτου ολονύκτιου συμβουλίου στις 23 Φεβρουαρίου είπε στους αξιωματικούς ότι ήταν αναγκασμένοι να επανακτήσουν την Κριμαία. Η εμφάνιση των στρατιωτών με τις πράσινες στολές που έγινε στις 27 Φεβρουαρίου οδηγεί αυτόματα στο συμπέρασμα ότι ήταν Ρώσοι απεσταλμένοι. Η ρωσική πλευρά αρκέστηκε στο να τους χαρακτηρίσει «τοπικές ομάδες αυτοάμυνας» εκμεταλλευόμενη το γεγονός της ύπαρξης πολλών διαδηλώσεων υπέρ της Ρωσίας και κατά της ευρωπαϊκής στήριξης που λάμβαναν χώρα εκείνη τη στιγμή σε Donetsk, Kharkiv και Mariupol. Βλέπε «Russian parliament approves troop deployment in Ukraine», (2014) <http://www.bbc.com/news/world-europe-26400035> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018) και Yuhas (2014), Ukraine crisis: an essential guide to everything that's happened so far, <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/11/ukraine-russia-crimea-sanctions-us-eu-guide-explainer> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²³³Ο νέος πρωθυπουργός της Κριμαίας ήταν ο Sergey Aksyonov γνωστός και ως Goblin και περιβόητος για τις διασυνδέσεις του με τη μαφία. Μετά από την κατάληψη του Κοινοβουλίου από τους «αγνωστων στοιχείων» οπλισμένους άνδρες ο ίδιος προσκάλεσε τους βουλευτές σε ψηφοφορία για την ανάδειξή του σε πρωθυπουργό υπό την απειλή των οπλισμένων στρατιωτών. Βλέπε Larson-Shevchenko 2014: 276.

²³⁴Είναι χαρακτηριστικής σημασίας το ότι οι πολίτες της Κριμαίας κλήθηκαν να αποφασίσουν μεταξύ της ένωσης με τη Ρωσία και της ύπαρξής τους ως ανεξάρτητο κράτος. Η Ρωσία δεν θα επέτρεπε σε καμία περίπτωση τη συνέχιση του «ειδικού καθεστώτος» με την φιλοδυτική Ουκρανία.

των κατοίκων της Κριμαίας σε ποσοστό 97%²³⁵ και άνοιξε το δρόμο για την προσάρτησή της μόλις δύο ημέρες μετά στην Ρωσική Ομοσπονδία .

Σίγουρα αυτά που αξίζουν την προσοχή μας στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι πάρα πολλά. Κατά πρώτον το γεγονός της μεταφοράς του κέντρου ενδιαφέροντος από το Κίεβο στην Κριμαία. Αποτέλεσε ένα μη αναμενόμενο «χτύπημα» το ότι η Ρωσία δεν διάλεξε να αναμετρηθεί, όπως έκανε παλαιότερα, με την κεντρική κυβέρνηση αλλά λειτούργησε σαν να αποδεχόταν την ύπαρξη αυτής της μεγάλης μερίδας των Ουκρανών που δεν επιθυμούσαν τον παραμικρό δεσμό μαζί της και σαν να την ενδιέφερε να προχωρήσει παρακάτω, προς την εκπλήρωση του δικού της σχεδίου εξωτερικής πολιτικής, έχοντας μαζί της μονάχα εκείνους που επιθυμούσαν να την ακολουθήσουν. Σαφώς, παράλληλα, ήθελε να τιμωρήσει το ουκρανικό κράτος για όλη του τη στάση απέναντι στο αδελφό-σλαβικό κράτος της Ρωσίας.

Η επιλογή της Κριμαίας ως «πέτρα του σκανδάλου» σαφώς δε θα μπορούσε να είναι τυχαία. Κατά πρώτον επρόκειτο για μια περιοχή που είχε πολύ ισχυρούς δεσμούς με το ρωσικό της παρελθόν. Δεν θα μπορούσε άλλωστε να κάνει και διαφορετικά δεδομένου ότι δημιουργήθηκε από τη ρωσική Αυτοκρατορία μέσα στις οποίες τα όρια εντάσσονταν μέχρι το τέλος της αφού αργότερα πέρασε στα χέρια της Σοβιετικής Ένωσης. Η παραχώρησή της στην Ουκρανία δε σήμαινε ποτέ κάτι ουσιαστικό μέχρι την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Τότε ήταν που η Κριμαία κλήθηκε να αποτελέσει κομμάτι μιας άλλης χώρας στην οποία δεν ένωσε ποτέ πλήρως ενταγμένη λόγω του ειδικού καθεστώτος το οποίο είχε αλλά και λόγω της ρωσικής ναυτικής βάσης της Σεβαστούπολης που κυριαρχούσε στην οικονομική και κοινωνική ζωή της περιοχής. Αδιαμφισβήτητα, οι ιστορικοί τους δεσμοί ήταν μεγάλης σημασίας για την επιλογή της Κριμαίας ως το κομμάτι εκείνο που επιθυμούσε να επαναπροσαρτήσει η Ρωσία όπως και ο πληθυσμός που εκτός του ότι σε μεγάλο ποσοστό ήταν Ρώσοι υπήρχαν και πολλοί φιλορώσοι Ουκρανοί που χαρακτηρίζονταν από εκείνο το αίσθημα της ιδιαίτερης εθνικής συνείδησης. Σε εξαιρετικά μεγάλο βαθμό έπαιξε ρόλο η θέση της Κριμαίας, της οποίας η προσάρτηση θα εξασφάλιζε στη Ρωσία μια πολύ μεγάλη θαλάσσια ζώνη δράσης. Εκτός από τη σημασία της θαλάσσιας εξόδου η Ρωσία θα μπορούσε έτσι να έχει υπό τον έλεγχό της και αρκετά κοιτάσματα πετρελαίου και φυσικού αερίου της Μαύρης θάλασσας . Επίσης, η ύπαρξη της ναυτικής βάσης της Σεβαστούπολης που είχε μια μακρά ιστορία ήταν σίγουρα καθοριστικής σημασίας στην επιλογή της Κριμαίας.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον και καταδεικτική της σύγχρονης ρωσικής πολιτικής αλλά και της άποψης αυτής για την Ουκρανία ήταν η επίσημη ομιλία του Ρώσου

²³⁵Το εξαιρετικά υψηλό ποσοστό που έλαβε η επιλογή της ένωσης με την Ρωσία αμφισβητήθηκε τόσο από τη διεθνή κοινότητα όσο και από αρκετούς κατοίκους της Κριμαίας καθώς υποστήριζαν ότι μόνο το 58% ήταν ρωσικής εθνικότητας με τους υπόλοιπους να είναι Ουκρανοί και Τάταροι (οι οποίοι παραδέχτηκαν την προσπάθειά τους να μποϊκοτάρουν τη διαδικασία λόγω της σχέσης τους με τη Ρωσία υποστηρίζοντας πως το δημοψήφισμα ήταν παράνομο και διενεργήθηκε υπό την ύπαρξη απειλών). Βέβαια, ίσως, μια λογική εξήγηση μπορεί να δοθεί αν αναλογιστεί κανείς ποιο ήταν το ερώτημα του δημοψηφίσματος οπότε θα μπορούσε να δικαιολογηθεί ένα τέτοιο υψηλό ποσοστό. Τα αποτελέσματα έγιναν γνωστά μέσα σε μια ατμόσφαιρα γιορτής με τον πρωθυπουργό της Κριμαίας να δηλώνει ότι, «... επιτέλους η Κριμαία επέστρεψε στο σπίτι της», “Crimea referendum: Voters 'back Russia union” (2014), <http://www.bbc.com/news/world-europe-26606097> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

Προέδρου, που απηύθυνε την ημέρα της υπογραφής της Συνθήκης προσάρτησης. Ανέφερε ότι το ρωσικό έθνος μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης ήταν από τα μεγαλύτερα-αν όχι το μεγαλύτερο- διασπασμένα έθνη στον κόσμο και ορκίστηκε να προασπίσει τα δικαιώματα των Ρώσων που ζούσαν εκτός των συνόρων. Έκανε ειδική μνεία στη ρωσική ιστορία και δόξα καθώς και στο αίσθημα της ντροπής και της αδικίας για την απώλεια της Κριμαίας μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης. Κατηγόρησε τη Δύση για υποκρισία εφόσον ήθελε να εμποδίσει την ελεύθερη βούληση ενός λαού καθώς και για παραβίαση του Διεθνούς Δικαίου καθώς έσπευσε να αναγνωρίσει ως νόμιμη μια κυβέρνηση που σχηματίστηκε μέσα από παράνομες διαδικασίες μετά την φυγή του εκλεγμένου δημοκρατικά προέδρου. Κατηγόρησε τις Η.Π.Α. για προσπάθεια επιβολής στο παγκόσμιο πολιτικό σκηνικό μέσω της μεγέθυνσης του NATO καθώς και για τη δόμηση ενός μονοπολικού παγκόσμιου συστήματος. Ο λόγος του Ρώσου Προέδρου ήταν αρκετά συγκινησιακά φορτισμένος αφήνοντας να γίνει παραπάνω από αισθητή η νέα γραμμή πλεύσης της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής καθώς και η ετοιμότητα της να αποκαταστήσει όλες τις αδικίες και να αναδυθεί ως μια παγκόσμια πολιτική και οικονομική δύναμη. Γραμμή αφετηρίας για όλα αυτά υπήρξε η ανακατάληψη της Κριμαίας²³⁶.

Μια τέτοια σύγκρουση μεταξύ της Ρωσίας με το Δυτικό κόσμο όπως ήταν αναμενόμενο δεν θα μπορούσε να μείνει αναπάντητη. Η Δύση κατηγόρησε τη Ρωσία για παραβίαση του Διεθνούς Δικαίου με τη διεξαγωγή παράνομου δημοψηφίσματος καθώς επίσης και για το ότι επεδίωκε συνειδητά την αποσταθεροποίηση της Ουκρανίας αποστέλλοντας όπλα και στρατιώτες. Προκειμένου να «συνετιστεί» η Ρωσία, οι Η.Π.Α. και η Ε.Ε. στις αρχές Μαρτίου ανέβαλαν τη συνεργασία τους με τη Ρωσία σε κάποια θέματα σχετικά με τη βίζα καθώς και τις προετοιμασίες για τη διεξαγωγή της συνάντησης των G8 στο Sochi. Όσο προχωρούσαν όμως οι μέρες και η Ρωσία συνέχιζε την κατάληψη της Κριμαίας φτάνοντας ακόμα και στην προσάρτησή της, η Δύση άρχισε να σκληραίνει τη στάση της εκδίδοντας επίσημες εντολές/κυρώσεις ενάντια σε πρόσωπα που βοήθησαν τη Ρωσία να δράσει κατ'αυτόν τον τρόπο στην Ουκρανία υπονομεύοντας έτσι τη δημοκρατία, την ειρήνη και την εδαφική ακεραιότητα²³⁷. Συγκεκριμένα οι Η.Π.Α. έως και μετά την προσάρτηση της Κριμαίας είχαν επιβάλει κυρώσεις σε 23 κρατικούς αξιωματούχους²³⁸, 4 μέλη από τον στενό συμβουλευτικό κύκλο του Putin²³⁹ καθώς και στην τράπεζα Rossiya²⁴⁰.

²³⁶Βλέπε Larson-Shevchenko 2014: 276-277.

²³⁷Οι κυρώσεις απέναντι σε πρόσωπα συνίσταντο στο «πάγωμα» των περιουσιακών τους στοιχείων και στην απαγόρευση εισόδου τους στη χώρα. Επρόκειτο για άτομα που φέρονταν ως βασικοί υπεύθυνοι στην τροπή της κατάστασης

²³⁸Ανάμεσά τους ήταν ο αναπληρωτής Πρωθυπουργός της Ρωσίας, ο Προεδρικός βοηθός, ο ομιλητής του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου και ο Υπεύθυνος του Προεδρικού Γραφείου.

²³⁹Επρόκειτο για τους: Gennady Timchenko (ένας από τους ιδρυτές της παγκόσμιας εταιρείας εμπορίας προϊόντων Gunvor) Arkady Rotenberg και Boris Rotenberg (Ρώσοι ολιγάρχες) Yuri Kovalchuk (ο μεγαλύτερος μέτοχος της τράπεζας Rossiya). Αποτελούσαν στενούς φίλους του Προέδρου.

²⁴⁰Παρείχε υλική υποστήριξη σε πάρα πολλούς Ρώσους αξιωματούχους.

Παρομοίως και η Ε.Ε. επέβαλε κυρώσεις σε 25 Ρώσους και 8 Ουκρανούς αξιωματούχους²⁴¹.

Οι άνωθι κυρώσεις ανήκουν στον πρώτο κύκλο των κυρώσεων καθώς οι αναταραχές στην Ουκρανία δεν τερματίστηκαν με την προσάρτηση της Κριμαίας. Αντιθέτως, μετά από αυτό πολλοί φιλορώσοι των ανατολικών περιοχών της Ουκρανίας εκδήλωσαν την επιθυμία τους να ακολουθήσουν την Κριμαία και να επιστρέψουν και αυτοί στην χώρα που αισθάνονταν ακόμα ως πατρίδα τους²⁴². Η Δύση θεώρησε ότι υποκινούνταν από τη Ρωσία και γι' αυτό σκλήρυνε τη στάση της προσθέτοντας στον κατάλογο κυρώσεις εναντίον 5 πολύ υψηλόβαθμων αξιωματούχων²⁴³, 2 προέδρων κρατικών εταιρειών²⁴⁴ και 17 νομικών προσώπων από τον στενό κύκλο του Ρώσου προέδρου. Οι κυρώσεις προχώρησαν και από μεριάς Ε.Ε. η οποία και προσέθεσε 28 φυσικά πρόσωπα, μεταξύ των οποίων και αρκετοί αξιωματούχοι καθώς και 2 νομικά πρόσωπα²⁴⁵.

Ο απόηχος της προσάρτησης της Κριμαίας και η ανάδειξη της Ρωσίας ως δύναμη που απειλούσε την εδαφική ακεραιότητα των πρώην σοβιετικών χωρών στηριζόμενη στο φιλορωσικό αίσθημα των κατοίκων τους δεν θα μπορούσε να μην την αναγορεύσει σε απειλή της παγκόσμιας ισορροπίας. Δικαίως ή αδικώς οποιοδήποτε συμβάν διαδραματιζόταν σε ουκρανικό έδαφος ταυτοποιούνταν ως ρωσική απειλή. Αυτό συνέβη και τον Ιούλιο του 2014 όταν οι ήδη υπάρχουσες κυρώσεις επεκτάθηκαν ακόμη περισσότερο μετά από την συντριβή του Μαλαισιανού Boeing MH17 στην Νότια Ουκρανία. Η πτώση του αποδόθηκε σε επίθεση που σύμφωνα με τη Δύση έγινε από Ουκρανούς επαναστάτες οπλισμένους με προηγμένης τεχνολογίας πυρομαχικά, πιθανότητα ρωσικής προέλευσης. Η Δύση για ακόμη μια φορά αισθάνθηκε την ανάγκη να επέμβει και προτού καν βγουν τα αποτελέσματα της έρευνας, όντας σίγουρη για τη ρωσική εμπλοκή, συνέταξε κατάλογο νέων κυρώσεων. Αυτή τη φορά στον κατάλογο των Η.Π.Α. βρέθηκαν 4 κυβερνητικοί αξιωματούχοι, 2 εταιρείες ενέργειας²⁴⁶, 2 τράπεζες και 8 εταιρείες πολεμικών εξοπλισμών. Η Ε.Ε. σταδιακά προχώρησε και αυτή σε περιορισμούς απέναντι σε 23 φυσικά πρόσωπα, 3 κρατικές εταιρείες, 4 τράπεζες και 18 νομικά πρόσωπα. Σαφώς γίνεται αντιληπτό ότι σε κάθε νέο γύρο κυρώσεων πλέον ο στόχος ήταν η ρωσική οικονομία και η συρρίκνωσή της.

Στο ίδιο κλίμα καταπολέμησης του ρωσικού επεκτατισμού και της επεμβατικότητας στις ουκρανικές υποθέσεις κινήθηκε η τέταρτη κατά σειρά ανανέωση των κυρώσεων τον Σεπτέμβριο του 2014. Οι Η.Π.Α. εμπόδισαν τη δραστηριότητα της κρατικής

²⁴¹Ανάμεσά τους εντοπίζονταν ένα μέλος του Συμβουλίου της Δούμας, ο επικεφαλής του ρωσικού ομοσπονδιακού πρακτορείου Ειδήσεων Rossiya Segodnya, ο πρωθυπουργός της Κριμαίας, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και ο Ομιλητής του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου.

²⁴²Αποσχιστικές κινήσεις είχαν λάβει χώρα στις ανατολικές περιοχές του Donetsk και του Luhansk μετά και από την διεξαγωγή ανεπίσημων δημοψηφισμάτων.

²⁴³Ο πρώτος αναπληρωτής επικεφαλής της Προεδρικής Διοίκησης, ο Ρώσος Προεδρικός απεσταλμένος στην Κριμαία, ο επικεφαλής της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Ασφαλείας και ο Πρόεδρος της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων της Δούμας.

²⁴⁴Πρόεδροι της πετρελαϊκής Rosneft και της κρατικής εταιρείας υψηλής τεχνολογίας Rostec.

²⁴⁵Είναι εμφανές ότι η Ε.Ε. δρούσε πιο λελογισμένα έχοντας υπόψη της τη μεγάλη της εξάρτηση από τη Μόσχα σε πολλούς τομείς.

²⁴⁶Η Rosneft και η ΟΑΟ Novatek.

επιχείρησης Rostec, 5 εταιρειών ενέργειας²⁴⁷, 4 τραπεζών και 4 τεχνολογικών εταιρειών. Η Ε.Ε. συνέχισε να «επιτίθεται» σε πολιτικά πρόσωπα απαγορεύοντας την παρουσία και την επιχειρηματική δραστηριότητα 24 ατόμων, ανάμεσα στους οποίους υπήρχαν και αρκετοί Ουκρανοί φιλορώσοι, αλλά και σε 3 ενεργειακές εταιρείες²⁴⁸ καθώς και σε 12 στρατιωτικές επιχειρήσεις.

Οι παραπάνω κυρώσεις²⁴⁹ συγκαταλέγονται στην άμεση αντίδραση του Δυτικού κόσμου απέναντι σε μια Ουκρανία που είχε να αντιμετωπίσει πολλά αποσχιστικά μέτωπα στο εσωτερικό της. Εκτός από τα μέτρα αυτά των χωρών εκείνη την εποχή το ΝΑΤΟ πολλαπλασίασε τις ασκήσεις του στις χώρες της Βαλτικής και έκοψε κάθε γέφυρα επικοινωνίας με τη Ρωσία. Ανάλογα έπραξε και η ΝΑSΑ. Τα Ηνωμένα Έθνη αποκήρυξαν τις πράξεις της Ρωσίας και προσπάθησαν να φέρουν σε επικοινωνία όλες τις πλευρές για την εξεύρεση λύσης²⁵⁰. Παρ'όλα αυτά η λίστα των κυρώσεων συνέχισε να ανανεώνεται καταλήγοντας να υπάρχει ακόμα και σήμερα. Το αποτέλεσμα όλων αυτών στον οικονομικό τομέα ήταν αρκετά σοβαρό για τη Ρωσία φέρνοντάς την αντιμέτωπη με πτώση του νομίσματός της και με πολύ χαμηλότερη τιμολόγηση στο πετρέλαιο. Παράλληλα, όμως, ανοίχτηκαν δρόμοι για πολλές νέες συνεργασίες κυρίως με την Ασία που, όπως είδαμε, επεκτείνονται και στον πολιτικό τομέα.

²⁴⁷Gazprom, Transneft, Lukoil, Gazpromneft και Surgutneftegas.

²⁴⁸Οι ενεργειακές αυτές εταιρείες δεν εμπορεύονταν φυσικό αέριο από το οποίο η εξάρτηση της Ευρώπης ήταν τεράστια.

²⁴⁹Στα παραπάνω πρέπει να συνηπολογιστούν το εμπάργκο στα προϊόντα της Κριμαίας, στις επενδύσεις καθώς και στις τουριστικές υπηρεσίες στην περιοχή. Επιπλέον η απαγόρευση στην εισαγωγή εξοπλισμού για εξερεύνηση και παραγωγή ενέργειας στην Κριμαία αλλά και η απαγόρευση εμπορίου όπλων στη Ρωσία, στρατιωτικών υλικών και ο περιορισμός πρόσβασης σε τεχνολογία που βοηθάει στην παραγωγή πετρελαίου είναι μερικοί από τους επιπλέον περιορισμούς που τέθηκαν. Βλέπε, Ukraine-EU Relations (2014), <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/ukraine-eu/relations> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

²⁵⁰Είναι χαρακτηριστικής σημασίας το ότι αν και έτυχε μεγάλης κριτικής η κίνηση αυτή της Ρωσίας παρ'όλα αυτά οι Δυτικοί κατά κάποιο τρόπο αποδέχτηκαν το νέο καθεστώς βασιζόμενοι κυρίως στις ιστορικές αξιώσεις της Ρωσίας στην χερσόνησο. Απόδειξη αυτού αποτελεί το γεγονός ότι στις συζητήσεις που ακολούθησαν (διαπραγματεύσεις του Μινσκ) και στις κυρώσεις που επιβλήθηκαν η Κριμαία δεν αναφέρθηκε σχεδόν ποτέ ξανά. Ο κύριος λόγος της σύγκρουσης είχε παραμεριστεί. Βλέπε Sasse (2017), "The Annexation of Crimea in 2014", <https://en.zois-berlin.de/publications/zois-spotlight/zois-spotlight-12017/> (τελευταία πρόσβαση 19/4/2018).

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η αφορμή για τη διατύπωση της Σλαβικής και μετέπειτα Πανσλαβικής Ιδέας δόθηκε από το δόγμα της Γ' Ρώμης που έκανε τη δυναμική του (επαν)εμφάνιση σε μία χρονική στιγμή που η Ρωσική Αυτοκρατορία καλούνταν να πάρει σημαντικές αποφάσεις για την πορεία που θα ακολουθούσε. Το δόγμα της Γ' Ρώμης εξήρε τη Ρωσία και την επιφόρτιζε με έναν σημαντικότατο ρόλο, να σώσει την ανθρωπότητα με όπλο τον ανόθευτο ορθόδοξο χαρακτήρα της και φυσικά με τη βοήθεια των ανθρώπων της που είχαν «πλαστεί» μέσα από τις χριστιανικές αξίες αλλά και από την ιδιαίτερη σχέση τους με την μοναδική «ρωσική γη». Η Ρωσική Αυτοκρατορία αποτελούνταν από ανθρώπους στην ψυχή των οποίων βρίσκονταν ήδη «εγγεγραμμένες» οι χριστιανικές αξίες της αγάπης, της αδελφότητας και της κοινής προσπάθειας και στους οποίους, λόγω αυτού, δεν ήταν καθόλου δύσκολο να πιστέψουν βαθιά στο αφήγημα της Γ' Ρώμης και να το αφομοιώσουν απόλυτα.

Αυτό ήταν που επέτρεψε στη Σλαβική Ιδέα να κάνει την είσοδό της στους πνευματικούς κύκλους και σιγά-σιγά να κερδίζει ολοένα και περισσότερους οπαδούς. Κατάφερε να «αρθρωθεί» πολιτικά και για την ακρίβεια να περάσει από το στάδιο μιας γενικής φιλοσοφικής ιδέας (Σλαβική Ιδέα: σωτηρία όλου του κόσμου) στο στάδιο μιας -συγκριτικά- πιο ρεαλιστικής και συγκεκριμένης ιδεολογίας (Πανσλαβισμός; Συνένωση υπό την Ρωσία των ορθόδοξων κρατών προκειμένου να «σωθούν» από το φαύλο δυτικό εκσυγχρονισμό). Ο Πανσλαβισμός αποτελούσε το δόγμα της εξωτερικής πολιτικής που πρέσβευε για τη Ρωσική Αυτοκρατορία η Σλαβική Ιδέα και οι προσπάθειες που έγιναν για να υιοθετηθεί από την κεντρική ηγεσία ήταν πάρα πολλές.

Ήταν τόσο μεγάλη η επίδραση της παρουσίας της Πανσλαβικής Ιδέας και σαφώς τόσο έντονες οι προσπάθειες των Πανσλαβιστών να την προωθήσουν που μπορούσε κανείς να την συναντήσει σε πολλούς τομείς της καθημερινής κοινωνικής ζωής. Σημαντικότερη απόδειξη του ότι η Πανσλαβική Ιδέα δεν ήταν απλά μια πολιτική ιδέα που προσπαθούσε να εφαρμοστεί αλλά ότι αποτελούσε την «πολιτική ενσάρκωση» των παραδοσιακών ρωσικών αξιών αποτελεί το γεγονός ότι η παρουσία της υπήρξε το κίνητρο για να στραφούν οι μουσικοί, λογοτέχνες, ζωγράφοι στο ρωσικό παρελθόν και να εγκύψουν στη ρωσική ψυχή που φάνταζε να έχει φτιαχτεί ακριβώς για να ηγηθεί μιας ένωσης όπως η Πανσλαβική. Ο Πανσλαβισμός αποτέλεσε, πρωτίστως, ένα κίνητρο στροφής στα ενδότερα της ρωσικής ψυχής και ανάδειξης των χαρακτηριστικών της αδελφότητας, του κοινοτισμού και της υπηρετήσης ενός υψηλού σκοπού, που ήταν και απαραίτητα για την πραγματοποίηση της ένωσης των Σλαβικών λαών. Ο συναισθηματισμός που έφερε πάνω της η Πανσλαβική Ιδέα γίνεται αντιληπτός και από το πόσο απογοητεύτηκε και πληγώθηκε ο ρωσικός λαός όταν διαπίστωσε ότι τα λοιπά αδελφά κράτη δεν ανταποκρίνονταν στις προσδοκίες του για τη δημιουργία μιας Πανσλαβικής κοινότητας όντας διαβρωμένα από τις δυτικές ιδέες.

Οποιαδήποτε άλλη πολιτική ιδέα μετά την αποτυχία της θα είχε αποσυρθεί, όχι όμως ο Πανσλαβισμός. Μετά το «ναυάγιο» της πραγμάτωσης της ένωσης των Σλαβικών κρατών έστρεψε το βλέμμα του προς την ανεξερεύνητη -τότε- Ανατολή, δείχνοντας ότι εν τέλει ο πραγματικός σκοπός του Πανσλαβικού οράματος δεν ήταν η δημιουργία μιας Ένωσης κρατών αλλά η δημιουργία μιας κοινότητας μέσα στην οποία θα έβρισκε τη θέση της και θα εκφραζόταν απόλυτα η ρωσική ψυχή.

Κάπως έτσι ο 20^{ος} αιώνας βρήκε τη ρωσική κοινωνία να έχει έρθει σε πολύ στενή επαφή με το παρελθόν της και να έχει σε μεγάλο βαθμό αυτοπροσδιοριστεί μέσω αυτού, ακόμα και οι «φωνές» που υποστήριζαν τη Δύση και τον εκσυγχρονισμό της Ρωσίας εξήραν τη μοναδικότητα της ρωσικής ψυχής. Ο Πανσλαβισμός σαν ιδέα πέρασε σε μια δεύτερη μοίρα όταν έκαναν την εμφάνισή τους ιδεολογίες όπως ο Κομμουνισμός, που καθόρισε την Ρωσία για πάρα πολλά χρόνια, αλλά όπως διαπιστώσαμε στο τρίτο κεφάλαιο η ουσία της Πανσλαβικής Ιδέας έμεινε αναλλοίωτη στο χρόνο.

Η σύγχρονη ρωσική εξωτερική πολιτική δεν προσπαθεί να μιμηθεί μια ιδεολογία του 19^{ου} αιώνα αλλά παρ'όλα αυτά δεν μπορεί να αγνοήσει ότι ο μόνος τρόπος να αναπτυχθεί η Ρωσία είναι να ακολουθήσει έναν δρόμο σεβασμού προς το παρελθόν της και κυρίως προς τα στοιχεία εκείνα που συνθέτουν τη μοναδικότητά της, μια μοναδικότητα που αποτελεί πρωτίστως ένα αφήγημα εσωτερικής κατανάλωσης και βοηθάει στη διατήρηση της τάξης και της ομοψυχίας δίνοντας της παράλληλα τη δυνατότητα της ανάπτυξης.

Σαφώς, οι φωνές που «ακούγονται» σήμερα στη Ρωσία και προσπαθούν να επηρεάσουν την εξωτερική πολιτική της δεν έχουν να κάνουν, όπως είδαμε, με το Πανσλαβικό όραμα όπως πρωτοεκφράστηκε. Παρ'όλα αυτά στο σύνολό τους επιλέγουν να χρησιμοποιούν στοιχεία που συνειδητά και μη αποτελούν «επίκληση» στο Πανσλαβικό παρελθόν και άρα έχουν σαν τελικό αποδέκτη τη ρωσική ψυχή. Όλες οι τάσεις εξωτερικής πολιτικής που συναντήσαμε στο τελευταίο κεφάλαιο, ανεξαρτήτως σκοπού και ιδεολογίας, χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη ενός κεντρικού οράματος για τη Ρωσία, οράματα που εκτός από τη γεωπολιτική προβολή τους προκειμένου να επιτευχθούν χρειάζονται απαραίτητως τα χαρακτηριστικά του κοινοτισμού, της πίστης σε μία απώτερη αποστολή και εν γένει όλα αυτά που μπορεί να προσφέρει χωρίς δυσκολία ο ρωσικός λαός.

Δεν είναι τυχαίο που κατά γενική ομολογία οι τάσεις που έχει επιλέξει να ακολουθήσει η σύγχρονη ρωσική εξωτερική πολιτική δεν είναι απλά τάσεις που έχουν στο κέντρο τους τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά αλλά αναφέρονται σαφώς και σε δύο γεωγραφικές περιοχές που έχουν βρεθεί στο επίκεντρο της Πανσλαβικής σκέψης και με τις οποίες η ρωσική ψυχή έχει μια βαθιά σύνδεση. Η ιστορική μνήμη είναι παρούσα, ωθώντας έτσι στην επιλογή τάσεων που έχουν σαν χώρους δράσης το Σλαβικό και τον Ασιατικό. Και για τους δύο η Πανσλαβική σκέψη έδειξε το ενδιαφέρον της στο παρελθόν και θεώρησε ότι μπορούν να δομηθούν κοινότητες στα Πανσλαβικά πρότυπα. Οι Σλαβικές χώρες αποτέλεσαν εξ'αρχής το άμεσο πεδίο εφαρμογής του Πανσλαβικού οράματος λόγω κοινής καταγωγής και θρησκείας ενώ οι Ασιατικές λόγω ανάγκης πολιτιστικής επικράτησης της Ρωσίας. Σήμερα η Ρωσία εξακολουθεί να πιστεύει στο ρόλο της ως υπερασπιστής της Σλαβικής ενότητας και

να νιώθει την ανάγκη να βρίσκεται κοντά στα αδελφά κράτη αλλά παράλληλα εντοπίζει και στον Ασιατικό χώρο χαρακτηριστικά όπως ο κοινοτισμός και η ικανότητα των ασιατικών λαών να συνεργάζονται για την επίτευξη ενός απώτερου σκοπού που την φέρνουν πιο κοντά του και της επιτρέπουν να μιλάει για μια κάποια συνένωση.

Συνοψίζοντας, μετά από την εξέταση της πορείας της Σλαβικής Ιδέας από τη γέννηση της και την έκφραση του Πανσλαβικού οράματος μπορούμε να παρατηρήσουμε σίγουρα το ότι το Πανσλαβικό στοιχείο από τη στιγμή της εμφάνισής του έως και σήμερα είναι παρόν σε όλες τις πτυχές του ρωσικού κράτους. Η ρωσική εξωτερική πολιτική έχει επιλέξει να ακολουθήσει σε έναν μεγάλο βαθμό τα προστάγματα δύο τάσεων (Μετά-Πανσλαβιστών/Κρατιστών και Νέο-Ευρασιανιστών) που κυριολεκτικά πηγάζουν από την Πανσλαβική ιδεολογία. Παρ'όλα αυτά δεν παρατηρείται το φαινόμενο της επανάληψης αλλά της μετενσάρκωσης και της εξέλιξης μιας ιδέας που όμως βασίζεται ακόμα στα πρωτογενή της χαρακτηριστικά. Όσο και αν έχουν αλλάξει οι συσχετισμοί και όσο και αν το σύγχρονο ρωσικό κράτος γνωρίζει τις νέες απαιτήσεις στις οποίες πρέπει να προσαρμοστεί, συνεχίζει και τοποθετεί στον πυρήνα όλων των δράσεών του έννοιες όπως της ενότητας και της αδελφοσύνης μέσω των οποίων γαλουχήθηκε η ρωσική ψυχή και στις οποίες πάντα θα στοχεύει. Ο Πανσλαβισμός είναι παρών και δηλώνει την αντίθεσή του σε οποιαδήποτε προσπάθεια διάρρηξης της ενότητας του τόσο στο Σλαβικό χώρο όσο και σε γεωγραφικές περιοχές που ανήκουν σε ένα μελλοντικό σχέδιο ένωσης λαών. Η Ρωσία αμύνεται ενάντια στις απειλές (Πορτοκαλί επανάσταση και ενεργειακές κρίσεις) αλλά δε διστάζει να ακολουθεί και μια πιο επιθετική πολιτική όταν αισθάνεται ότι η αξίες της ενότητας και της αδελφότητας δέχονται ευθύβολες επιθέσεις (προσάρτηση της Κριμαίας). Δεν θα περίμενε κανείς κάτι διαφορετικό άλλωστε από μια χώρα που εξαρχής αυτοπροσδιορίστηκε μέσω των συγκεκριμένων αξιών, «έπλασε» πολίτες που γνωρίζουν να δρουν -κυρίως- μέσα στο πλαίσιο πραγμάτωσης αυτών των αξιών και από πολύ νωρίς κατέλαβε τη δική της θέση στο παγκόσμιο σκηνικό χωρίς ποτέ να προσπαθήσει να μιμηθεί άλλα πρότυπα αλλά χρησιμοποιώντας τα στοιχεία αυτά για να δομήσει τη ρωσική μοναδικότητα. Έτσι κινήθηκε στο παρελθόν το ρωσικό κράτος, έτσι προσπαθεί να συνεχίσει και είναι σίγουρο ότι και στο μέλλον δεν θα αποτινάξει ποτέ από πάνω του τα Πανσλαβικά στοιχεία γιατί πολύ απλά είναι αυτά που το καθορίζουν.

Βιβλιογραφία

Γενική Βιβλιογραφία

Hartwell C. (2016), *Two Roads Diverge: The Transition Experience of Poland and Ukraine*, Εκδ. Cambridge University Press, Cambridge USA.

Επιμέλεια: Bowers K. & Kokobobo A. (2015), *Russian Writers and the Fin de Siècle: The Twilight of Realism*, Εκδ. Cambridge University Press, Cambridge.

Donaldson R., Noguee J. & Nadkarni V. (2014), *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests, 2014*, Εκδ. Routledge, London and New York.

Επιμέλεια: Καραγιαννης Μ. (2010), *Η Ρωσία σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

Επιμέλεια: Leatherbarrow W. & Offord D. (2010), *A History of Russian Thought*, Εκδ. Cambridge University Press, Cambridge.

Διάλλα, Άν. (2009), *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Berlin I. (2008), *Russian Thinkers*, Εκδ. Penguin Classics, UK.

Langer J. (2007), *Corruption and the Counterrevolution: The Rise and Fall of the Black Hundred*, Εκδ. Duke University Press, Durham.

Moss W. (2005), *A History of Russia Volume 1: To 1917*, Εκδ. Anthem Press, London.

Moss W. (2005), *A History of Russia Volume 2: Since 1855*, Εκδ. Anthem Press, London.

Ruolunov A. (2005), *Russia in the Nineteenth Century: Autocracy, Reform, and Social Change, 1814-1914*, Εκδ. Routledge, London & New York.

Πελεγρίνης Θ. (2004), *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Επιμέλεια: Onians J. (2004), *Atlas of World Art*, Εκδ. Laurence King Publishing, London.

Borrero M. (2004), *Russia: A Reference Guide from the Renaissance to the Present*, Εκδ. Facts on File Inc, New York.

OECD, (2001), *Investment Policy Review: Ukraine*, Εκδ. OECD Publications, Paris.

Επιμέλεια: Cornwell N. (2001), *The Routledge Companion to Russian Literature*, Εκδ. Routledge, New York.

Duncan, J.S.P. (2000), *Russian Messianism: Third Rome, Revolution, Communism and After*, Εκδ. Routledge, London & New York.

Tuminez A. (2000), *Russian Nationalism Since 1856: Ideology and the Making of Foreign Policy*, Εκδ. Rowman & Littlefield, Lanham, Maryland.

Smolansky O. (1995), *Ukraine's quest for Independence : The fuel factor*, τόμος 47, Εκδ. Routledge, New York.

Frank J. (1995) *Dostoevsky: The Miraculous Years, 1865-1871*, Εκδ. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Επιμέλεια: Steunebrink G. & van der Zweerde E. (1994), *Civil Society, Religion, and the Nation: Modernization in Intercultural Context: Russia, Japan, Turkey*. Εκδ. Rodopi B.V., Amsterdam – New York.

Sowards J.K. (1991) *Makers of the Western Tradition*, Εκδ. St Martins, New York.

Christoff P. (1982), *K.S. Aksakov, A Study in Ideas, Vol. III: An Introduction to Nineteenth-Century Russian Slavophilism*, Εκδ. Princeton Legacy Library, New Jersey.

Επιμέλεια: James Edie (1976), *Chaadayev Peter, Philosophical Letters*, Εκδ. University of Tennessee, Tennessee.

Brown E. (1966), *Stankevich and His Moscow Circle, 1830-1840*, Εκδ. Stanford University Press, Redwood, California.

Herzen A. (1927), *My past and thoughts: The Memoirs of Alexander Herzen*, τόμος 2, Εκδ. Chatto & Windus, London.

Kropotkin P. (1915), *Ideals and Realities in Russian Literature*. Εκδ. Knopf, New York.

Levine L. (1914), *Pan-Slavism and European Politics*, Εκδ. The Academy of Political Science, New York.

Άρθρα

Kuchins A. & Zelev I. (2012), *Russian Foreign Policy: Continuity in Change*, Εκδ. Routledge, New York.

Sidorov D. (2006), *Post-Imperial Third Romes: Resurrections of a Russian Orthodox Geopolitical Metaphor*, *Geopolitics*. Εκδ. Routledge, New York.

Larson D. & Shevchenko A. (2014), *Russia Says no: Power, status and emotions in foreign policy*. Εκδ. Elsevier Ltd, California.

Suslov M. (2012), *Geopolitical Metanarratives in Russia and the European East: Contemporary Panslavism*, Εκδ. Bellwether Publishing Ltd (Eurasian Geography and Economics, 2012, 53 No 5), Columbia.

Schmidt M. (2005), *Is Putin Pursuing a Policy of Eurasianism?*, Εκδ. Demokratizatsiya (George Washington University), Washington.

Kolstø P. (2005), *The Slavophile Concept of the State and Lev Tolstoy*, Εκδ. University of Oslo, Oslo.

Çiçek A. (2015), *Russia Between East and West: The 200-Year-Old Dilemma*, Εκδ. International Journal of Russian Studies (No 4), Wilmington.

Διδακτορικές Διατριβές

Fetishceva T. (2013), *Neo-Eurasianism: Russia's National Idea or a dangerous doctrine for the 21st century*, Εκδ. Charles University in Prague, Prague.

Sauvageot P.E. (2010), *The second energy crisis in Ukraine in 2009: Russo-Ukrainian negotiations up to 2010 and the role of the European Union, Analysis of a Challenge to the EU Diplomacy*, Εκδ. UCM University, Maastricht.

Hughes M. (1991), *Moscow Slavophilism 1840-1865: a Study in Social Change and Intellectual Development*, Εκδ. Pro Quest LLC, East Eisenhower Parkway.

Διαδίκτυο

Άρθρα και Υλικό από το διαδίκτυο

Γιαλλουρίδης Χ. "Η γεωπολιτική της ανεύθυνης κλιμάκωσης." (2018), sigmalive.com <http://www.sigmalive.com/simerini/news-asset/107275/i-geopolitikitis-anefthynis-klimakosis>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
22/03/2018.

Dubinsky T. "The Mighty Handful of Russian Musicians." (2018), <https://spinditty.com/artists-bands/The-Mighty-Five>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
26/01/2018.

"Energy production and imports." (2017), http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_production_and_imports

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
06/2017.

Sasse G. "The Annexation of Crimea in 2014" (2017), <https://en.zois-berlin.de/publications/zois-spotlight/zois-spotlight-12017/>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
15/03/2017

Pupavac M. & Pupavac V. "Russia in the Balkans: Pan-Slavism revived?" (2016), <http://nottspolitics.org>.

<http://nottspolitics.org/2016/11/02/russia-in-the-balkans-pan-slavism-revived/>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

02/11/2016.

Zevelev I. "The Russian World in Moscow's Strategy." (2016), csis.org.

<https://www.csis.org/analysis/russian-world-moscows-strategy>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

22/08/2016.

Sengupta K. "V.Yushchenko:Every politician in Ukraine who turns to the West is in danger", independent.co.uk,

www.independent.co.uk/news/people/viktor-yushchenko-every-politician-in-ukraine-who-turns-to-the-west-is-in-danger-a6694311.html

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

14/10/2015.

Pfaff W. "Vladimir Putin and the neoconservatives."(2015), chicagotribune.com.

<http://www.chicagotribune.com/news/columnists/sns-201503311700--tms--wpfafftr--v-a20150331-20150331-column.html>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

31/03/2015.

Gilbert J. "AleksandrDugin Wants to see a return to Russian Imperialism", vice.com,

www.vice.com/en_us/article/3b7a93/aleksandr-dugin-russian-expansionism

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

28/4/2014.

Yuhas A. "Ukraine crisis: an essential guide to everything that's happened so far." (2014), theguardian.com.

<https://www.theguardian.com/world/2014/apr/11/ukraine-russia-crimea-sanctions-us-eu-guide-explainer>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

13/04/2014.

"Ukraine-EU Relations." (2014), ukraine-eu.mfa.gov.ua.

<http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/ukraine-eu/relations>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

04/2014.

BBC News. "Crimea referendum: Voters 'back Russia union'." (2014), bbc.com.

<http://www.bbc.com/news/world-europe-26606097>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

16/03/2014.

“Γιατί η Σεβαστούπολη είναι αδιαπραγμάτευτη για τη Ρωσία.” (2014), onalert.gr.
<http://www.onalert.gr/stories/giati-i-sevastoupoli-einai-adiapragmateyti-gia-ti-russia/32847>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
04/03/2014.

BBC News. “Russian parliament approves troop deployment in Ukraine.” (2014),
bbc.com

<http://www.bbc.com/news/world-europe-26400035>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
01/03/2014.

BBC News. “Ukraine crisis: Parliament abolishes anti-protest law.” (2014), bbc.com.

<http://www.bbc.com/news/world-europe-25923199>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
28/01/2014.

Westgate S. “Slavophilism and Westernism in 19th Century Russia.” (2014),
docplayer.net.

<http://docplayer.net/24318224-Slavophilism-and-westernism-in-19th-century-russia-sasha-westgate-hist-470-dr-pantsov.html>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

Ukraine drops EU plans and looks to Russia (2013), Aljazeera.com,

www.aljazeera.com/news/europe/2013/11/ukraine-drops-eu-plans-looks-russia-20131121145417227621.html

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
21/11/2013.

Young S. “Russian Thought Lecture 1: Petr Chaadaev and the Russian Question.”
(2012), sarahjyoung.com.

<http://sarahjyoung.com/site/2012/10/10/russian-thought-lecture-1-petr-chaadaev-and-the-russian-question/>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
10/10/2012.

Dixon Klump S. “Russian Eurasianism: An Ideology of Empire.” (2011),
wilsoncenter.org.

<https://www.wilsoncenter.org/publication/russian-eurasianism-ideology-empire>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

07/07/2011.

Pirani S.-Stern J.-Yafimava K. (2009), "The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009: a comprehensive assessment", oxfordenergy.org,
www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2010/11/NG27-TheRussoUkrainianGasDisputeofJanuary2009AComprehensiveAssessment-JonathanSternSimonPiraniKatjaYafimava-2009.pdf
(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
2/2009.

"NATO Ministers seek to keep door open to Ukraine, Georgia" (2009), rferl.org,
www.rferl.org/a/NATO_Ministers_Seek_To_Keep_Doors_Open_To_Ukraine_Georgia/1496731.html
(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
20/2/2009.

Bassin M. "Eurasianism Classical and Neo: The lines of continuity" (2008), cesran.org,
http://www.cesran.org/Dosyalar/MAKALELER/MARK_BASSIN_Eurasianism_Classical_and_Neo_The_Lines_of_Continuity.pdf
(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

Fraser D. "Taking Ukraine Seriously: Western and Russian Responses to the Orange Revolution" (2006), uvic.ca.
<https://www.uvic.ca/research/centres/globalstudies/assets/docs/publications/Taking-Ukraine-Seriously-5-3-Dec-06.pdf>
(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
03/12/2006.

Stern J. "The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006." (2006), oxfordenergy.org.
<https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/01/Jan2006-RussiaUkraineGasCrisis-JonathanStern.pdf>
(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
16/01/2006.

Steele J. "Putin still bitter over orange revolution." (2005), theguardian.com.
<https://www.theguardian.com/world/2005/sep/06/russia.jonathansteele>
(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
06/09/2005.

"U.S. Played Big Role in Ukraine's Orange Revolution." (2005), truth-out.org.

<http://truth-out.org/archive/component/k2/item/52912:us-played-big-role-in-ukraines-orange-revolution>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
12/03/2005.

Karatnycky A. "Ukraine's Orange Revolution." (2005), global.wisc.edu.

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

<http://www.global.wisc.edu/peace/readings/supplemental-johnson-orange.pdf>

Boguslawski A. "The nineteenth century in Russian art." (©1998-2005), myweb.rollins.edu.

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

<https://myweb.rollins.edu/aboguslawski/Ruspaint/19intro.html>

Laruelle M. "The two faces of contemporary Eurasianism: An imperial version of Russian nationalism." (2004), researchgate.net.

https://www.researchgate.net/publication/233247863_The_two_faces_of_contemporary_Eurasianism_An_imperial_version_of_Russian_nationalism

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)
03/2014.

Wright D. "Mily Balakirev." (1971), <https://www.wrightmusic.net/pdfs/mily-balakirev.pdf>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

Περιοδικό Mir Iskusstva. "The Slavic Revival and the World of Art." dartmouth.edu.

http://www.dartmouth.edu/~russ15/russia/Pl/slavic_revival.html

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

Muskin A. "Of Russian origin: Slavophiles and Zapadniki." russiapedia.rt.com.

<https://russiapedaia.rt.com/of-russian-origin/slavophiles-and-zapadniki/>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

"Slavophile." newworldencyclopedia.org.

<http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Slavophile>

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

Ritzarev M. "A Singing Peasant: An Historical Look at National Identity in Russian Music." www.biu.ac.il.

https://www.biu.ac.il/hu/mu/min-ad/07-08/Ritzarev-A_Singing.pdf

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

“Russian Revival architecture.” revolv.com.

https://www.revolv.com/main/index.php?s=Russian%20Revival&item_type=topic

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

“Viktor Yushchenko”, encyclopedia.com

[.https://www.encyclopedia.com/books/culture-magazines/yushchenko-viktor](https://www.encyclopedia.com/books/culture-magazines/yushchenko-viktor)

(τελευταία πρόσβαση 19/4/2018)

